

Sherman Oaks California (USA), 2025

THEORETICAL AND PRACTICAL RESEARCH IN

2024

COLLECTIVE MONOGRAPH

THEORETICAL
AND PRACTICAL RESEARCH
IN 2024

Compiled by
VIKTOR SHPAK

Chairman of the Editorial Board
STANISLAV TABACHNIKOV

GS Publishing Services
Sherman Oaks
2025

The collective monograph is a scientific and practical publication that contains scientific articles by doctors and candidates of sciences, doctors of philosophy and art, graduate students, students, researchers and practitioners from European and other countries. The articles contain research that reflects current processes and trends in world science.

Text Copyright © 2025 by the Publisher «GS Publishing Services» and authors.

Illustrations © 2025 by the Publisher «GS Publishing Services» and authors.

Cover design © 2025 Publisher «GS Publishing Services».

Authors: Vasyl Baranivskyi, Olena Berezinska, Marharyta Chabanna, Olha Demydiuk, Olga Katerna, Olha Kyvliuk, Olena Krasota, Olha Kyrylchuk, Nataliia Lysenko, Tetiana Malanchuk, Natalia Mikhalyuk, Valentyna Moiseienko, Roman Mykhalchuk, Vitalina Nikitenko, Yaroslav Pohorilyi, Yaroslava Pushkarova, Iryna Riabinina, Yana Salo, Hanna Savchenko, Olha Shostak, Viktor Shpak, Halyna Tarasenko, Nina Fokina, Valentyna Voronkova

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, or stored in a database or search engine without the prior written permission of the publisher. The authors are responsible for the content and reliability of their articles. Citation or other use of the monograph is possible only with reference to the publication.

Publisher «GS Publishing Services»
15137 Magnolia Blvd, # D,
Sherman Oaks, CA 91403, USA.

ISBN 979-8-9917519-0-2

DOI: 10.51587/9798-9917-51902-2025-021

Scientific editors-reviewers:
S. Bobrovnyk, Yu. Bondar, A. Cherep,
P. Glukhovskiy, P. Hovorov, Yu. Kuznetsov, V. Lazurenko,
V. Moiseienko, L. Omelianchyk, R. Protsiuk, Zh. Virna.

The monograph is recommended for publication by the Presidium of
the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine

Theoretical and practical research in 2024 : collective monograph / Compiled by V. Shpak;
Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing
Services, 2025. 191 p.

Available at: DOI: 10.51587/9798-9917-51902-2025-021

CONTENT

ECONOMIC SCIENCES

ДЕМИДЮК Ольга Олександрівна,
КРАСОТА Олена Вадимівна,
КИРИЛЬЧУК Ольга Валеріївна,
ПОГОРІЛИЙ Ярослав Андрійович

ПЕРСПЕКТИВИ ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ
ІНТЕГРАЦІЇ З ЄС: МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ
ДЛЯ УКРАЇНИ 5

Olga KATERNA

MANAGEMENT OF DIGITAL INNOVATIONS IN
TRANSPORTATION SYSTEMS 22

Natalia MIKHALYUK

PLANNING AND ADOPTION OF CREATIVE MANAGEMENT
DECISIONS IN ORGANIZATIONS: ALGORITHM OF ACTIONS
AND THEIR CREATIVE MODELS AND METHODS 39

САЛО Яна Вікторівна

ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВИКЛИКІВ
НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ 57

HISTORICAL SCIENCES

БАРАНІВСЬКИЙ Василь Федорович

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
ПРО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕТЬМАНА
ПЕТРА КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО 86

LITERARY STUDIES

РЯБІНІНА Ірина Миколаївна,
ЛИСЕНКО Наталія Василівна,
САВЧЕНКО Ганна Олександрівна

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДИНИ ТА СВІТУ В ДРАМАТУРГІЇ
ФРІДРІХА ДЮРЕНМАТТА 91

MEDICINE

МОЙСЕЄНКО Валентина Олексіївна

КОРЕКЦІЯ КИСЛОТОЗАЛЕЖНИХ СТАНІВ: У ФОКУСІ –
ІНГІБІТОРИ ПРОТОННОЇ ПОМПИ 97

PEDAGOGICAL SCIENCES

Halyna TARASENKO

ECOLOGICAL AESTHETICS: IMPLEMENTATION IN THE
CONDITIONS OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION
IN UKRAINE.....101

Olena BEREZINSKA

DISCOVERY LEARNING AS A NEW TYPE OF
EDUCATIONAL PROCESS.....109

ПУШКАРЬОВА Ярослава Миколаївна

ДОСЛІДНИЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ОСНОВА
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
ФАРМАЦЕВТІВ.....116

*ШОСТАК Ольга Олександрівна,
МИХАЛЬЧУК Роман Юрійович*

РОЛЬ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ В ПРОФЕСІЙНІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА.....122

PHILOSOPHICAL SCIENCES

*ВОРОНKOBA Валентина Григорівна,
НІКІТЕНКО Віталіна Олександрівна,
КИВЛЮК Ольга Петрівна*

ЦИФРОВА ОСВІТА У ДОБУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ:
ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН.....127

POLITICAL AND LEGAL SCIENCES

МАЛАНЧУК Тетяна Василівна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ
ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....137

Marharyta CHABANNA

THE LEGAL AND INSTITUTIONAL ASPECTS OF
REGULATING HIGHER EDUCATION IN UKRAINE
DURING THE FULL-SCALE WAR168

SOCIAL COMMUNICATIONS

*Viktor SHPAK,
Nina FOKINA*

UKRAINIAN MEDIA AS A TOOL OF POLITICAL
MARKETING IN 1991-2010177

Economic sciences

ДЕМИДЮК Ольга Олександрівна,

канд. екон. наук, асистент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0003-3191-2646

КРАСОТА Олена Вадимівна,

канд. екон. наук, доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0001-8840-3119

КИРИЛЬЧУК Ольга Валеріївна,

канд. екон. наук, доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0003-1463-3952

ПОГОРІЛИЙ Ярослав Андрійович,

аспірант,
Навчально-науковий інститут
публічного управління та державної служби
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0009-0002-2462-2149
Україна

ПЕРСПЕКТИВИ ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ З ЄС: МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Зміни клімату, виснаження природних ресурсів та зростаючий тиск на екосистеми планети ставлять перед державами виклики у пошуку шляхів переходу до стійкого розвитку. Для України, яка прагне інтеграції з Європейським Союзом, перехід до зеленої економіки є стратегічно важливим кроком, що не лише сприятиме досягненню екологічних цілей, але й зміцнить економічну стійкість. Європейський Союз активно впроваджує принципи зеленої економіки через Зелений курс, який ставить за мету досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року. Україна, як один із

партнерів ЄС, розглядає можливості впровадження цих стандартів для модернізації економіки, зокрема через підвищення енергоефективності, зменшення викидів парникових газів та впровадження цифрових технологій. Однак процес зеленої трансформації супроводжується певними викликами, зокрема в адаптації до нових екологічних стандартів, в залученні фінансування та в реформуванні національної політики. Відтак, існує необхідність аналізу можливостей і бар'єрів у процесі екологічної інтеграції України з ЄС та розробки на цій основі рекомендацій щодо вдосконалення політики для досягнення сталого розвитку.

Тема зеленої економіки та сталого розвитку досліджується багатьма зарубіжними та українськими науковцями, оскільки вона є однією з ключових у контексті сучасної економічної та екологічної політик. Відповідно до програми ООН щодо навколишнього середовища, «зелена економіка» визначається як така, що «сприяє покращенню добробуту людей і соціальної справедливості, одночасно значно зменшуючи екологічні ризики та екологічний дефіцит, що дає змогу оцінити вплив на навколишнє середовище»¹. «Зелену» економіку можна описати через призму трьох найважливіших характеристик: низький вміст вуглецю, ресурсоефективність та соціальна інклюзивність. Екологізація економіки має стати поштовхом для економічного зростання, створення достойних робочих місць та усунення хронічної бідності. Відповідно, перехід до зеленої економіки можливий трьома шляхами: по-перше, це економічне обґрунтування та сприятливі умови залучення державних та приватних інвестицій для модифікації ключових секторів економіки, спрямованих на екологізацію глобальної економіки; по-друге, «зелена» економіка може зменшити хронічну бідність серед працівників, задіяних в низці важливих секторів економіки (сільське господарство, лісове господарство, енергетика, тощо); по-третє, вдосконалення економічної політики можливе через усунення недоліків ринку, спричинених зовнішніми ефектами або недосконалою інформацією, через ринкові стимули, відповідну нормативно-правову базу та зелені державні закупівлі, а також через стимулювання інвестицій².

У 2019 році Європейська комісія презентувала Європейський зелений курс (The European Green Deal) – дорожню мапу для того, щоб зробити

1 UNEP, 2011. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication – A Synthesis for Policy Makers. URL : <http://www.unep.org/greeneconomy> (08.01.25)

2 UNEP, 2011. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication – A Synthesis for Policy Makers. URL : www.unep.org/greeneconomy (08.01.25)

економіку ЄС сталою, перетворивши кліматичні та екологічні виклики на нові можливості в усіх сферах політики та зробивши перехід справедливим та інклюзивним для всіх³. Європейський зелений курс спрямований на підвищення ефективності використання ресурсів шляхом переходу до чистої, циркулярної економіки та призупинення зміни клімату, повернення втрат біорізноманіття та скорочення забруднення. Він описує всі необхідні кроки на шляху залучення необхідних інвестицій та доступних інструментів фінансування, роз'яснюючи напрями, за допомогою яких можливо забезпечити справедливу та адаптивну трансформацію економіки ЄС для сталого майбутнього (див. табл. 1)³.

Таблиця 1

Елементи зеленої угоди

Джерело: розроблено авторами на основі⁴

Напрямок	Опис
1	2
Збільшення кліматичних амбіцій ЄС на 2030 і 2050 роки	Підвищення кліматичних цілей для зменшення викидів парникових газів і досягнення нейтральності
Постачання чистої, доступної та безпечної енергії	Розширення використання відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності
Мобілізація промисловості для циркулярної економіки	Перехід до моделей виробництва, що зменшують відходи та сприяють вторинному використанню
Реконструкція та будівництво з ефективним використанням ресурсів	Зменшення споживання енергії у будівлях та підвищення екологічності будівництва
Амбіція до нульового забруднення	Забезпечення чистого середовища без токсичних забруднень у повітрі, воді та ґрунтах
Збереження та відновлення екосистем і біорізноманіття	Захист природних середовищ та боротьба з втратою біорізноманіття
Підхід «Від ферми до виделки»	Розробка сталих та здорових продовольчих систем, які знижують екологічний вплив.
Прискорення переходу до сталої та розумної мобільності	Розвиток транспорту з низьким рівнем викидів та інвестиції в громадський транспорт
Мобілізація досліджень та інновацій	Інвестування в новітні технології та підтримка наукових досліджень у сфері сталого розвитку

3 European Commission. The European Green Deal. URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_6691 (09.01.25)

4 European Commission. Communication from the Commission. The European Green Deal. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52019DC0640> (09.01.25)

Продовження табл. 1

1	2
Інші аспекти угоди	
Фінансування переходу	Створення інвестиційних інструментів для підтримки «зеленої» трансформації
ЄС як глобальний лідер	Підтримка міжнародних зусиль у боротьбі зі змінами клімату
Справедливий перехід	Гарантія, що всі регіони та верстви населення отримають підтримку під час переходу
Європейський кліматичний пакт	Заохочення громадян до дій, спрямованих на досягнення кліматичних цілей.

ЄС характеризується скоординованістю не тільки економічних питань між країнами-членами, а й високим рівнем екологічних стандартів. Однак, досягнути всіх поставлених цілей самотужки Європі достатньо важко через глобальний, а не виключно регіональний характер біокліматичних змін. Відтак, головною задачею для ЄС є залучення партнерів на шляху до сталого розвитку. Головним чином це відбувається через можливість отримання додаткового фінансування (цільової допомоги) країнами, які формують відповідні плани переходу до «зеленої» економіки до 2030 року. Розроблений Європейською комісією механізм переходу (The Just Transition Mechanism (JTM)) є ключовим інструментом забезпечення справедливого руху на шляху до кліматично нейтральної економіки, що враховує його соціальні та економічні наслідки, акцентуючи насамперед увагу на регіонах (галузях та працівниках) з найвищим рівнем викиду вуглецю та / або з максимальною кількістю людей, які працюють в сфері паливної енергетики, оскільки саме вони зіштовхнуться з найбільшими проблемами на шляху до екологізації економіки. Підтримка таких регіонів здійснюється за допомогою:

1. Фонду справедливого переходу (метою якого є мобілізація національного співфінансування на загальну суму близько 27 млрд євро);
2. схеми «Справедливого переходу» InvestEU, що забезпечує бюджетну гарантію в рамках програми та діятиме як центральна точка входу для запитів на консультативну підтримку (очікувана залучена фінансова допомога у розмірі 10-15 млрд євро переважно в інвестиції приватного сектора);
3. нового кредитного механізму державного сектора, що поєднує 1,3 млрд євро грантів з бюджету ЄС та 6-8 млрд євро позик від Європейського

інвестиційного банку для мобілізації в цілому понад 13,3-15,3 млрд євро державних інвестицій⁵.

Сьогодні провідним напрямом досягнення сталого розвитку країн, що розвиваються, до яких відноситься й Україна, є впровадження «зеленої економіки», яка по суті і є його механізмом реалізації, оскільки передбачає перегляд стандартів життя суспільства з метою збереження навколишнього середовища, підвищення ресурсоефективності, подальшого розвитку економічної діяльності з врахуванням екологічних вимог та структурної перебудови економіки з метою «екологізації» елементів національної економіки⁶. ЄС стимулює залучення потенційних партнерів, зокрема України, на шляху до сталого розвитку за допомогою не тільки пакетів економічних стимулів, а й вимог щодо необхідності приведення у відповідність національних стандартів та законодавства для їх узгодження з європейськими положеннями норм права, що уможливорює подальшу можливість інтеграції країни з ЄС.

Українські науковці, зокрема Яковенко М. та Захманн Г., вказують на значний потенціал для інтеграції України у систему екологічних стандартів ЄС, насамперед в аспектах підвищення енергоефективності та модернізації виробничих процесів⁷. Важливим аспектом також є роль цифрових технологій, як це показано в дослідженні Мілі П. та Тейтельбойма О., яке підкреслює важливість та ефективність цифрових інструментів у процесі екологічної трансформації через автоматизацію та оптимізацію процесів⁸.

У працях Світового банку (World Bank, 2021) та Міжнародного енергетичного агентства (IEA, 2022) наголошується на значенні фінансової підтримки та політичної волі в досягненні екологічної інтеграції та модернізації інфраструктури, що є ключовими для сталого розвитку України⁹. Відтак, для

5 European Commission. Finance and the Green Deal. The Just Transition Mechanism: making sure no one is left behind. URL : https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/finance-and-green-deal/just-transition-mechanism_en (10.01.25)

6 Стратегія сталого розвитку: Європейські горизонти: Підручник / І. Л. Якименко та ін. К. : НУХТ, 2022. С. 129. URL : https://www.researchgate.net/publication/387563584_STRATEGIA_STALOGO_ROZVITKU_EVROPEJSKI_GORIZONTI_Pidrucnik (16.01.25)

7 Вокс Україна. Структурні зрушення визначатимуть енергетичне та кліматичне майбутнє України. Уроки вступу до ЄС Польщі та Румунії. URL : <https://voxukraine.org/strukturni-zrushennya-vyznachatyut-mut-energetychno-ta-klimatychno-majbutnye-ukrayiny-uroky-vstupu-do-yes-polshhi-ta-rumuniyi> (08.01.25)

8 P. Mealy, A. Teytelboym (2020). Economic complexity and the green economy // Research Policy. V. 51, Is. 8. URL : https://www.researchgate.net/publication/340509193_Economic_complexity_and_the_green_economy (08.01.25)

9 The World Bank Annual Report 2021: From Crisis to Green, Resilient, and Inclusive Recovery (English). Washington, D.C. : World Bank Group. URL : <http://documents.worldbank.org/curated/en/120541633011500775/The-World-Bank-Annual-Report-2021-From-Crisis-to-Green-Resilient-and-Inclusive-Recovery> (08.01.25); IEA (2022), World Energy Outlook 2022, IEA, Paris <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2022>, Licence: CC BY 4.0 (report); CC BY NC SA 4.0 (Annex A) (08.01.25)

успішної інтеграції в зелений простір ЄС, Україна потребує не лише адаптації національних стандартів, але й активного розвитку технологій, а також інвестицій у проекти з відновлюваної енергетики та енергоефективності.

Підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 р. та орієнтація на Європейський зелений курс окреслили напрямок для оновлення екологічної політики. Здобувши статус кандидата на вступ до ЄС у 2022 р. та втративши застарілі промислові об'єкти у зв'язку з війною, Україна отримала можливість зробити ривок у розвитку – побудувати економіку та інфраструктуру на основі сучасних екологічних стандартів. Україна має потенціал стати прикладом успішного впровадження принципів Європейського зеленого курсу та лідерства в зеленій трансформації. Але для досягнення цієї мети необхідно реалізувати комплекс ключових екологічних реформ, які забезпечать гармонізацію з європейськими правилами¹⁰. Основними з них є:

1. Екологічний контроль та відповідальність.

Україна повинна здійснити повне реформування системи державного екологічного контролю, щоб гарантувати виконання екологічного законодавства та поліпшити стан навколишнього середовища. Основними компонентами реформи є: створення єдиного органу екологічного контролю – Держаної екологічної інспекції України, цифровізація (створення інформаційно-комунікаційної системи фіксування фактів негативного впливу на довкілля), побудова нової кадрової політики для кваліфікаційної підготовки інспекторів, оновлення матеріально-технічної бази¹¹.

2. Моніторинг викидів та звітність.

Верховною Радою України вже у 2022 р. було прийнято Закон України «Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів», що визначає правові та організаційні засади створення та функціонування Національного реєстру викидів та перенесення забруднювачів (РВПЗ) з метою забезпечення доступу громадськості до повних, узгоджених і достовірних даних про викиди та перенесення забруднювачів і відходів (кількісних та якісних показників)¹². А також постановою Кабінету Міністрів України від 28 березня 2023 р. затверджено порядок запровадження обов'язкових автоматизованих систем контролю викидів забруднюючих речовин. Така інформаційно-

10 Екологія. Право. Людина. Першочергові екологічні реформи для зеленого відновлення України. URL : <https://epl.org.ua/announces/pershochergovi-ekologichni-reformy-dlya-zelenogo-vidnovlennya-ukrayiny/> (13.01.25)

11 Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Реформа екоконтролю. URL : <https://mepr.gov.ua/usefullinks/ekokontrol/> (13.01.25)

12 Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів: Закон України від 20.09.2022 № 2614-IX. Дата оновлення: 15.11.2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-20#Text> (16.01.25)

вимірювальної система складається із засобів вимірювань, інших пристроїв і призначена для безперервного вимірювання параметрів відхідних газів та вмісту в них забруднюючих речовин, а також для розрахунку обсягу викидів і передачі даних автоматизованих інструментальних вимірювань до Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. Однак варто зазначити, що Постанова набирає чинності з дня її опублікування та діє з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, що значно відтерміновує виконання вимог Угоди про асоціацію з ЄС¹³.

3. Оцінка впливу на довкілля (ОВД), стратегічна екологічна оцінка (СЕО), управління водними ресурсами, моніторинг забруднення та доступ до екологічної інформації.

Відповідно до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», остання, тобто ОВД – це процедура виявлення характеру, інтенсивності і ступеня небезпеки будь-якого виду планованої господарської діяльності на стан довкілля і здоров'я населення¹⁴. В першу чергу це стосується діяльності об'єктів нафто- та газопереробної галузі, електроенергії (ТЕС, ТЕЦ), чорної та кольорової металургії, хімічного виробництва, будівництва, управління відходами, сільського господарства, лісівництва та водного господарства, видобувної та енергетичної промисловості тощо. У процесі оцінки впливу на довкілля забезпечується своєчасне, адекватне та ефективне інформування громадськості, а ознайомлення з процесом та результатами перевірок кожного конкретного підприємства можливе за допомогою створеного у 2017 р. Єдиного реєстру з оцінки впливу на довкілля. Однак і тут існують перешкоди, викликані війною та дією воєнного стану на території України, а саме: не є можливим здійснювати оцінку впливу на довкілля планової діяльності на територіях в районі проведення воєнних (бойових) дій або на тимчасово окупованих територіях, призупиненими є строки розгляду поданої документації, не можуть видаватися висновки з оцінки впливу на довкілля такої планової діяльності. Це, своєю чергою, порушує процес проведення адекватної оцінки впливу на довкілля по всій території країни і може значно впливати на кінцевий результат¹⁵.

Відсутність обов'язкових інструментів для врахування екологічних аспектів під час підготовки та затвердження стратегій, планів чи державних

¹³ Про затвердження Порядку запровадження обов'язкових автоматизованих систем контролю викидів забруднюючих речовин: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.03.2023 № 272. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272-2023-%D0%BF#Text> (16.01.25)

¹⁴ Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII. Дата оновлення: 15.11.2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (16.01.25)

цільових програм вимагало від України наступних кроків. Так, після підписання Угоди про асоціацію з ЄС та прийняття ЗУ «Про оцінку впливу на довкілля» відбулось прийняття ще одного нормативно-правового акту для адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу – ЗУ «Про стратегічну екологічну оцінку» (2018). Відповідно до останнього, стратегічна екологічна оцінка (CEO) є процедурою визначення, опису та аналізу наслідків для довкілля та здоров'я населення від реалізації державних програм планування та розвитку¹⁵. Таким чином, дотримання екологічних вимог дозволяє мінімізувати шкоду для навколишнього середовища, виконувати зобов'язання за міжнародними природоохоронними ініціативами та сприяти сталому розвитку національної економіки.

Екологічна інформація охоплює дані про стан довкілля, його елементи, біорізноманіття та його складові, а також відомості про чинники, речовини та матеріали, які впливають або можуть вплинути на екосистеми та здоров'я населення. Це також включає інформацію про ризики та причини виникнення екологічних катастроф, результати їх усунення, рекомендації щодо зменшення шкідливого впливу на природу та людей, прогнози, плани і програми у сфері охорони довкілля. Крім того, екологічна інформація містить відомості про витрати на природоохоронні заходи, джерела їх фінансування, а також економічні розрахунки, які враховуються при прийнятті рішень у сфері екології¹⁶. Головними джерелами такої інформації є дані моніторингу довкілля – системи спостережень, збирання, оброблення, аналізу, зберігання інформації та обміну інформацією про стан довкілля, вплив на нього, прогнозування його змін та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні з метою забезпечення досягнення цілей сталого розвитку. Дані та інформація, одержані в рамках функціонування системи моніторингу та її підсистем, відображаються на Єдиній екологічній платформі «ЕкоСистема», а на національному (державному) рівні координацію функціонування системи моніторингу забезпечує Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України¹⁷.

4. Зменшення промислового забруднення.

15 Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018 № 2354-VIII. Дата оновлення: 09.07.2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text> (16.01.25)

16 Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 15.11.2024 № 1264-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (16.01.25)

17 Деякі питання функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.2024, № 684-2024-п. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D0%BF#Text> (16.01.25)

Європейська Комісія у своєму Звіті про Зелений курс ЄС відзначає важливість зниження вуглецевого сліду та переходу на відновлювані джерела енергії як пріоритетні завдання для досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року¹⁸. Підхід ЄС до зеленої економіки акцентує увагу на розвитку стійких технологій та екологічної модернізації всіх секторів економіки¹⁹.

Директива 2010/75/ЄС про промислові викиди є ключовим нормативно-правовим актом, що вимагає від усіх держав-членів контролю промислового забруднення довкілля та регулювання питання його зменшення з вимогою обов'язкового застосування найкращих доступних технологій (НДТ)²⁰. Україна пройшла довгий шлях спроб реформувати систему контролю за промисловим забрудненням і, нарешті, з метою імплементації вищезазначеної директиви в липні 2024 р. було прийнято ЗУ «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення». Чинності цей закон набирає через 12 місяців з дня, наступного за днем його опублікування, а саме з 8 серпня 2025 р.²¹. Закон встановлює основні вимоги до інтегрованих екологічних дозволів, перелік видів діяльності, які потребують їх отримання, процедури видачі дозволів або підстави для відмови, підстави та порядок анулювання, вимоги та деталі моніторингу та контролю викидів, що базується на застосуванні найкращих доступних технологій та методів контролю, відповідно до Директиви 2010/75/ЄС про промислові викиди. Згідно із зазначеним вище Законом, найкращі доступні технології та методи управління «визначають найбільш ефективний та сучасний етап у розвитку видів господарської діяльності та методів її здійснення, який свідчить про практичну відповідність окремих технологій як основи для визначення гранично допустимих викидів та інших умов документів дозвільного характеру, що спрямовані на запобігання, а в разі недосяжності – зменшення викидів та негативного впливу на довкілля в цілому»²². Також Закон передбачає запровадити новий уніфікований документ дозвільного

18 European Commission. Delivering the European Green Deal. URL : https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en (16.01.25)

19 Стратегія сталого розвитку: Європейські горизонти: Підручник / І. Л. Якименко та ін. К. : НУХТ, 2022. С. 162. URL : https://www.researchgate.net/publication/387563584_STRATEGIA_STALOGO_ROZVITKU_EVROPEJSKI_GORIZONTI_Pidrucnik (16.01.25)

20 Директива Європейського Парламенту і Ради 2010/75/ЄС від 24 листопада 2010 року про промислові викиди (інтегрований підхід до запобігання забрудненню та його [...]: Європейський Союз; Директива, Міжнародний документ, Перелік [...] від 24.11.2010 № 2010/75/ЄС. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-10#Text (16.01.25)

21 Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення: Закон України від 16.07.2024 № 3855-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-20#Text> (16.01.25)

22 Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення: Закон України від 16.07.2024 № 3855-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-20#Text> (16.01.25)

характеру, спрямований на запобігання забрудненню довкілля найбільшими забруднювачами через прозору та ефективну цифрову дозвільну процедуру, яка враховує кумулятивний вплив різних методів забруднення на довкілля. Під дію Закону – для необхідності отримання інтегрованого дозвільного дозволу – підпадають такі види діяльності, як енергетика, виробництво та обробка металів, промисловість з переробки мінеральної сировини, хімічна промисловість, управління відходами та інші види діяльності. Однак, воєнний стан знову ж таки вносить корективи в часові межі виконання підприємствами всіх вищезазначених вимог, оскільки (відповідно до ст. 29 цього Закону) застосування висновків щодо НДТМ для об'єктів, які вже експлуатуються, розпочнеться протягом чотирьох років з дня закінчення або скасування воєнного стану, а для об'єктів, що вводяться в експлуатацію вперше, – з дня набрання чинності наступних висновків²².

5. Охорона біорізноманіття.

У 2020 р. Європейською Комісією було затверджено Стратегію ЄС з біорізноманіття до 2030 року «Повернення природи в наше життя». Також, було розроблено детальний план дій, який окреслює головні напрямки реалізації Стратегії та визначає заходи на наступні роки. Передбачені Стратегією цілі включають таке: створення природоохоронних територій щонайменше на 30 % території ЄС та 30 % його морських акваторій; виділення 20 мільярдів євро на рік на потреби біорізноманіття з різних джерел, включаючи фонди ЄС, національні та приватні фонди; інтегрування питання природного капіталу та біорізноманіття в бізнес-практику; лідерство ЄС у сфері біорізноманіття та керування питаннями створення Глобальної платформи ООН з біорізноманіття. В Стратегії прописано 17 ключових показників, яких мають досягти європейські країни на шляху збереження біорізноманіття та які спрямовані на захист територій, відновлення природи, зниження шкідливого впливу, екологізацію сільського господарства, відновлення водних екосистем та ін.²³.

Ще у 1992 р. в Ріо-де-Жанейро була прийнята Конвенція про охорону біологічного різноманіття, що визначала найпріоритетнішими цілями «збереження біологічного різноманіття, стає використання його компонентів і спільне одержання на справедливій і рівній основі вигод, пов'язаних з використанням генетичних ресурсів, і шляхом надання необхідного доступу

23 European Commission, Directorate-General for Environment. EU Biodiversity Strategy for 2030. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0380> (16.01.25)

до генетичних ресурсів і шляхом належної передачі відповідних технологій з урахуванням усіх прав на такі ресурси і технології, а також шляхом належного фінансування»²⁴. У 1994 р. Україна ратифікувала Конвенцію про біологічне різноманіття (набула чинності у 1995), що поклато на Україну, як одну з договірних сторін, низку зобов'язань, зокрема, розробити Національну Стратегію збереження біорізноманіття²⁵.

В Україні наразі екологічне управління та планування здійснюється за допомогою стратегічної екологічної оцінки (СЕО) (відповідно до ЗУ «Про стратегічну екологічну оцінку», 2018) та оцінки впливу на довкілля (ОВД) (ЗУ «Про оцінку впливу на довкілля», 2017), про які йшлося вище. Важливим є подальша імплементація європейського законодавства в межах Угоди про асоціацію з ЄС. Чинними на сьогодні є низка нормативно-правових актів, зокрема, Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», що охоплює низку важливих сфер, серед яких: зміна клімату, якість атмосферного повітря, охорона вод і земель, ґрунтів та лісів, управління відходами та ін.²⁶. Координатором розробки Стратегії збереження біорізноманіття України до 2030 року є Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України.

Впровадження екологічних стандартів та підтримка екологічних проєктів здійснюється більшою мірою за рахунок міжнародних фондів та організацій. Основними донорськими організаціями, платформами та проєктами, які підтримують Україну в сфері енергоефективності, зеленого відновлення та кліматичного фінансування, є Європейське Відродження (Міжнародний фонд «Відродження» спільно з ЄС), Багатостороння координаційна платформа донорів для України (G7+, Європейський Союз), діяльність Фонду ім. Гайнріха Бюлля (ключовими фокусами програми якої є «Зміна клімату і енергетична політика»), зелений порядок денний для України, Грузії, Молдови та Вірменії (GA GUMA) (донорами є Стокгольмський Інститут Довкілля (SEI) та Шведське агентство з питань міжнародної співпраці та розвитку (SIDA), міжнародна програма дій по боротьбі зі зміни клімату

24 Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року: ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 05.06.1992 № 995_030. Дата оновлення: 29.10.2010. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text (16.01.25)

25 Про Концепцію збереження біологічного різноманіття України: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.1997 № 439. Дата оновлення: 21.10.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-97-%D0%BF#Text> (16.01.25)

26 Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України; Стратегія від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (16.01.25)

(IPAC) (Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD)), офіс проектних послуг ООН (ЮНОПС) та ін.²⁷.

Впродовж 2024-2027 рр. 50 млрд євро від ЄС планується виділити на фінансування держбюджету, стимулювання інвестицій та надання технічної підтримки в реалізації однієї з наймасштабніших програм підтримки України від Європейського Союзу на даний момент. План Ukraine Facility необхідний для виконання цієї програми фінансової підтримки. Цей план розроблявся Кабінетом Міністрів України за координації Міністерства економіки в тісній співпраці з Європейським Союзом та залученням громадськості. План Ukraine Facility передбачає впровадження реформ, які закладуть основу для подальшого економічного відновлення та розвитку, а також інтеграції України до ЄС. Всього передбачено здійснення 69 реформ, що підкріплені понад 150 квартальними показниками реалізації (індикаторами впровадження), на реалізацію яких буде надано фінансування в рамках програми фінансової підтримки. Реформи в Плані поділяються на 3 основні блоки: базові реформи, економічні реформи та ключові сектори (енергетичний сектор, транспортна та експортна логістика, агропродовольчий сектор, критично важливі сировинні матеріали, підприємництво, розвиток малого та середнього бізнесу, переробна промисловість, інформаційні технології, зелений перехід і захист навколишнього середовища). План також містить 3 наскрізні сфери з конкретними заходами в усіх розділах: зелений перехід, цифрова трансформація та євроінтеграція. Станом на січень 2025 року серед 150 індикаторів впровадження реформ, передбачених планом, реалізовано 35 (найбільша кількість з яких в секторі енергетики (5), сфері боротьби з корупцією (5), управлінні державними фінансами (5), бізнес-середовищі (4) тощо), в процесі реалізації знаходяться 20 реформ та 96 ще не розпочаті. Для виконання вищезазначених індикаторів впровадження необхідно виділити кошти на реалізацію окремих проектів, таких як: розвиток інфраструктури, розмінування, відновлювана енергетика, підтримка малого та середнього підприємництва тощо²⁸.

Фінансова допомога та підтримка України на шляху переходу до зеленої економіки є одним з важливих аспектів інтеграції України з ЄС, що відкри-

27 Ukrainian Climate Office. Мапа донорських проектів. URL : https://ukrainian-climate-office.org/projects/?_filter_by_project_tags=climate-finance%2Cenergy%2Cgreen-recovery%2Cenergy-efficiency%2Cinfrastructure-building (16.01.25)

28 Economic Support Program. Plan for the implementation Ukraine Facility 2024 – 2027. URL : <https://www.ukraine-facility.me.gov.ua/en/> (16.01.25)

ває для країни нові можливості у майбутньому. Однак процес екологізації економіки України наштовхується на ряд викликів і перешкод. Виділимо такі з них:

1. Економічні виклики:

- Повномасштабне вторгнення росії на територію України привело до значного спаду економіки. Зокрема, за даними Світового Банку у 2022 р. відбулося скорочення ВВП України майже на 20 %, що є одним з найглибших падінь з часів незалежності країни (рис. 1). У 2023 р. ситуація покращилась та спостерігалось навіть зростання ВВП, що більшою мірою пов'язано з наданням міжнародної фінансової допомоги та послідовною політикою НБУ, що запобігло катастрофічним наслідкам для економіки країни²⁹. Звичайно, така складна економічна ситуація ускладнює фінансування екологічних ініціатив та інвестицій у зелені технології, оскільки більшість фінансових активів направлені на реалізацію інших потреб, в першу чергу в оборонній сфері.

Джерело: розроблено авторами на основі ³⁰.

Рис.1. ВВП на душу населення в Україні, ПКС (тис \$)

- Зниження інвестиційної активності. Низка вагомих негативних явищ у 2022 р. – непоправна втрата людського капіталу, руйнування соціальної та комунальної інфраструктури, скорочення виробництва,

²⁹ The World Bank Group. GDP per capita, PPP (current international \$) – Ukraine. URL : <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?contextual=default&end=2023&locations=UA&start=2019&type=shaded&view=chart> (16.01.25)

порушення ланцюгів постачання та збуту, дефіцит енергетичних ресурсів, скорочення товарного експорту на 34 %, скорочення банківського кредитування – спричинило зниження інвестиційної активності, що вплинуло на впровадження зелених проєктів³⁰.

2. Інституційні та регуляторні перешкоди:

- Низький рівень адаптації вітчизняного законодавства європейському. В лютому 2023 р. Єврокомісія надала звіт щодо відповідності законодавства України праву ЄС. У розділі 27 звіту, що присвячений питанням довкілля та зміни клімату, Єврокомісія дала оцінку «ранньої стадії підготовки» України у сфері навколишнього середовища та зміни клімату. За останні декілька років Україна зробила важливі кроки у розбудові своєї екологічної нормативно-правової бази та деякі кроки щодо реформування інституційної бази у сфері клімату. Однак, прогалини в рівні узгодженості законодавства зросли з розширенням і поглибленням законодавства ЄС у цих сферах після Європейської зеленої угоди. Загалом, Україні необхідно вирішити проблеми щодо спроможності прийняти відповідні *acquis* ЄС (екологічний *acquis* – сукупність усіх екологічних законів, що включає понад 200 основних правових актів), інтеграцію 53 *acquis* Зеленої угоди ЄС у всі сфери політики, а також ефективного впровадження та виконання законодавства³¹. Все це свідчить про необхідність прискорення гармонізації нормативної бази.
- Впровадження механізму вуглецевого коригування імпорту (СВАМ), що є інструментом політики оподаткування вуглецевих викидів в ЄС. З 2023 р. розпочалася перехідна фаза СВАМ, яка вимагає від українських експортерів оцінки викидів та подання звітності. У 2025 р. в тестовому режимі має запрацювати Національна система торгівлі викидами (СТВ). А вже повноцінне функціонування з необхідністю здійснення платежів розпочнеться для України у 2026 р.³². Це, своєю чергою, створює додаткові адміністративні та фінансові навантаження на бізнес та може викликати подорожчання продукції.

30 Національний інститут стратегічних досліджень. Підсумки 2022 року та очікування щодо 2023 року. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidsumky-2022-roku-ta-ochikuvannya-shchodo-2023-roku> (16.01.25)

31 European Commission. Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations. Commission Analytical report on Ukraine's alignment with the EU *acquis*. URL : https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/commission-analytical-report-ukraines-alignment-eu-acquis_en (16.01.25)

32 Міністерство економіки України. Опитування бізнесу щодо викликів механізму вуглецевого коригування імпорту ЄС (СВАМ). URL : https://me.gov.ua/News/Detail?id=00c8ddea-282b-4115-994f-162332a93281&isSpecia=true&lang=uk-UA&title=OpituvannyaBiznesu&utm_source=chatgpt.com (16.01.25)

3. Технологічні та інноваційні виклики:

- Низький рівень впровадження зелених технологій. Відповідно до Звіту про сталий розвиток 2024 (SDR), що розглядає прогрес країн у досягненні Цілей сталого розвитку, Україна посіла 44 місце серед 167 проаналізованих країн, отримавши 74.81 балів зі 100 можливих за Індексом сталого розвитку (SDG Index)³³. Це вказує на відставання у впровадженні екологічно чистих технологій, зокрема в питанні частки відновлюваної енергії в загальному кінцевому споживанні енергії та викидів CO₂ від спалювання палива.

4. Соціальні та освітні перешкоди:

- Недостатня обізнаність та підготовка кадрів. Перехід до зеленої економіки вимагає нових знань та навичок, проте система освіти та професійної підготовки не завжди встигає за цими потребами. Необхідна подальша адаптація освітньої системи підготовки спеціалістів у сфері зеленої економіки.

5. Інфраструктурні виклики:

- Руїнування інфраструктури. Військові дії призвели до значних руїнувань, що ускладнює розвиток та модернізацію інфраструктури для зеленої економіки. За даними Київської школи економіки (KSE Institute) в рамках проєкту з розробки незалежних методологій аналітичної оцінки збитків інфраструктури та економічних втрат, спричинених агресією РФ, загальна сума збитків інфраструктурі України станом на другий квартал 2023 р. становить 147,5 млрд дол США³⁴.

Для подолання викликів на шляху переходу до зеленої економіки, досягнення сталого розвитку та розширення можливостей екологічної інтеграції України з ЄС необхідно здійснити ряд важливих кроків, а саме:

1. Гармонізація законодавства України з нормами права ЄС:

- Україні необхідно якісно прискорити імплементацію директив ЄС у сферах охорони довкілля, енергоефекивності та управління відходами, що сприятиме зменшенню шкідливих викидів CO₂ та створить правову основу для зеленого зростання;

33 Sachs, J.D., Lafortune, G., Fuller, G. (2024). The SDGs and the UN Summit of the Future. Sustainable Development Report 2024. Paris: SDSN, Dublin: Dublin University Press. 10.25546/108572

34 Kyiv School of Economics. \$147.5 billion – the total amount of damages caused to Ukraine's infrastructure due to the war, as of April 2023. URL : https://kse.ua/about-the-school/news/147-5-billion-the-total-amount-of-damages-caused-to-ukraine-s-infrastructure-due-to-the-war-as-of-april-2023/?utm_source=chatgpt.com (16.01.25)

- продовжити роботу над подальшим впровадженням основних засад Стратегії державної екологічної політики України, виокремлення коротко- та довгострокових цілей та механізмів їх досягнення;
- запровадити прозорий контроль за виконанням екологічного законодавства на рівні місцевих громад та підприємств.

2. Залучення інвестицій:

- забезпечити створення сприятливого інвестиційного клімату шляхом податкових пільг суб'єктам, що впроваджують екологічно чисті технології; розробити систему надання державних грантів на зелені проекти; посилити мотивування бізнесу інвестувати в зелені технології через партнерства, державно-приватні ініціативи та спеціальні економічні зони;
- здійснювати активне співробітництво з міжнародними організаціями, а саме: ЄС, ООН, Світовий банк та іншими партнерами для залучення інвестицій у відновлювану енергетику, енергоефективність та управління відходами (до прикладу, План підтримки енергетики України, що фінансується Європейським інвестиційним банком та передбачає до 600 млн євро фінансування від ЄС для втілення критично важливих енергетичних проєктів у державному та приватному секторах, уже приносить позитивні результати³⁵).

3. Освітні програми та підготовка кадрів:

- створити в закладах вищої освіти освітні програми підготовки фахівців у галузі зеленої енергетики, сталого розвитку та екологічного менеджменту;
- проводити масові інформаційні кампанії для населення, спрямовані на популяризацію ідей сталого споживання, енергозбереження та екологічної культури;
- організувати тренінги та курси для працівників підприємств, спрямовані на впровадження екологічних стандартів у виробництві, зокрема, ознайомлення з останніми змінами в нормативно-правових актах України, що стосуються захисту довкілля тощо.

4. Відновлення інфраструктури:

³⁵ Європейський інвестиційний банк. Затверджено План підтримки енергетики України для фінансування проєктів з екстреного забезпечення теплом та електроенергією за сприяння ЄС напередодні зимового сезону. URL : <https://www.eib.org/en/press/all/2024-363-energy-rescue-plan-approved-to-finance-eu-backed-emergency-heating-and-power-projects-for-ukraine-ahead-of-winter-season?lang=uk> (16.01.25)

- дотримуватись інтеграції принципів енергоефективності, використання відновлюваних джерел енергії та мінімізації шкідливого впливу на екосистему при реконструкції пошкоджених об'єктів (до прикладу, будівництво «зелених» шкіл та лікарень з використанням сучасних технологій);
- реалізувати перехід на електричний громадський транспорт та створити мережі зарядних станцій для електромобілів, що не лише зменшить викиди CO₂, а й сприятиме енергоефективності;
- здійснювати інвестиції у розумні мережі (smart grids), які забезпечать ефективніше використання енергії, розвивати відновлювані джерела енергії (вітрову, сонячну енергетику тощо).

5. *Посилення міжнародного співробітництва:*

- брати участь у програмах, спрямованих на підтримку екологічних проектів, таких як «Зелений кліматичний фонд» та інших;
- продовжувати вивчати кращі практики інших країн, які успішно впроваджують зелені ініціативи, адаптувати їх до українських реалій.

6. *Стимулювання зеленого бізнесу:*

- створювати грантові програми для стартапів, молодих підприємців, які пропонують інноваційні екологічні рішення;
- мотивувати бізнес до переробки відходів та зменшення споживання ресурсів.

Успішний перехід до зеленої економіки стане не лише інструментом подолання сучасних економіко-екологічних викликів, а й основою сталого розвитку України в осяжному майбутньому, її інтеграції в європейський простір.

DOI: 10.51587/9798-9917-51902-2025-021-5-21

Olga KATERNA,
Ph. D., Associate Professor,
State non-commercial company "State university
"Kyiv aviation institute"
ORCID ID: 0000-0002-6307-8767

MANAGEMENT OF DIGITAL INNOVATIONS IN TRANSPORTATION SYSTEMS

The relevance of the research is driven by the necessity for transportation systems to adapt to the contemporary challenges of globalization, digitalization, and sustainable development. The utilization of digital innovations such as IoT, blockchain, digital twins, and 5G opens new opportunities for enhancing the efficiency of logistics processes, reducing costs, and improving coordination among supply chain participants. At the same time, transportation systems face environmental, economic, and social challenges that require integrated and strategic solutions.

The management of digital innovations becomes a key tool in ensuring competitiveness, reducing environmental impact, and creating a more sustainable infrastructure. This topic is relevant due to its importance in economic development, improving the quality of transportation services, and integrating innovations into the transportation industry.

In today's world, the development of high-tech innovations opens vast opportunities for improving quality of life, advancing artificial intelligence, creating innovative materials and energy sources, and strengthening the global strategic position of nations and economies. These technologies introduce new approaches to business, described by concepts such as „Industry 4.0“, „Smart cities“, „Green economy“, „Innovation economy“ and „Sharing economy“.

New requirements for business management systems are being shaped by digital innovations in transport systems. Technologies such as artificial intelligence, the Internet of Things (IoT), big data and blockchain are becoming key tools for optimizing logistics processes, managing vehicle flows and improving supply chain efficiency.

Digital innovations enable the creation of smart transport systems that automate processes, reduce delivery times and lower operating costs. In addition, they improve the interaction between the various actors in the transport infrastructure, increasing the transparency and accuracy of operations.

The management of digital innovation in this area requires the implementation of strategic approaches to change management, staff training in new technologies and the integration of digital solutions into existing business models. Thus, successful transformation of transport systems becomes a key factor for increasing business competitiveness and sustainable development.

Review of scientific sources. An analysis of the literature on the management of digital innovations in transport systems shows the growing importance of introducing modern technologies in the transport industry. A study by T.V. Gaikova, V.G. Zagoriansky and A.O. Leontovych demonstrates the importance of digitalisation in supply chain management, in particular through the use of IoT, automation, and big data, which increases efficiency and reduces costs¹.

O. Dmitrieva and K. Stogul focus on the blockchain's capabilities to ensure transparency of transport operations, reduce risks and optimise documentary support². M.D. Zayachuk and D.V. Zolotunets point out the key role of digital technologies in increasing the competitiveness of the transport sector, especially through process automation and the use of innovations³.

I. Kryvoviazuk analyses the effectiveness of management decisions aimed at introducing digitalisation in logistics and shows how such decisions affect productivity and reduce costs⁴. In turn, M.O. Skoryk and O.I. Marchenko focus on the role of „Smart Cities and Urban-Tech” in the development of urban transport infrastructure, which contributes to increased mobility and environmental sustainability⁵.

Innovative approaches to transportation in multimodal systems are analysed in the works of V.A. Falovych and co-authors, who emphasise the importance of integrating digital solutions for convenience and reducing delivery time⁶.

- 1 Гайкова Т. В., Загорянський В.Г., Леонтович А.О. (2023). Впровадження цифрових технологій в управління ланцюгами постачань. Центральнотуркранський науковий вісник. Технічні науки. 2023. Вип. 7(38), ч. І. С. 222-228. URL: [https://mapiea.kntu.kr.ua/pdf/7\(38\)_I/27.pdf](https://mapiea.kntu.kr.ua/pdf/7(38)_I/27.pdf) (05.01.25)
- 2 Дмитрієва, О., & Стогуд, К. (2024). Особливості застосування блокчейну з акцентом на транспортну інфраструктуру. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва, (32), 119-135. URL: <https://doi.org/10.30977/PRP.2226-8820.2024.32.119> (30.12.24)
- 3 Заячук, М. Д., & Золотунець, Д. В. (2024). Використання цифрових технологій у транспортному секторі як фактор підвищення конкурентоспроможності. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки», (20), 22-27. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2024-20-3> (02.01.25)
- 4 Кривов'язук, І. (2023). Управлінські рішення та їх ефективність щодо впровадження цифрових технологій в логістиці. Collection of scientific papers «SCIENTIA», (October 20, 2023; Sofia, Bulgaria), 34-36. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1253> (25.12.24)
- 5 Скорик, М. О., & Марченко, О. І. (2024). «Smart Cities» та «Urban-Tech» екосистеми як драйвери сталого розвитку міст і територій. Цифрова економіка та економічна безпека, (5 (14)), 91-98. URL: <https://doi.org/10.32782/dees.14-14> (24.12.24)
- 6 Фалович, В. А., Фалович, Н., & Шевчук, О. С. (2024). Інноваційні підходи до транспортування в мультимодальних системах. Матеріали III всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції „Маркетингові технології підприємств в сучасному науково-технічному середовищі“, 151-152.

According to A. Gohar and G. Nencioni, 5G technologies are critical for the development of intelligent transport systems, as they provide fast IoT data processing and traffic optimisation⁷. The concept of digital twins, as shown in the works of M. Jafari and A. Rudskoy, is another promising area that allows modelling and optimising transport processes to achieve greater efficiency⁸. The research of V.Y. Khaustova and co-authors focus on the innovation and investment attractiveness of Ukraine's transport and logistics infrastructure, which emphasises the importance of digital solutions for integration into global markets⁹.

Thus, the studies reviewed confirm that digital innovations, such as IoT, blockchain, 5G and digital twins, play a key role in improving the efficiency of transport systems, promoting sustainable development, reducing costs and strengthening the competitive position of enterprises in the global environment. The integration of digital solutions is an important factor in the transformation of the transport industry, which meets modern challenges and trends.

The purpose of the research is to analyze the role and impact of management on the implementation of digital innovations in transport systems and logistics. Particular attention is paid to the study of key aspects of the integration of modern technologies, such as IoT, blockchain, digital twins, 5G and 6G, as well as to the definition of strategic and operational roles of management in this process.

A previously unresolved research problem in the management of digital innovations in transport systems is the lack of a comprehensive approach to their integration that would take into account the specifics of different modes of transport, global challenges and the capabilities of modern technologies. There is a lack of effective coordination between participants in transport and logistics systems, which creates information barriers and reduces the efficiency of innovation. In addition, the lack of standards and models for assessing the impact of digital technologies makes it difficult to develop sustainable development strategies. This problem requires an interdisciplinary approach and new management solutions to ensure the efficiency and competitiveness of transport systems.

7 Gohar, A., & Nencioni, G. (2021). The role of 5G technologies in a smart city: The case for intelligent transportation system. *Sustainability*, 13(9), 5188. URL: <https://doi.org/10.3390/su13095188> (02.01.25)

8 Jafari, M., Kavousi-Fard, A., Chen, T., & Karimi, M. (2023). A review on digital twin technology in smart grid, transportation system and smart city: Challenges and future. *IEEE Access*, 11, 17471-17484; Rudskoy, A., Ilin, I., & Prokhorov, A. (2021). Digital twins in the intelligent transport systems. *Transportation Research Procedia*, 54, 927-935. URL: <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2021.02.152> (30.12.24)

9 Khaustova, V. Y., Boiko, O. V., & Trushkina, N. V. (2022). Vectors of increasing the level of innovation and investment attractiveness of the transport and logistics infrastructure of the national economy of Ukraine. *Problemy Ekonomiky*, (3), 84-97. URL: https://ndc-ipr.org/media/publications/files/PE_03_2022-84-97.pdf (03.01.25)

Discussion and Analysis. The implementation of digital innovations in transport systems is becoming a key factor in their development and efficiency in the context of globalisation and digitalisation¹⁰. The main focus is on the use of technologies such as the Internet of Things (IoT), blockchain, digital twins, 5G and artificial intelligence, which allow optimising logistics processes, reducing costs, improving security and ensuring transparency in supply chains¹¹.

The integration of digital solutions allows for the creation of smart transport systems, including the automation of transport management processes, demand forecasting, and real-time monitoring of transport infrastructure. The use of IoT facilitates accurate tracking of cargo and vehicles, while blockchain increases transparency and data protection, reducing the risk of fraud¹². The use of 5G provides high data transmission speeds, which is critical for the integration of IoT equipment and other control systems¹³.

Digital twins allow modelling and testing transport processes, increasing the efficiency of resource use and planning operations¹⁴. They become a key tool for ensuring system flexibility in the event of unforeseen changes or risks. In turn, the concept of „Smart cities” integrates transport systems with other elements of urban infrastructure, ensuring sustainable development and increased mobility¹⁵.

However, the introduction of digital innovations faces a number of challenges, including the high cost of technology, insufficient integration between supply chain participants, and the need for standardisation and regulation¹⁶. To overcome

- 10 Гайкова Т.В., Загорянский В.Г., Леонтович А.О. (2023). Впровадження цифрових технологій у управління ланцюгами постачань. Центральнотуристський науковий вісник. Технічні науки. 2023. Вип. 7(38), ч. 1. С. 222-228. URL: [https://mariea.kntu.kr.ua/pdf/7\(38\)_1/27.pdf](https://mariea.kntu.kr.ua/pdf/7(38)_1/27.pdf) (05.01.25); Заячук, М. Д., & Золотунець, Д. В. (2024). Використання цифрових технологій у транспортному секторі як фактор підвищення конкурентоспроможності. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки», (20), 22-27. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2024-20-3> (02.01.25)
- 11 Дмитрієва, О., & Стогуд, К. (2024). Особливості застосування блокчейну з акцентом на транспортну інфраструктуру. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва, (32), 119-135. URL: <https://doi.org/10.30977/PPB.2226-8820.2024.32.119> (30.12.24); Gohar, A., & Nencioni, G. (2021). The role of 5G technologies in a smart city: The case for intelligent transportation system. Sustainability, 13(9), 5188. URL: <https://doi.org/10.3390/su13095188> (02.01.25)
- 12 Дмитрієва, О., & Стогуд, К. (2024). Особливості застосування блокчейну з акцентом на транспортну інфраструктуру. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва, (32), 119-135. URL: <https://doi.org/10.30977/PPB.2226-8820.2024.32.119> (30.12.24)
- 13 Gohar, A., & Nencioni, G. (2021). The role of 5G technologies in a smart city: The case for intelligent transportation system. Sustainability, 13(9), 5188. URL: <https://doi.org/10.3390/su13095188> (02.01.25)
- 14 Jafari, M., Kavousi-Fard, A., Chen, T., & Karimi, M. (2023). A review on digital twin technology in smart grid, transportation system and smart city: Challenges and future. IEEE Access, 11, 17471-17484; Rudskoy, A., Ilin, I., & Prokhorov, A. (2021). Digital twins in the intelligent transport systems. Transportation Research Procedia, 54, 927-935. URL: <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2021.02.152> (30.12.24)
- 15 Скорик, М. О., & Марченко, О. І. (2024). «Smart Cities» та «Urban-Tech» екосистеми як драйвери сталого розвитку міст і територій. Цифрова економіка та економічна безпека, (5 (14)), 91-98. URL: <https://doi.org/10.32782/dees.14-14> (24.12.24)
- 16 Томочко, В., & Цибульський, І. (2024). Удосконалення організаційно-економічних підходів до управління логістичними системами експортоорієнтованих підприємств. Дослідження та інновації, 1(2 (2)), 30-37. URL: <https://rni.com.ua/index.php/ri/article/view/20/18> (27.12.24)

these barriers, it is important to develop comprehensive strategies that combine technical, organisational and economic aspects, as well as to improve the skills of personnel to work with new technologies¹⁷.

Thus, digital innovations are not only changing the nature of transport systems but are also becoming an important tool for ensuring their competitiveness and sustainable development. Their effective implementation requires coordinated management, an interdisciplinary approach and the integration of modern technologies into all stages of transport and logistics processes.

It should be noted that digital innovations in transport systems are being actively implemented in different countries, demonstrating their effectiveness and importance for improving the quality of transport services. For example, in Singapore, intelligent transport systems use artificial intelligence to optimise traffic, adjust traffic lights in real time, and provide drivers with information on the best routes. Such solutions help reduce congestion and improve mobility in urban areas. Companies such as Maersk are using blockchain technologies in their supply chains to track cargo and documents. This increases the transparency of operations, reduces the risk of fraud, and allows for effective coordination of processes between different participants in the supply chain. In turn, the introduction of digital twins is becoming a common practice at airports and ports. These technologies allow creating digital copies of objects that are used to model operations, optimise resources, and predict potential problems¹⁸.

In Germany, autonomous trucks with 5G network support are being successfully tested for the transport of goods. The use of high-speed communication allows vehicles to interact with the infrastructure and ensures safe transportation. IoT sensors are also actively used to monitor the condition of infrastructure, such as bridges and roads. This allows for timely repairs and avoidance of accidents.

Thus, digital innovations not only increase the efficiency of transport systems, but also contribute to the safety, environmental friendliness and transparency of operations, ensuring the sustainable development and competitiveness of the transport industry.

In the context of globalisation and digitalisation, transport logistics is undergoing significant transformations due to the introduction of modern digital innovations.

17 Кривов'язюк, І. (2023). Управлінські рішення та їх ефективність щодо впровадження цифрових технологій в логістиці. Collection of scientific papers «SCIENTIA», (October 20, 2023; Sofia, Bulgaria), 34-36. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1253> (25.12.24)

18 Український технологічний портал iTechua // Скарбик П. Інновації в автоматизації транспортної логістики: приклади успішних кейсів. 19.06.2024. <https://itechua.com/other/260885> (04.01.25)

The integration of technologies such as the Internet of Things (IoT), artificial intelligence (AI), blockchain, digital twins and 5G allows us to optimise logistics processes, increase their efficiency, ensure transparency of operations and reduce costs. Such innovations are key to creating a competitive and sustainable logistics system. The above studies allow us to present the results in the form of Table 1.

Table 1

Innovations in the automation of transport logistics

Innovations	Description	An example of a successful case
1	2	3
Artificial Intelligence (AI)	Using AI to analyse large amounts of data to optimise routes, forecast demand and manage inventory.	Amazon: AI is used to forecast demand and optimize inventory, ensuring the availability of goods in warehouses.
Internet of Things (IoT)	Provides continuous communication between vehicles, cargo and control centers through sensors that provide data on location, cargo status and environmental conditions.	DHL: IoT sensors are installed on vehicles and containers, allowing the location and status of cargo to be tracked in real time.
Robotics	Using autonomous robots and automated vehicles to move goods, which reduces the need for human labor, increases accuracy, and reduces the risk of human error.	Amazon: Kiva robots are used in warehouses to move goods, significantly reducing order processing times and reducing the need for human labor.
Autonomous Vehicles	The use of unmanned trucks and drones to deliver goods, which increases the efficiency and speed of logistics operations.	Amazon: Testing delivery of orders using drones, which can reduce delivery times to a few hours.
Software	Integration of various systems and tools to automate planning, monitoring and management of transport operations, providing a single source of truthful information for all participants in the logistics chain.	UPS: Introducing the ORION system for optimizing delivery routes, which uses sophisticated algorithms to determine the most efficient routes taking into account traffic, weather conditions, and delivery schedule.
Blockchain	Technology that ensures transparency and data security in logistics processes, reducing fraud risks and improving coordination between supply chain participants.	Maersk: Using blockchain technology in supply chains to track cargo and documents, which increases transparency of operations and reduces fraud risks.
Digital Twins	Creating digital copies of objects to model operations, optimize resources, and predict potential problems in transportation processes.	Airports and Ports: Implementing digital twins to model and test transportation processes, increasing resource efficiency and operations planning.

Continuation of table 1

1	2	3
5G Technologies	They provide high data transfer speeds, which is critical for integrating IoT equipment and other real-time control systems.	Autonomous trucks: Testing autonomous trucks with support for 5G networks for transporting goods, allowing transport to interact with infrastructure and ensuring safe transportation.
6G Technologies	Offers extreme data speeds, near-zero latency, and advanced AI integration, supporting next-generation IoT devices, smart logistics, and real-time automation in complex supply chains.	Huawei: Investing in 6G networks to enable seamless communication in transport logistics and improve operational efficiency.

Source: Author's research

The conclusions drawn from Table 1 demonstrate that digital innovation is driving the transformation of transport logistics. The integration of technologies such as artificial intelligence, the Internet of Things, blockchain, digital twins and 5G is providing a significant increase in the efficiency, transparency and flexibility of logistics operations. For example, the use of AI can optimise planning and inventory management processes, while IoT enables accurate real-time monitoring of cargo.

Robotisation and the use of autonomous vehicles reduce dependence on human labour, speed up operations and reduce the risk of errors. Blockchain helps to improve data security and transparency, which is critical in today's global supply chains. Innovations such as digital twins allow for the modelling and testing of processes to improve the reliability and efficiency of transport infrastructure.

The cases presented here show that these technologies not only increase productivity and reduce costs, but also contribute to the sustainable development of transport logistics. However, their implementation requires significant investments, adaptation of organisational processes and training of qualified personnel. Thus, innovations in transport logistics open up new opportunities for businesses, providing competitive advantages in a rapidly changing global environment.

Research has shown that the implementation of modern technologies to optimize and enhance the efficiency of business processes, particularly in transportation systems, is highly relevant today.

Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) are pivotal technologies in the digital transformation of businesses, particularly within transportation

systems. AR enhances the real world by overlaying digital elements such as graphics, text, audio, or video through devices like AR glasses, smartphones, or tablets. It provides an interactive experience in real-time, merging physical and digital realms. Examples of AR applications include interactive navigation systems, optimization of logistics processes such as sorting goods, and assistance in equipment repair or configuration.

In contrast, VR creates a fully digital environment that isolates users from the real world, offering total immersion in a simulated or entirely imagined space. VR is utilized for training personnel, simulating logistics processes, and testing complex operations in transportation systems. Key features of VR include complete detachment from the physical world and interactive engagement with virtual objects, achieved through devices like VR headsets and controllers.

While AR supplements the real world, VR replaces it entirely. AR is commonly used for logistics, navigation, and on-site support, whereas VR excels in training, simulations, and virtual modeling. Together, these technologies significantly enhance operational efficiency, process optimization, and innovative solutions in transportation systems.

This timeline below illustrates the progression and milestones of AR and VR innovations in transportation systems, reflecting their growing influence and practical applications over the years.

The trend of using augmented and virtual reality (AR/VR) in transport systems and logistics is extremely relevant in today's environment, when globalisation, digitalisation and rapid technological development have a significant impact on business processes. The growing complexity of supply chains, the need to ensure transparency of operations, and the demand for rapid adaptation to market changes require the introduction of the latest technological solutions. AR/VR offer unique opportunities for automation, optimisation and an innovative approach to transport process management.

The effectiveness of these technologies is becoming even more important in the face of ever-increasing demands on the accuracy, speed and security of logistics operations. In particular, the COVID-19 pandemic has demonstrated the importance of contactless technologies and the ability to respond quickly to changes in global supply chains. AR/VR has become a powerful tool for improving staff training, optimising warehouse operations and increasing productivity without significant risks.

Additionally, the development of the smart cities concept and the integration of transport systems into urban infrastructure are increasing the demand for technologies that provide effective management of mobility, traffic flows and demand forecasting. AR/VR technologies allow companies not only to solve current problems but also to develop long-term development strategies adapted to the rapidly changing global environment. As a result, these technologies are an important element of the modern digital transformation of the transport industry.

The timeline below illustrates the key milestones in the evolution of digital innovations within transportation systems, showcasing the integration of advanced technologies such as IoT, blockchain, AR/VR, digital twins, and 5G (fig. 1). These innovations have progressively transformed logistics and transportation processes, enhancing efficiency, transparency, and sustainability while addressing the challenges of globalization and digitalization.

Source: Author's research

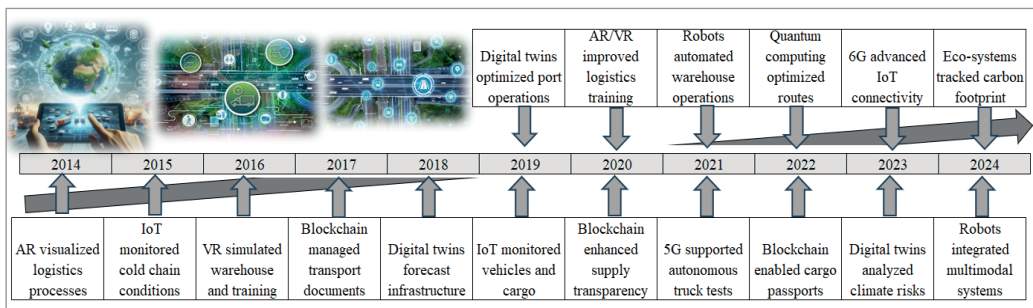

Figure 1. Timeline of Key Digital Innovations in Transportation Systems

The conducted analysis allowed identifying the key milestones in the development of digital innovations in transportation systems. It was revealed that the integration of AR and VR technologies began with experimental applications in 2014, focusing on interactive visualization of logistics processes. By 2015, the introduction of IoT enabled enhanced monitoring of temperature and transportation conditions in cold supply chains.

Further, it was discovered that 2016 marked the beginning of VR usage for warehouse process modeling and staff training. In 2017, the development of blockchain platforms for document management in transportation systems was noted as a significant advancement. By 2018, the analysis highlighted the integration of digital twins for planning and forecasting transport infrastructure as a transformative step.

The study identified 2019 as a pivotal year with the application of digital twins for operational optimization in ports and airports, alongside the growing implementation of IoT for vehicle and cargo monitoring. It was observed that 2020 witnessed the mass adoption of blockchain technologies for enhancing supply chain transparency, as well as the widespread use of AR/VR for personnel training.

The findings show that 2021 brought advancements such as 5G-enabled autonomous truck testing in Germany and the deployment of robots to automate warehouse operations. In 2022, the introduction of quantum computing for route optimization and inventory management was noted, along with the implementation of blockchain-based digital cargo passports.

Moreover, 2023 was marked by the adoption of 6G technologies to support next-generation IoT devices and the extensive application of digital twins for climate risk analysis. Finally, the analysis confirmed that 2024 saw the integration of robots into multimodal transport systems and the implementation of eco-monitoring systems for tracking the carbon footprint in logistics.

This comprehensive analysis has provided valuable insights into the progression of digital technologies and their transformative impact on modern transportation systems.

It is worth noting that the modern world is on the threshold of a new era of digital technologies, which will have a significant impact on the development of transport systems. With the growth of urbanisation, globalisation and the increasing demand for fast and efficient logistics solutions, transport systems need to innovate to adapt to new challenges. One of the key factors in this process is the evolution of wireless technologies, in particular the development of sixth generation (6G) networks.

Studies have shown that 6G is not just the next stage of mobile technology development, but a revolutionary approach to the interaction of devices, people and systems¹⁹. 6G will provide data transmission speeds hundreds of times faster than 5G, ultra-low signal latency, high energy efficiency and full integration with artificial intelligence. Such capabilities will open up new horizons for the use of the Internet of Things (IoT), automated vehicles, smart infrastructure and digital twins.

In the transport industry, 6G will be the basis for innovative solutions such as autonomous trucks, delivery drones, smart road networks and automated

19 Nguyen, D. C., Ding, M., Pathirana, P. N., Seneviratne, A., Li, J., Niyato, D., ... & Poor, H. V. (2021). 6G Internet of Things: A comprehensive survey. *IEEE Internet of Things Journal*, 9(1), 359-383.

ports. The ability to integrate large volumes of data from various sources in real time will create opportunities to significantly improve the safety, efficiency and transparency of transport operations. In addition, 6G will help to reduce the carbon footprint of transport by optimising routes and increasing the energy efficiency of systems.

Recently, a number of companies have been actively implementing 6G technologies, which facilitates the development of transport systems and the integration of modern digital innovations. Figure 2 shows examples of successful cases. For example, corporations such as Huawei and Samsung are investing in the development of 6G to provide high-speed data transmission in transport logistics. In Germany, Volkswagen is testing autonomous trucks integrated with 6G for efficient communication between vehicles and infrastructure. Amazon is using 6G-based technologies to optimise the performance of its autonomous delivery drones. In China, logistics company Cainiao is using 6G to track cargo in real time, which significantly increases the efficiency of supply chain management.

Source: Author's research

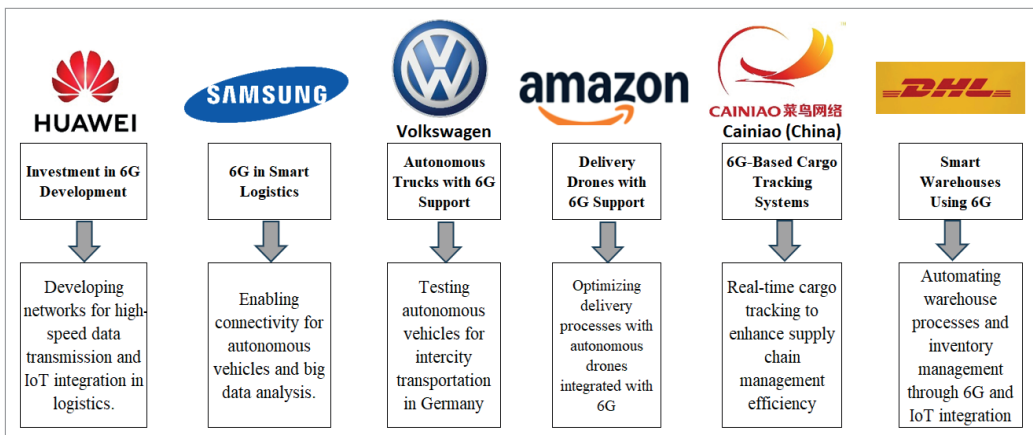

Fig. 2. Implementation of 6G Technologies in Transportation Systems:

Examples of Successful Cases

These examples demonstrate the significant potential of 6G in transport systems, especially in automation, increased data transfer speeds and IoT integration for efficient operations management. It is worth noting that the introduction of 6G technologies in logistics opens up new horizons for automation, process optimisation and integration of modern solutions such as the Internet of Things (IoT), blockchain and artificial intelligence. These technologies promise

significant benefits, including increased efficiency, reduced costs and improved customer service.

Scientific research shows that 6G technologies provide ultra-high data transfer speeds, ultra-low latency and the ability to support massive connectivity of IoT devices. In particular, 6G allows for the full integration of IoT into logistics processes, providing continuous real-time monitoring of vehicles, cargo, and warehouse facilities (D.C. Nguyen, et al., 2021)²⁰. This helps reduce the risk of loss or damage to goods and ensures accurate inventory management.

Research by S.A.A. Hakeem, H.H. Hussein and H. Kim (2022) show that autonomous vehicles and delivery drones are another key area for 6G implementation in logistics²¹. Thanks to its low latency and stable connectivity, 6G allows autonomous trucks and drones to seamlessly interact with infrastructure, increasing the speed and safety of deliveries. Volkswagen and Amazon, for example, are actively testing autonomous vehicles integrated with 6G for long-distance transport and order delivery.

The use of 6G also opens up opportunities to improve transparency in supply chains through integration with blockchain technologies. As noted by K.M.B. Hasan, M. Sajid, M. A. Lapina, M. Shahid and K. Kotecha (2024) note in their publication that such solutions allow for the creation of digital cargo passports and real-time tracking, which significantly increases trust between supply chain participants²².

Additionally, the introduction of 6G in smart warehouses allows for automated order processing, optimised inventory management, and reduced manual labour requirements. Authors D.C. Nguyen, M. Ding, P.N. Pathirana, A. Seneviratne, J. Li, D. Niyato, H.V. Poor (2021) note that DHL uses 6G to integrate IoT devices that automate warehousing processes and provide continuous monitoring of inventory²³.

Despite the significant potential, the introduction of 6G in logistics faces challenges such as high infrastructure costs, the need for standardisation and training. However, the benefits that 6G brings to the logistics industry, including

20 Nguyen, D. C., Ding, M., Pathirana, P. N., Seneviratne, A., Li, J., Niyato, D., ... & Poor, H. V. (2021). 6G Internet of Things: A comprehensive survey. *IEEE Internet of Things Journal*, 9(1), 359-383.

21 Hakeem, S. A. A., Hussein, H. H., & Kim, H. (2022). Vision and research directions of 6G technologies and applications. *Journal of King Saud University-Computer and Information Sciences*, 34(6), 2419-2442.

22 Hasan, K. M. B., Sajid, M., Lapina, M. A., Shahid, M., & Kotecha, K. (2024). Blockchain technology meets 6 G wireless networks: A systematic survey. *Alexandria Engineering Journal*, 92, 199-220.

23 Nguyen, D. C., Ding, M., Pathirana, P. N., Seneviratne, A., Li, J., Niyato, D., ... & Poor, H. V. (2021). 6G Internet of Things: A comprehensive survey. *IEEE Internet of Things Journal*, 9(1), 359-383.

increased efficiency, transparency and environmental friendliness, make it a key enabler for global competitiveness.

Companies implementing 6G technologies in logistics face a number of challenges that slow down the integration of new solutions and require additional resources to overcome. One of the main problems is the high cost of infrastructure, including the construction of new base stations, the purchase of modern equipment and the modernisation of existing systems. For small and medium-sized companies, this can be a serious financial obstacle. Another significant problem is the lack of qualified personnel capable of working with advanced technologies. The demand for specialists in telecommunications, logistics, and digital innovation far exceeds the supply, making it difficult to implement projects.

In addition, the lack of clear standards and regulations for 6G technologies creates difficulties in developing common protocols for interoperability between systems and devices, as well as in cooperation between companies within supply chains. The integration of 6G with existing technologies such as IoT, blockchain or AR/VR is also technically challenging, requiring significant time and resources. At the same time, companies are facing cybersecurity challenges, as the increase in data transmitted and the widespread use of IoT devices increase the risk of cyberattacks and require comprehensive solutions to protect data privacy.

Implementation of 6G is a long-term process that requires testing, scaling of technologies and adaptation of companies to new working conditions. This can cause delays in implementation, which affects business competitiveness. In addition, in the early stages of integration, it is difficult to measure the profitability of new technologies and assess their real impact on business processes, which can deter management from further investment. Overcoming these challenges requires cross-industry cooperation, the development of international standards and development strategies, and the creation of training programmes. Successfully addressing these issues will provide companies with a significant competitive advantage by increasing the efficiency and innovation of their logistics processes.

6G technologies, which are currently under active development, promise to significantly change the way we manage logistics. With its high data transfer speeds, reduced delays and improved connectivity, 6G has the potential to revolutionise logistics processes. At the same time, the implementation of

this technology is accompanied by numerous challenges that require detailed analysis and a strategic approach. Table 2 shows the main advantages and disadvantages of implementing 6G technologies in logistics, which allows us to assess their impact on the efficiency and sustainability of transport systems.

Table 2

**Benefits and shortcomings of implementing
6G technologies in logistics**

Benefits	Shortcomings
1. Increased data transfer speed. 6G technologies provide extremely high data transfer speed, which allows real-time processing of large amounts of information.	1. High infrastructure costs. Building 6G base stations, upgrading equipment, and integrating with existing systems require significant financial investments.
2. Improved accuracy and efficiency. The implementation of 6G contributes to accurate monitoring of cargo, demand forecasting and optimization of transportation routes.	2. Lack of qualified personnel. The implementation of new technologies requires the involvement of specialists with deep knowledge in the field of 6G, IoT, blockchain, and logistics.
3. Support for autonomous vehicles. 6G provides real-time communication necessary for the safe operation of autonomous trucks and drones.	3. Lack of standards. The technology is at the development stage, so the lack of international standards creates problems with the integration of systems between different companies.
4. Increased transparency of processes. The use of 6G together with blockchain technologies allows for the creation of transparent and reliable logistics chains, reducing the risk of fraud.	4. Cybersecurity challenges. Increasing data volumes and the number of IoT devices increases the risks of cyberattacks and requires complex solutions for information protection.
5. Reduced data transfer delays. 6G technologies allow for the minimization of delays, which is critical for real-time operations.	5. Long implementation process. The technology requires a long period of testing and scaling, which can hinder the competitiveness of companies in the early stages of integration.
6. Support for smart warehouses. The integration of 6G with IoT and robotics improves inventory management, automates processes in warehouses and increases their productivity.	6. Uncertain return on investment. At the initial stages, it is difficult to assess the economic benefit of implementation, which may cause management to doubt the investment.
7. Reducing environmental impact. Through route optimization and carbon footprint monitoring, 6G technologies contribute to the environmental sustainability of logistics processes.	7. Integration complexity. Combining 6G with existing technologies such as AR/VR, blockchain, or IoT can cause technical and organizational difficulties.

Source: Author's research

The presented results of the research on the implementation of 6G technologies in logistics show that this technology has significant potential for

transforming the industry. The key benefits include improved data transfer speeds, enhanced process automation and IoT integration capabilities, and improved monitoring and forecasting accuracy. They help to reduce costs, increase efficiency and make logistics operations more environmentally friendly.

However, disadvantages such as high implementation costs, the need to modernise infrastructure and possible cyber risks pose serious challenges for companies. The issue of adapting existing business models and training staff in new technologies is particularly acute.

In general, the introduction of 6G technologies in logistics requires a comprehensive approach that includes strategic planning, infrastructure investment, cooperation between all supply chain stakeholders and effective risk management. Despite the challenges, these technologies open up new prospects for creating sustainable, innovative and competitive transport systems.

The issue of 6G technologies implementation in logistics deserves special attention among scientists and practitioners, as it is one of the most pressing at the current stage of development of science and technology. This issue is quite timely, as globalisation, digitalisation and growing demands on the efficiency of business processes are forcing companies to look for new technological solutions. It is well known that the development of transport systems largely depends on the introduction of innovative solutions, such as 6G, which provide high-speed communication, IoT integration and process automation.

According to leading researchers in the field, the problem of 6G integration is not only relevant, but also underdeveloped. The existing views on this issue can be classified as optimistic, emphasising the enormous potential of 6G for logistics, and cautious, focusing on challenges and risks. According to D.C. Nguyen et al. (2021), the development of 6G technologies should change the structure of transport systems, contributing to their transparency, efficiency and sustainability²⁴. According to S.A.A. Hakeem et al. (2022), the introduction of 6G will be a key factor in the transformation of supply chains, increasing the level of automation and security²⁵.

Numerous scholars have studied this problem at different times and put forward hypotheses about its prospects. The trend of studying the impact of 6G on transport logistics was initiated by researchers who drew attention to

24 Nguyen, D. C., Ding, M., Pathirana, P. N., Seneviratne, A., Li, J., Niyato, D., ... & Poor, H. V. (2021). 6G Internet of Things: A comprehensive survey. *IEEE Internet of Things Journal*, 9(1), 359-383.

25 Hakeem, S. A. A., Hussein, H. H., & Kim, H. (2022). Vision and research directions of 6G technologies and applications. *Journal of King Saud University-Computer and Information Sciences*, 34(6), 2419-2442.

the importance of integrating this technology with blockchain and IoT (K.M.B. Hasan et al., 2024)²⁶.

It is widely believed that 6G can significantly improve the efficiency of logistics operations management by enabling the rapid exchange of large amounts of data and supporting high-speed communication. However, the issue of implementing these technologies is not only relevant but also controversial, as it requires significant investments, infrastructure adaptation and overcoming regulatory barriers. This challenges management to develop new approaches to strategic planning, change management, and evaluating the effectiveness of implemented solutions.

Thus, the study of the role of 6G in logistics is important not only for the scientific community but also for practical implementation, which makes this issue a key one in the modern development of transport systems.

Effective management of digital innovation in transport systems and logistics is a key factor in the successful integration of modern technologies. Management plays an important role in aligning innovation strategies with the organisation's goals, facilitating adaptation to innovations, and addressing the challenges associated with technology adoption. In Figure 3 shows the main aspects in which management influences the implementation and optimisation of digital innovations in transport and logistics.

The information presented here demonstrates that the effective implementation of innovations depends on the strategic involvement of management at all stages of the process. Management plays a key role in defining the direction of digital transformation, planning and integrating technologies to ensure that they meet the company's goals.

Moreover, managers play a pivotal role in mitigating risks by analyzing potential challenges and developing adaptive strategies. Through enhancing staff qualifications and fostering an innovative culture, management ensures the resilience of the company in the face of rapid changes within transportation systems and logistics.

Equally important is the role of management in ensuring transparency, improving operational efficiency, and optimizing supply chains by integrating technologies such as IoT, blockchain, digital twins, and 5G.

Thus, the management of digital innovations requires a comprehensive approach that encompasses both strategic decision-making and operational management, enabling companies to enhance their competitiveness and achieve sustainable growth in the modern globalized environment.

26 Hasan, K. M. B., Sajid, M., Lapina, M. A., Shahid, M., & Kotecha, K. (2024). Blockchain technology meets 6 G wireless networks: A systematic survey. *Alexandria Engineering Journal*, 92, 199-220.

Source: Author's research

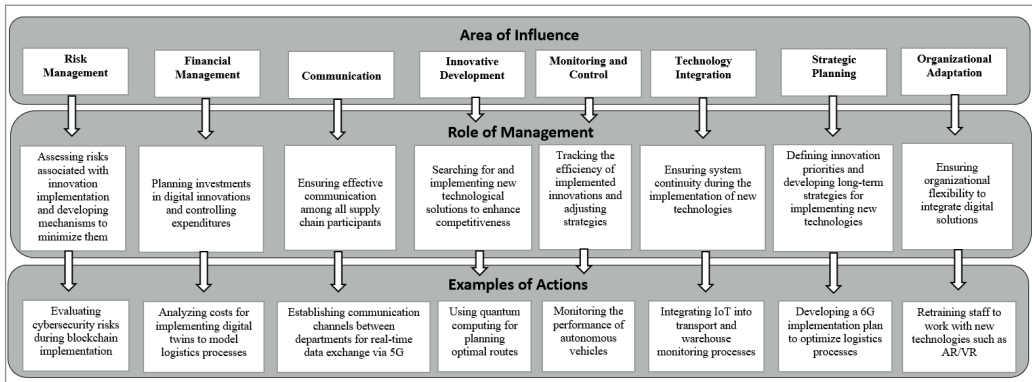

Fig. 3. Operational and Strategic Roles of Management in Digital Logistics

Conclusions. Thus, the conducted research confirms that management plays a key role in the implementation of digital innovations in transportation systems and logistics, ensuring strategic planning, technology integration, and adaptation to modern challenges.

The results of the analysis allow the conclusion that technologies such as IoT, blockchain, digital twins, 5G, and 6G are the primary drivers of digital transformation in the transportation sector. Hence, it can be confidently stated that their integration enhances the efficiency, transparency, sustainability, and competitiveness of transportation systems.

The research allows us to assert that strategic management of digital innovations is critically important for overcoming the technical, organizational, and economic barriers to the implementation of new technologies. The adoption of technologies such as 6G opens new horizons for the development of autonomous transportation, transparent supply chains, and smart warehouses.

The conducted research allowed formulating the following conclusions: the successful implementation of digital innovations in transportation systems requires a comprehensive approach that includes strategic planning, effective risk management, and the development of an innovative culture within organizations. The analysis addressed the set objectives and confirmed the key principles regarding the importance of management in creating a sustainable, efficient, and competitive transportation infrastructure.

DOI: 10.51587/9798-9917-51902-2025-021-22-38

Natalia MIKHALYUK,
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor
of Lviv National Environmental university,
ORCID ID: 0000-0002-5125-7872

PLANNING AND ADOPTION OF CREATIVE MANAGEMENT DECISIONS IN ORGANIZATIONS: ALGORITHM OF ACTIONS AND THEIR CREATIVE MODELS AND METHODS

Organizations are faced with the need to plan and make creative management decisions every day. Particular attention should be paid to those decisions that are formed in the process of creative management, since they significantly affect the effectiveness of management in the organization.

To make optimal creative management decisions, it is important to understand the process of their development, distinguish management decisions from related categories, carefully plan their adoption, determine the subjects responsible for adoption, and evaluate the advantages of different approaches – individual, collegial or collective decision-making.

An effective manager must take into account both external and internal factors affecting the decision-making process. Knowledge and compliance with the requirements for high-quality creative management solutions is an important component of successful management activities.

The experience of organizations in making creative management decisions confirms that in the conditions of rapid changes in the operating environment of enterprises, the importance of activity planning is constantly increasing¹. The more dynamic and uncertain the external environment, the more order must be ensured inside the enterprise, paying special attention to the development of strategies and the definition of operational measures for their implementation.

The lack of a clear plan indicates the insufficient quality of enterprise management. Regardless of the size of the business, its field or organizational form, successful entrepreneurial activity is impossible without a clear vision of prospects, reliable guidelines and a realistic business plan.

1 Berezivsky P.S., Mikhalyuk N.I. Organization of forecasting and planning of the agro-industrial complex; Head helper. Lviv: «Magnoliya plus», 2004. 443 p.

The appearance of any entrepreneurial idea is accompanied by a number of key questions: who is a potential consumer, what are the features of the product market, what financial resources are needed for the implementation of production, will this activity be economically justified, etc.

Practice shows that success in making creative management decisions depends on three main factors: adequate understanding of the current situation; clear setting of goals that the entrepreneur seeks to achieve; qualitative planning of the transition from the current state to the desired one.

The development of plans for making creative management decisions forces the entrepreneur to simulate situations, apply different methods, create alternative scenarios, and also identify potential problems that can hinder the implementation of entrepreneurial initiatives. This allows you to predict possible difficulties, avoid complications or prepare for them in advance by determining ways to overcome them. Although a business plan cannot completely eliminate all risks, it gives the entrepreneur the opportunity to reassess his actions and check whether they will correspond to real circumstances.

The key task of managers at all levels is the development and implementation of solutions that will direct the enterprise to achieve maximum results at minimum costs. The main tool for achieving effective management is planning².

Planning is a management function that involves setting goals, developing strategies, and creating plans to coordinate various aspects of activities. It takes into account the influence of external and internal factors and forms a program for solving the set tasks.

Planning includes making management decisions regarding process participants, the current state, desired results, and ways to achieve them.

Depending on the obligation of tasks, planning is divided into: prescriptive planning – adoption of mandatory decisions; indicative planning – creation of plans of a recommendatory nature; depending on the term of the planning period, the following are distinguished:

Long-term planning (5–50 years), which determines the long-term strategy of the enterprise³.

Medium-term planning (1–5 years), including five-year plans detailing the first year to the level of the current plan.

2 Vasylenko V. O. Theory and practice of developing management decisions: Textbook. Kyiv: TsUL, 2012. 420 p.

3 Berezivsky P.S., Mikhalyuk N.I. Organization of forecasting and planning of the agro-industrial complex; Head helper. Lviv: «Magnoliya plus», 2004. 443 p.

Current planning (up to 1 year) covering half-yearly, quarterly, monthly, weekly or daily planning. Its main element is a business plan, which consists of a descriptive part, market and competition analysis, marketing plan, financial plan and risk analysis.

Depending on the type of planning, the process of making creative management decisions can be divided into three main types: strategic, current (operational-calendar) and consolidated⁴.

Strategic planning involves a long-term approach aimed at achieving the main goal, for example, market leadership, through the fulfillment of intermediate goals, such as reducing the cost of products or improving the quality of customer service. Resources for the implementation of the strategic plan can be attracted externally (for example, bank loans) or redistributed within the organization (for example, through cost optimization).

Operational-calendar planning is based on the uniform execution of tasks in accordance with established deadlines and schedules.

Aggregate planning covers the development of plans within certain groups or categories depending on the object of planning.

According to the subject of approval, creative management decisions are divided into individual, collegial and collective.

One-person decisions are made by the manager on his own, usually in situations that require a quick response or concern personnel issues. The main advantage of such decisions is efficiency and personal responsibility of the manager. However, their drawback is the dependence on the experience and logic of one person, which can lead to impulsiveness.

Collegial decisions are made by a group of managers in the process of solving issues related to the operation and development of the enterprise. The advantage of this approach is the involvement of diverse experience of members of the board, but the disadvantage is the dilution of personal responsibility for the adopted decision.

Collective decisions are made during general meetings of employees by voting, where the opinion of the majority is taken into account. The main advantage of this approach is the involvement of employees in the decision-making process, which helps to take into account their points of view. However, the disadvantage is the possibility of radically different views among employees, which makes it difficult to reach a consensus.

⁴ Butko M. P., Butko I. M., Mashchenko V. P. and others. Decision-making theory textbook. Under the general editorship of Butko M. P. K.: «Center for Educational Literature», 2015. 360 p.

An organizational and management decision is a choice that a manager makes to fulfill his job duties, using appropriate management tools and methods.

Organizational decisions are divided into two main types:

Programmed decisions – involve choosing a sequence of actions that meet the set goals and previously set algorithms. The effectiveness of such solutions depends on their relevance at the time of implementation, because their quality may decrease as conditions change. Non-programmed solutions are focused on solving non-standard situations that require a creative approach and individual development.

The classification of creative management solutions is necessary to determine universal and specific approaches to their development, implementation and evaluation. Management decisions are classified according to various criteria (Table 1).

Table 1

Classification of planned creative management solutions

A sign of classification	Component classifications
By functional purpose	planning, organizational, regulatory, activating, control
By the nature of actions	directive, normative, methodical, recommendatory, permitting, orienting
By the time of action	strategic, tactical, operational
By direction of influence	internal and external
According to the method of acceptance	individual, group, organizational and inter-organizational
By subject of management	state, economic, business bodies and public organizations
By the time of acceptance	long-term (more than 5 years), medium-term (from 1 to 5 years) and short-term (up to 1 year) solutions
By the breadth of coverage	general, private, local
By the nature of certainty	programmed and unprogrammed
By scope of implementation	related to production, sales, scientific research, personnel, etc
By content	political, economic, organizational, social, technical, technological and complex
According to the degree of completeness of information	management decisions are divided into those made in conditions of certainty, uncertainty and risk.
By degree of efficiency	optimal and rational
By training methods	creative, aurostic and reproductive
By degree of uniqueness	routine, selective, adaptive and innovative solutions
From legal registration	plan, order, order, instruction
According to the method of fixation	oral and written

This allows to increase the quality and efficiency of management, ensuring its consistency and adaptability.

Strategic actions determine the general directions of the enterprise's development, while tactical actions outline specific measures for their implementation. For example, the decision to enter the foreign market is strategic, and the implementation of individual measures to increase labor productivity is tactical. Operational solutions, in turn, are aimed at solving tasks that are relevant at a specific moment in time.

Strategic decisions are usually made at the highest level of management, while tactical and operational decisions are made at lower levels.

In situations that require an innovative approach, non-standard, creative solutions, which are called non-programmed, are needed. They arise in response to sudden or changed circumstances⁵.

In practice, programmed and non-programmed solutions are rarely pure. Their share in the company's activity largely depends on the level of personnel training and work organization. In companies with an insufficiently developed personnel base, problems related to making such decisions often occur.

The form of creative management solutions depends on the conditions of their development and implementation.

According to legal characteristics, management decisions are divided into:

Normative – decisions that have a general nature and regulate the activities of the organization in general. Individual – solutions aimed at solving specific issues or problems. Mixed – combine elements of normative and individual solutions.

Normative administrative decisions are acts containing legal norms, designed for a certain period and repeated application in recurring situations⁶.

The main forms of implementation of regulatory decisions are:

A law is a decision of a higher state authority, binding and inviolable.

A decree is a decision made by the head of state.

Resolutions are administrative acts adopted at the central or higher level of executive power.

Rules – establish norms of behavior for certain groups of employees, taking into account the traditions of the organization.

Instructions are acts that regulate the procedure for performing certain actions or works.

5 Berezivsky P.S., Mikhalyuk N.I. Organization of forecasting and planning of the agro-industrial complex; Head helper. Lviv: «Magnoliya plus», 2004. 443 p.

6 Butko M. P., Butko I. M., Mashchenko V. P. and others. Decision-making theory textbook. Under the general editorship of Butko M. P. K.: «Center for Educational Literature», 2015. 360 p.

Individual creative management decisions are addressed to specific participants in legal relations. The main forms of implementation:

Manager's order – obliges subordinates to implement decisions that are within the manager's competence.

The contract – records the agreement on the performance of joint work, indicating the rights and obligations of the parties.

Instruction – specific instructions for performing tasks.

Mixed management decisions combine legal norms and specific decisions. They are used, for example, in government regulations, which simultaneously establish mandatory rules of conduct and determine administrative sanctions for violators.

General management decisions are aimed at solving the same problems affecting several divisions of the enterprise. Special solutions cover narrow problems related to the activities of only one division or group of employees.

Global solutions cover the entire management system, requiring a comprehensive analysis of its activity as a complete system. Private solutions relate to certain aspects of the facility's operations, usually without requiring a deep analysis of the operation of the entire enterprise. Local solutions are focused on specific elements of the system and have a narrower focus compared to private ones.

Key characteristics of a creative solution

Originality – a creative solution differs from standard approaches and offers an innovative way to solve a problem.

Efficiency – in addition to originality, the solution guarantees the achievement of the goal or elimination of the problem as effectively as possible.

Adaptability – the solution is able to change according to conditions or requirements to ensure an optimal result.

Ease of implementation – even a unique solution should be clear and easy to use, which ensures its practicality.

Positive effect – the implementation of the decision contributes to the achievement of beneficial results for all interested parties.

Types of creative solutions

Innovative solutions – offer radically new approaches that change existing rules or create new opportunities (for example, the development of a revolutionary technology).

Advanced solutions – based on improving existing methods to achieve higher results (for example, optimizing an existing process).

Lateral solutions – involve a non-standard way of looking at a problem by combining different ideas or concepts (for example, using approaches from different fields)⁷.

Experimental solutions – offer innovative or risky strategies that require testing to confirm their effectiveness (for example, the use of the latest research methods).

Adaptive solutions – are based on the application of existing approaches in new conditions or to solve other problems (for example, using proven strategies in a new market)⁸.

Advantages of creative solutions. Increasing competitiveness – out-of-the-box solutions help companies, teams or individuals stand out by offering innovative products or services.

Optimization of resources – creative approaches allow rational use of resources, reducing costs and increasing efficiency.

Satisfying user needs – innovative solutions take into account the interests of end users, providing them at a qualitatively new level.

Flexibility and adaptation – thanks to creative thinking, organizations and individuals are able to quickly respond to changes and adapt to new conditions.

Creation of new opportunities – creative approaches open perspectives for innovative development, improvement of processes and expansion of activities.

To ensure high-quality and effective management decision-making, it is necessary to adhere to the basic principles that form the basis of the process (Fig. 1).

At the implementation stage, measures are taken to clarify the decision and transfer it to the executors. At the same time, implementation control and evaluation of the results of the implemented decision is carried out.

The structure of the decision-making process depends on the specific situation or problem. The process of making a creative management decision can be considered through several stages.

During the analysis of the situation, the need to make an effective management decision arises when external or internal factors lead to a deviation from the normal functioning of the system. An important stage is

7 Mikhalyuk N.I., Balash L.Ya. and others. Planuvannya activities of enterprises: Heading guide. Lviv «New World – 2000»; 2015. 620 p.

8 Vasylenko V. O. Theory and practice of developing management decisions: Textbook. Kyiv: TsUL, 2012. 420 p.

the analysis of the situation, which includes the collection and processing of information about the environment, both internal and external. Managers and specialists compare actual parameters with planned parameters, which helps to identify problems that need to be solved.

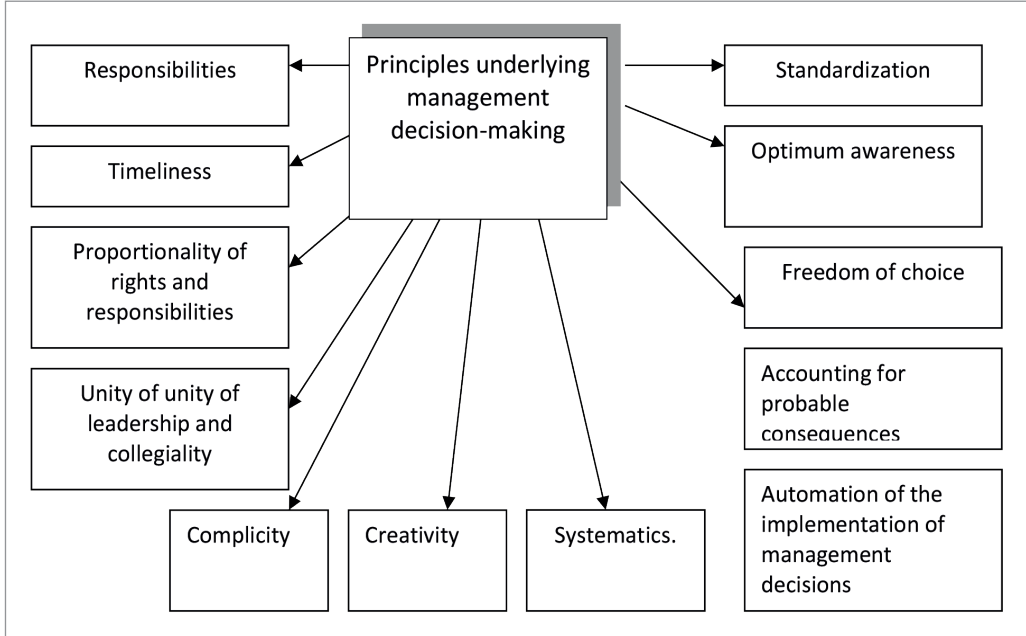

Figure 1. The principles underlying the adoption of management

The process of making effective and high-quality management decisions is a cyclical process that includes the stages of situation analysis, generation of alternatives, decision making and its implementation.

Management considers the adoption of a management decision as a three-stage process: preparation, adoption and implementation of the decision.

At the stage of preparation, an economic analysis of the situation at the macro and micro levels is carried out, which includes the search, collection and processing of economic information, as well as the formulation of the problem to be solved, is presented in Figure 2.

At the adoption stage, the development and evaluation of alternative solutions is carried out based on multivariate calculations, the criteria for choosing the optimal solution and the best option are selected.

A formalized presentation of the stages of the management decision-making process, management tasks and procedure criteria is presented in Figure 3:

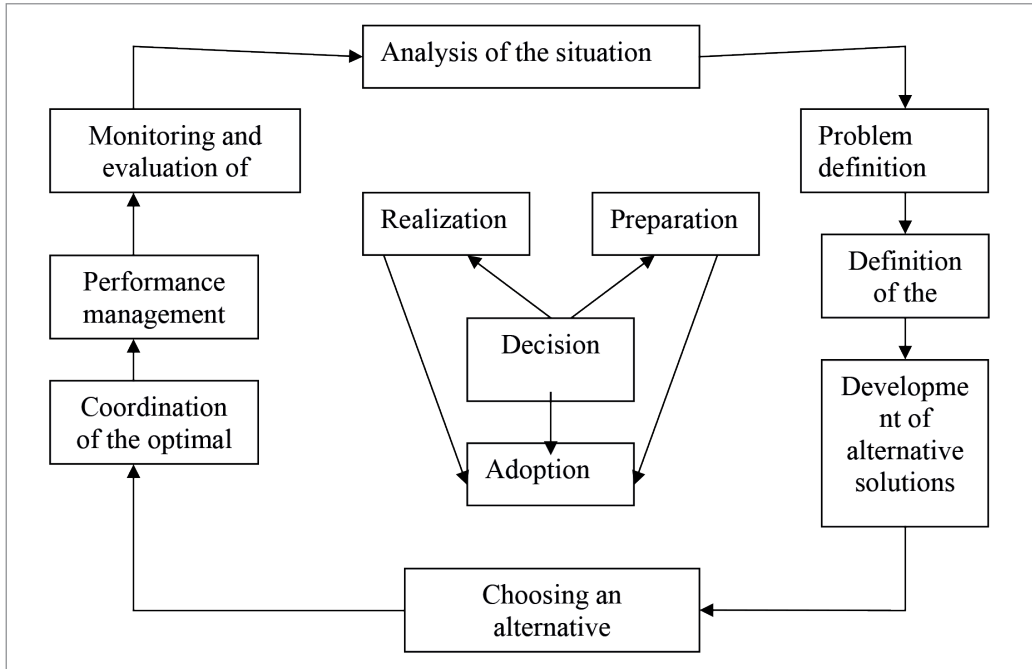

Figure 2. Stages and stages of management decision-making

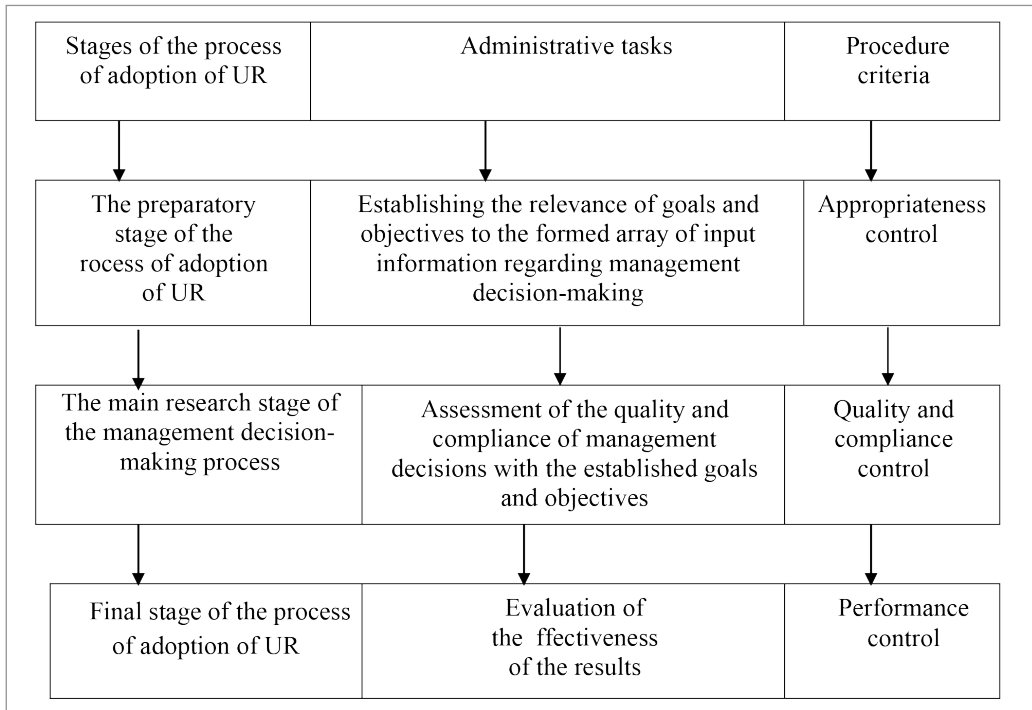

Figure 3. Stages of the process of making creative management decisions in the organization

When implementing measures aimed at evaluating the control of the management decision-making process, three main stages corresponding to the classic control scheme are distinguished: preparatory, main (research) and final.

Creative methods of decision-making. If you apply a creative approach to solving management problems, it will allow you to avoid an authoritarian style of management, interest the participants in the process and ensure a really effective result. How to achieve this? Informal (heuristic) methods are an excellent way to find and choose solutions, focusing on alternatives and taking into account the personal experience, knowledge and intuition of team members.

The method of free association. This method significantly increases the effectiveness of collective work. With the help of associations, original connections between the elements of the problem and the experience of the participants are established. Even one proposed word or concept can become the basis for creating new associative connections and finding non-standard solutions.

Tips for the manager: try to reformulate the task (problem) several times and look at it from different points of view, offer words or concepts that can cause associations and be the impetus for unexpected ideas, encourage participants to express themselves, stimulating the emergence of associations and ideas, as directly, and indirectly, record any ideas that arise from colleagues (students, parents), systematize and classify all ideas, and then choose the best.

The method of synectics Synectics is a complex method of stimulating creative activity, which combines the principles of brainstorming, the method of analogies and associations. In this method, it is important not to immediately reveal the essence of the problem, so that participants can abstract from stereotypes and think more creatively. The success of this method depends on the manager's ability to use tact, ingenuity and stimulate the creativity of colleagues⁹.

How to conduct: formulate the problem in a general, figurative form; start the discussion not with a specific problem, but with an analysis of the general characteristics of the situation; encourage the group to reformulate the problem several times. Use questions like «So what?» «How do you imagine it?» «What's new here?» «And if we do the opposite?»; encourage participants to look at the

9 Berezivsky P.S., Mikhalyuk N.I. Organization of forecasting and planning of the agro-industrial complex; Head helper. Lviv: «Magnoliya plus», 2004. 443 p.

problem from different points of view (external and internal, scientific and life), using personal experience and knowledge; during the discussion, use analogies, metaphors, inversion, game elements and reasoning out loud; do not immediately stop at one idea, even if it seems very original and successful; it is better to evaluate each idea step by step.

Reverse brainstorming method. This technique focuses not on creating new ideas, but on criticizing existing ones. It is based on the principles of cooperation in the process of finding solutions, trust in the creative abilities of each participant and the optimal combination of intuition and logic. Initially, it is advisable to divide the participants into two groups: one for generating ideas, the other for providing critical comments.

Rules for participants: participants must concisely and constructively criticize, discuss and evaluate each idea according to established criteria (for example, compliance with initial requirements, realistic implementation, application in other areas of the educational process); each participant can speak several times, but it is better to take turns, the duration of the speech is 15–20 minutes; all ideas should be systematized, classified according to general characteristics, their credibility assessed and possible obstacles to implementation determined; at the end, ideas that have passed criticism from all sides are selected.

Method of key questions. This method is useful for gathering additional information or organizing existing information. The questions asked serve as an incentive for developing a strategy and tactics for solving the task, they develop intuition, form thinking algorithms and encourage the search for correct answers.

To collect information, use questions: «Who?», «What?», «Why?», «Where?», «What?», «How?», «When?». This allows you to look at the problem in a new way and divide it into simple components.

The collective notebook method. This method combines several stages: independent presentation of ideas by each participant, collective evaluation and preparation of a decision. The method is implemented as follows: each participant receives a notebook in which he writes down the essence of the problem in general terms, as well as additional data; each participant keeps notes of ideas for a month, recording even those ideas that are not directly related to the main problem, but can be useful; after completion, the participants hand over the notebooks to the group leader, who organizes the materials. Then the group discusses the results and chooses the optimal solution.

An effective management solution contributes to the establishment of fruitful interaction among all participants of the educational process and improves the quality of work at all levels.

One of the most famous studies in this area was conducted by Meredith Belbin. He identified nine team roles that play an important role in the process of implementing managerial decisions. If each participant is given an appropriate role, the effectiveness of management decisions increases significantly.

The performer is disciplined, reliable, conservative, efficient. Able to turn ideas into practical actions.

The coordinator is a mature, confident, organizer. Clearly articulates goals, promotes solutions, and delegates authority.

The organizer is energetic, dynamic, influential. His determination and energy allow him to overcome difficulties, he does not accept defeat.

The generator is inventive, with a lot of imagination, capable of solving non-standard tasks.

The seeker is an extrovert, an enthusiast, a sociable person. Explores opportunities, creates contacts.

A mathematician is prudent, perceptive, has strategic thinking. Analyzes alternatives and carefully evaluates options.

Team player – soft, sensitive, diplomatic. Listens to others, resolves conflicts and maintains harmony in the team.

A finisher is diligent, attentive to details, monitors the completion of tasks and adherence to deadlines.

A specialist is self-sufficient, a professional in a narrow field of knowledge.

However, the distribution of functions among employees does not solve all the problems that managers face when implementing management decisions. This does not rule out the possibility of the «spotter effect», when some team members receive all the benefits of working in a team (new knowledge, skills), but their contribution to the overall result is insufficient and does not correspond to the average level of the team. It can also lead to the dominance of individual participants and the formation of «unanimous» thinking, which prevents an objective assessment of alternative options.

Stages of implementation of management decisions. The effective implementation of a management decision requires a detailed plan, which

includes a clear definition of the content of works, their sequence, required resources and time, requirements for the quality of execution, as well as results, both general and intermediate. Practice shows that the stage of implementation is often the weakest link in the process of making managerial decisions, as insufficient attention is paid to the organizational support of this process.

The implementation of the decision includes the organization of its implementation, analysis and control of the process, as well as providing feedback.

Implementation of the decision usually consists of several stages: distribution of responsibilities and powers among the participants implementing the decision. In addition, an important aspect is the mechanism of obtaining information about the progress of execution and, if necessary, adjusting this process.

The main stages of implementation of management decisions are: decision-making, development of an action plan, control over the implementation of the plan, as well as analysis and evaluation of results.

Decision-making is an optimal combination of experience, knowledge, creativity, as well as the use of methods of open discussion, exchange of information and search for compromises.

Development of an action plan – creation of a clear sequence of actions, determination of deadlines, resources that will be involved, and responsible persons.

Control of plan implementation – monitoring of the implementation of planned activities, application of automated control tools and adjustment of plans in accordance with detected deviations¹⁰.

Analysis and evaluation of results – determination of strengths and weaknesses in the decision-making process, recording of experience for solving similar situations in the future.

The function of motivation and stimulation in the process of implementing managerial decisions. When forming motivation, it is important to take into account that each participant in the implementation of management decisions has a certain type of motivation, one of which can be classified as:

10 Berezivsky P.S., Mikhalyuk N.I. Organization of forecasting and planning of the agro-industrial complex; Head helper. Lviv: «Magnoliya plus», 2004. 443 p.

- participants who are focused on the content and social significance of the work;
- participants who are mainly focused on remuneration and other material benefits;
- participants for whom the importance of different values is in balance.

The management of the organization uses both material and non-material incentives. The material ones include remuneration, participation in profits and capital, and the intangible ones are the organization of work in groups, social communications, management methods, regulation of working hours.

Stimulating employees is carried out using various methods. Research shows that income and financial incentives remain the main drivers of employee engagement.

Among the non-material methods of motivation, we can highlight respect, flexible work schedule, the opportunity to show initiative, team cooperation, as well as trust from management.

Therefore, staff stimulation is a set of measures that provide employees with proper working conditions and satisfaction of their interests. If the employee's behavior meets or exceeds the established standards, the manager should respond positively, reinforcing it with a reward. The most common reward tool is salary. Other possible forms of reward include: praise; promotion; special rewards (bonuses, benefits); provision of interesting work tasks; status symbols, etc¹¹.

The current stage of managerial decision-making is characterized by the deterioration of the financial and economic situation, which leads to a significant decline in production, deterioration of investment and innovation activities.

If motivational mechanisms do not work, the manager can apply disciplinary measures, which include: verbal warning, written warning, temporary suspension or dismissal.

So, taking into account that the internal environment of the enterprise must consist of a certain number of interconnected elements (components), the implementation of which requires a consistent process, this category can be considered based on the system and process approaches to the

11 Kigel V. R. Methods and models of decision support in a market economy: Monograph. Kyiv: TsUL, 2013. 202 p.

development of regulatory and legal support of the internal environment of the enterprise regarding the adoption of creative administrative decisions (see Figure 4).

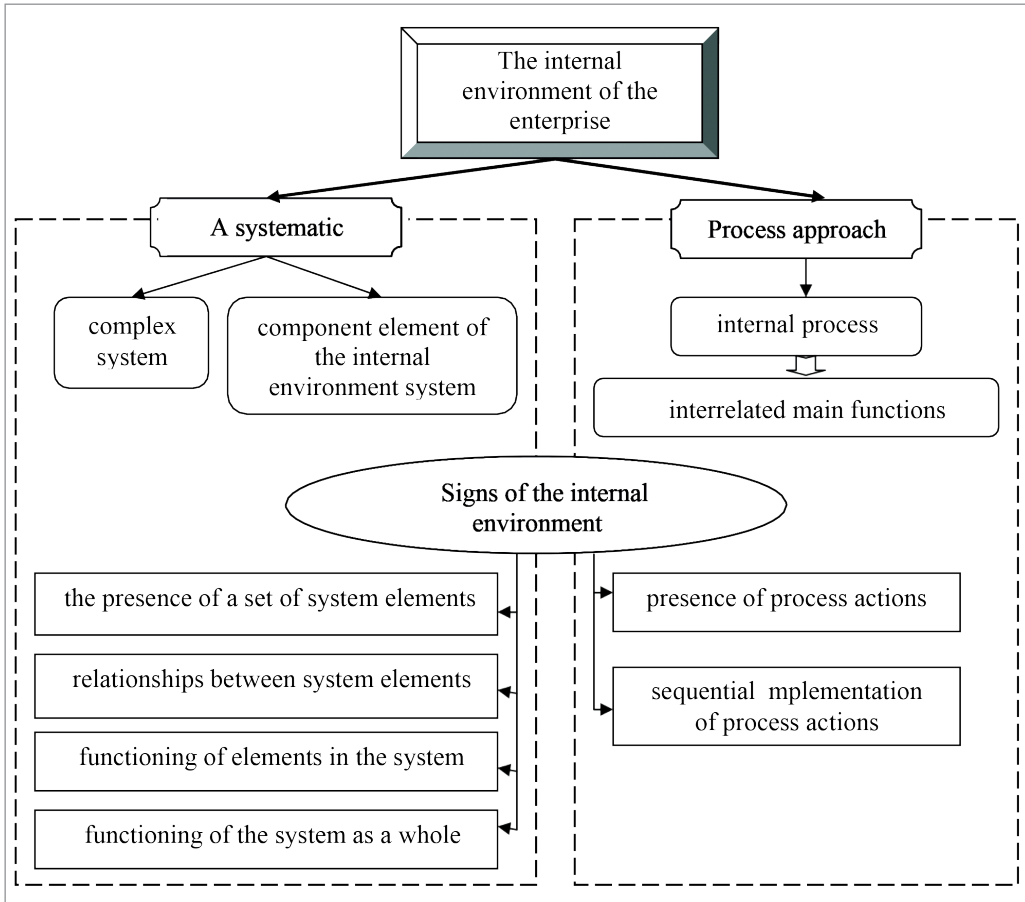

Figure. 4. Systemic approaches to determining the internal environment of the enterprise regarding management decision-making

The systematic approach to making creative management decisions is one of the main directions of the methodology of scientific knowledge, the purpose and task of which is to study certain objects as complex systems. Accordingly, a system is a collection of interconnected elements. In addition, each element of a complete system can be considered as a separate, relatively independent system.

Therefore, the internal environment of the enterprise for making creative management decisions is equated to a systemic approach, on the one hand, and is a constituent element of the system to which it is subordinated, and on the

other, a relatively independent complex system, which is a set of certain economic elements and relationships between them at the level of structural subdivisions using new methods and models of their solution.

In turn, structural elements under certain conditions can also be considered as separate independent systems. That is, the internal environment is considered as a certain integrity of making creative management decisions, consisting of interdependent parts, each of which characterizes the whole to a certain extent. In the case of a change or malfunction of one element, the operation of the entire system is disrupted.

Such principles include: the principle of consistency, which is manifested in the strict coordination of all elements and processes at all levels of management of the internal environment; the principle of adaptability, which involves the ability to quickly orientate and flexibly respond to changes in the external environment; the principle of purposefulness, which means the orientation of all elements and processes to the fulfillment of the general goals of the enterprise¹².

The specific principles of making creative management decisions in the internal environment of the enterprise are: the principle of mutual agreement of actions, which provides for mutually agreed activities between units aimed at achieving a common goal; the principle of efficiency, which consists in the use of the company's divisions with respect to the minimum amount of costs to achieve the maximum possible result; the principle of responsibility, which provides for the responsibility of each structural unit for the results of its activity.

Along with this, there are principles of building the internal environment of the enterprise for making creative management decisions, which are characteristic of both approaches, both systemic and process.

In order to ensure the effective organization of the adoption of creative management decisions of intra-production relations at the enterprise, it is necessary to create appropriate conditions. In particular, to provide units with relative operational and economic independence. It provides both property separation and economic independence, which is manifested in the independent regulation of certain aspects of activity (planning of the production program, drawing up cost estimates, independent selection of evaluation indicators of the unit's activity, etc.). This will enable the enterprise

12 Vasylenko V. O. Theory and practice of developing management decisions: Textbook. Kyiv: TsUL, 2012. 420 p.

to better adapt to changes in the external environment and increase its competitiveness.

The next prerequisite for ensuring the effective functioning of the adoption of creative management decisions in the internal environment of the enterprise is scientifically based regulatory support, which provides for the development and implementation of progressive material and labor norms and standards.

When units are transferred to decentralized functioning, informational and documentary support for their activities becomes of great importance, which is due to the large flow of information entering the enterprise and the complexity of internal economic relations.

The prerequisites for the functioning of the internal environment should also include a system of material incentives for the company's divisions and individual employees for the work results of both their division and the company as a whole¹³.

Intense and global competition, rapid technological development, economic instability, scientific achievements of creative management decisions require enterprises to constantly respond to changes in the external and internal environment.

The number of internal and external factors affecting the adoption of creative management decisions on the formation and functioning of the internal environment of the enterprise is so large that it is quite difficult to take them all into account.

The main internal factors that need to be paid special attention to when making creative management decisions include: the production structure of the enterprise, forms of specialization of divisions, location and production technology, etc.

Units formed by subject or mixed specialization can have the greatest independence, because they carry out a complete cycle, which gives them the opportunity to independently implement services, receive income that is the result of making creative management decisions, etc.

One of the main factors that directly affects the adoption of creative management decisions of the enterprise is the type of production. Depending on the type of production, the technical level of the applied technological processes changes to a large extent.

13 Kigel V. R. Methods and models of decision support in a market economy: Monograph. Kyiv: TsUL, 2013. 202 p.

Characteristic of mass production, the constancy of the nomenclature and the large volume of production make it economically profitable to use automatic equipment or specially adjusted flow lines, use of special equipment, etc. In single production, all this is economically unprofitable.

An equally important factor in the adoption of creative management decisions in the enterprise environment is the size and number of divisions. The greater the number of large divisions in the enterprise, the more difficult it becomes to manage them and coordinate their work¹⁴.

The influence of the organizational structure of the enterprise on its internal activities regarding the adoption of creative management decisions is explained by the fact that for a small enterprise, centralized management of activities is more characteristic, while at a large enterprise, decentralized forms of regulation of the activities of divisions can be applied.

Forms of specialization (technological, subject or mixed) have a strong influence on the level of independence of the company's divisions.

Proper mastery of all management methods will improve labor productivity and production profitability.

Therefore, the adoption of creative management decisions of the enterprise should be considered, on the one hand, as a constituent element of the economic mechanism, which is a certain set of interconnected and interdependent economic elements that operate at the level of the structural units of the enterprise, and the relationships between them¹⁵.

On the other hand, the adoption of creative management decisions is an independently operating system, the effective functioning of which significantly affects the general results of the enterprise as a whole.

In its activities, the management of the organization uses both material and non-material incentives. If the subordinate's behavior meets or exceeds the established standards, the manager should respond positively and reinforce it through rewards. If motivational mechanisms do not help, the manager selects disciplinary measures.

The main stages of implementation of management decisions include decision-making, development of an action plan, monitoring of deviations from the plan, as well as analysis and evaluation of results. An important aspect is the clear definition of roles for team members. However, even with the distribution of

14 Vasylenko V. O. Theory and practice of developing management decisions: Textbook. Kyiv: TsUL, 2012. 420 p.

15 Mikhalyuk N.I., Balash L.Ya. and others. Planuvannya activities of enterprises: Heading guide. Lviv «New World – 2000»; 2015. 620 p.

functions among employees, not all problems facing the manager can be solved. Usually, employee motivation occurs through a variety of methods by which the organization's management maintains employee interest. Recent studies show that material incentives and income remain the main motivation factors. In the event that motivational mechanisms do not work, the manager can take disciplinary measures.⁵

Defining the roles of participants in the process of implementing management decisions is critically important.

Managers achieve high results if their team has: a capable “coordinator”, a strong “generator” of ideas, and at least one employee who supports and stimulates the generator of ideas. In addition, it is important to have a “mathematician” in the team, who in time discovers the shortcomings of the proposed ideas.

The implementation of a management decision includes the organization of implementation, analysis and control of its implementation, as well as feedback. Implementation usually consists of several stages, in particular, the distribution of powers and responsibilities among the participants responsible for implementation. The main stages are decision-making, development of an action plan, monitoring of deviations from the plan, as well as analysis and evaluation of results.

DOI: 10.51587/9798-9917-51902-2025-021-39-57

САЛО Яна Вікторівна,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу та міжнародної логістики,
Одеський національний економічний університет
ORCID ID: 0000-0003-1066-783X
Україна

ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВИКЛИКІВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Глобальні економічні виклики останніх десятирічь набули безпрецедентних масштабів, змінюючи традиційні уявлення про функціонування економіки та підприємництва. Ці виклики охоплюють широкий

спектр явищ, таких як економічні кризи, зміна ринкових умов, постійно зростаюча конкуренція, геополітична напруженість, цифровізація та трансформація соціальних структур. Україна перебуває у стані політичних змін та економічної турбулентності, тому ці виклики для нашої країни мають особливе значення. Підприємництво є основою економічної системи та виступає не тільки інструментом створення робочих місць, економічного зростання, але – й важливим чинником адаптації до мінливих умов глобального середовища.

Одним із найпотужніших факторів, що впливають на розвиток підприємницької діяльності в Україні, є довготривала економічна нестабільність. Світові фінансові кризи, такі як криза 2008 р., анексія частини території та початок бойових дій на Сході України, пандемія COVID-19, повномасштабне вторгнення росії в Україну, сучасна енергетична криза продемонстрували вразливість національних економік, особливо тих, що залежать від експорту. Для України, де основними статтями експорту є аграрна продукція, металургія та ІТ-послуги, глобальні економічні викики обертаються значним скороченням доходів, зниженням інвестиційної активності та падінням конкурентоспроможності підприємств. Нестабільність валютного курсу, зростання рівня інфляції та обмежений доступ до міжнародних фінансових ринків стають додатковими бар'єрами для розвитку підприємництва.

Надзвичайно важливим викликом для України є російсько-українська війна, що чинить багатоплановий вплив на суспільство, економіку та підприємницьку діяльність. Повномасштабна війна призводить до руйнування інфраструктури, скорочення та повне знищення виробничих потужностей, втрати людських ресурсів та зниження купівельної спроможності населення. Підприємства стикаються з необхідністю переорієнтації виробничих та логістичних процесів, релокацію виробництв у безпечніші регіони або навіть за межі країни. Для багатьох бізнесів виживання стало пріоритетом, що вимагає пошуку нестандартних рішень і стратегій адаптації. Повномасштабна війна також суттєво змінила структуру ринку, багато підприємств змушені були скорочувати свою діяльність, тоді як інші, навпаки, знайшли нові можливості в цих умовах. Водночас повномасштабна війна посилила ризики інвестиційного клімату, обмежила доступ до зовнішніх фінансових ресурсів та створила додаткові складнощі для інтеграції українських підприємств у міжнародні ринки.

Глобалізація відіграє амбівалентну роль, з одного боку, вона відкриває нові можливості для українських підприємств через інтеграцію в міжнародні ринки, доступ до іноземного капіталу, технологій і знань, але, з іншого боку, глобалізація посилює конкуренцію, що змушує підприємців адаптувати свої бізнес-моделі до високих стандартів. Крім того, процес глобалізації ускладнюється посиленням протекціоністських тенденцій у деяких країнах, що створює нові бар'єри для експорту української продукції.

Цифровізація економіки також є важливим фактором, що впливає на розвиток підприємництва. Сучасні технології, такі як штучний інтелект, блокчейн, Інтернет речей та автоматизація, відкривають нові можливості для підприємців, зокрема у сфері оптимізації бізнес-процесів, розширенні каналів збуту та підвищенні ефективності виробництва. Водночас швидкий технологічний прогрес створює виклики для малого та середнього бізнесу, який часто стикається з обмеженнями у фінансових ресурсах. Для України це є особливо актуальним, оскільки цифрова трансформація потребує інвестицій, модернізації інфраструктури та підвищення кваліфікації працівників.

Такі демографічні зміни як старіння населення, урбанізація, внутрішнє та зовнішнє переміщення, спричинені воєнними діями, також мають значний вплив на підприємницьку діяльність. З одного боку, ці процеси змінюють структуру попиту на товари та послуги, відкриваючи нові можливості для бізнесу. З іншого боку, вони ускладнюють доступ до робочої сили, збільшують конкуренцію за талановитих працівників і змушують підприємства шукати нові форми мотивації та управління персоналом.

Сучасні глобальні виклики також посилюють увагу до екологічних аспектів підприємництва. Споживачі дедалі більше орієнтуються на екологічно чисті продукти та послуги, це стимулює підприємців інвестувати в «зелені» технології, зменшувати вплив на довкілля та інтегрувати принципи сталого розвитку у свої бізнес-стратегії. Для українських підприємств це відкриває перспективи виходу на нові сегменти ринку, але водночас створює додаткові витрати на модернізацію та сертифікацію продукції.

Економічна нестабільність проявляється у вигляді коливання валютного курсу, інфляційних процесів, дефіциту фінансових ресурсів

і – зростання ризиків для бізнесу. На відміну від стабільних економік, де бізнес може будувати довгострокові плани, українські підприємці змушені працювати в умовах підвищеної невизначеності, це дуже ускладнює процес планування та інвестування. Історичний досвід світу та України, зокрема, показує, що економічна нестабільність має циклічний характер, наприклад, світова фінансова криза 2008 р. призвела до значного скорочення обсягів експорту продукції, знецінення національної валюти та зниження доходів населення. Як наслідок українські підприємці отримали звуження внутрішнього ринку і зростання витрат на ресурси, що імпортувались. У відповідь на це багато підприємств змушені були скоротити обсяги виробництва, а деякі, особливо малі та середні компанії, – припинити діяльність через неможливість пристосуватися до нових умов.

Ситуація повторилася під час пандемії COVID-19, що спричинила не лише глобальну економічну кризу, а й значні зміни у структурі попиту. Закриття кордонів, карантинні обмеження та скорочення споживчих витрат стали викликами для більшості підприємств. У цей період особливо постраждав малий бізнес в сфері послуг, зокрема ресторани, готелі та туристичні компанії. За даними Державної служби статистики України¹, у 2020 р. понад 30 % малого бізнесу зіткнулися з критичними проблемами, включаючи втрату клієнтів та скорочення прибутку.

Окремо слід розглянути вплив валютних коливань (рис. 1), який є типовим для української економіки в умовах нестабільності. Наприклад, знецінення гривні у 2014-2015 рр. внаслідок анексії частини українських територій та початку військових дій на Сході країни суттєво вплинуло на підприємництво. Підприємства, що були залежними від імпорту, зазнали значного різкого зростання витрат внаслідок підвищення ціни на іноземну сировину та продукцію. Водночас експортно-орієнтовані галузі, такі як агропромисловість і металургія, отримали тимчасові переваги завдяки підвищенню конкурентоспроможності українських товарів на зовнішніх ринках.

Коливання валютного курсу в Україні з 2014 по 2025 роки суттєво вплинули на підприємницьку діяльність, змінюючи підходи до управління, оптимізації виробничих процесів і стратегій виходу на ринки. Розглянемо, як кожен етап зміни курсу вплинув на трансформацію бізнесу.

1 Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (20.01.2025).

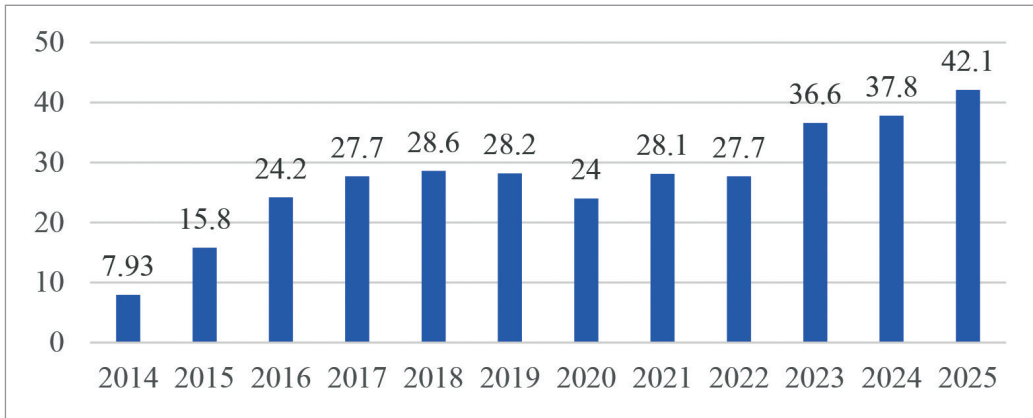
Джерело: ².

Рис. 1. Динаміка коливань курсу долара США на 1 січня у період з 2014 по 2024 рр.

На протязі 2013-2014 рр. Україна зіткнулася із надзвичайно складними політичними, економічними та соціальними викликами, які спричинили суттєві зміни у валютному курсі. Революція Гідності, політична криза, анексія росією українських територій та початок військових дій на Сході країни викликали масштабну політичну та економічну нестабільність. На початку 2014 р. вартість одного долара становила 7,93 грн, але вже на початку 2015 р. долар коштував 15,8 грн. У 2015 р. відтік капіталу, девальвація та зростання інфляції стали основними факторами економічної кризи, Національний банк України змушений був неодноразово підвищувати облікову ставку для стабілізації інфляційних процесів та приваблення інвесторів. Водночас, у глобальному масштабі спостерігалися падіння цін на нафту та валютні коливання. Для українського бізнесу це означало необхідність оптимізації виробничих витрат, переорієнтації на внутрішні ринки та пошуку нових експортних можливостей.

На протязі 2016–2017 рр. макроекономічна стабільність сприяла зміцненню довіри до української економіки. Інфляція знизилася, покращилися показники зовнішньої торгівлі, а інтерес іноземних інвесторів до України зростав. Це дозволило курсу гривні залишатися відносно стабільним, у січні 2017 р. долар коштував 27,7 грн. Цей період став часом активного залучення іноземних інвестицій у такі галузі, як аграрний сектор, нерухомість і ритейл. Ситуація змінилася у 2020 р.,

² Архів валютних курсів. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/exchange/archive/> (20.01.2025).

коли глобальна пандемія COVID-19 спричинила серйозний економічний спад, у січні курс долара становив 24 грн, а вже за рік зріс до 28,1 грн. Зростання державного боргу, викликане фінансуванням антикризових заходів, негативно позначилося на стабільності національної валюти. Українські підприємства були змушені швидко переходити на цифрові моделі роботи, розвивати онлайн-торгівлю та скорочувати витрати для виживання у кризових умовах. У 2021 р. відновлення глобальної економіки після пандемії створило передумови для стабілізації гривні. Зростання цін на сировину, позитивні тенденції в аграрному секторі та зростання експорту підтримували курс гривні, який коливався в межах 28,1 грн за долар. 2022 р. став одним із найскладніших в історії української економіки через повномасштабне вторгнення росії. На початку року курс гривні залишався стабільним, проте після початку військових дій він почав своє зростання до 36,6 грн. Для бізнесу це означало необхідність адаптації до нових умов: багато підприємств перемістили виробництво на Захід країни, переорієнтувалися на нові ринки збуту та оптимізували логістику. У 2023 р. курс долара залишався стабільним завдяки жорстким валютним обмеженням та міжнародній фінансовій підтримці. У 2024 р. війна продовжила чинити значний тиск на гривню, на початку року курс долара становив 37,8 грн, а вже в кінці року склав 42,1 грн. Попри це, підприємства зосереджуються на відновленні, залученні міжнародної допомоги та розвитку експортно-орієнтованих секторів, що дозволяє підтримувати економіку в умовах тривалих викликів.

Динаміка коливання валютного курсу, безумно, є важливим індикатором економічної стабільності і здійснює вплив на широкий спектр підприємницької діяльності, від експорту-імпорту до внутрішніх бізнес-процесів. Проте економічні та соціально-політичні виклики, зокрема війна, інфляційні коливання та зміна платоспроможності населення, мають ще більш комплексний вплив на підприємництво, зокрема на створення та закриття бізнесів. Особливо показовою у цьому контексті є динаміка реєстрації та ліквідації фізичних осіб-підприємців, що відображає реакцію малого бізнесу на зміну економічного середовища та загальну трансформацію підприємницької екосистеми в Україні.

У 2024 р. кількість закритих фізичних осіб-підприємців в Україні сягнула майже 210000 (рис. 2.), що є найвищим показником за останні п'ять

років, це на 32 % більше, ніж у 2023 р. Це свідчить про суттєве зростання рівня припинення підприємницької діяльності в країні. Одночасно у 2024 р. кількість зареєстрованих нових ФОП перевищила кількість закритих, хоча обсяг відкриття нових бізнесів зменшився на 5 % порівняно з попереднім роком. Ці дані відображають складний стан підприємницької діяльності в Україні у 2024 р., що був обумовлений як зовнішніми викликами, так і змінами в економічному середовищі.

Джерело: ³.

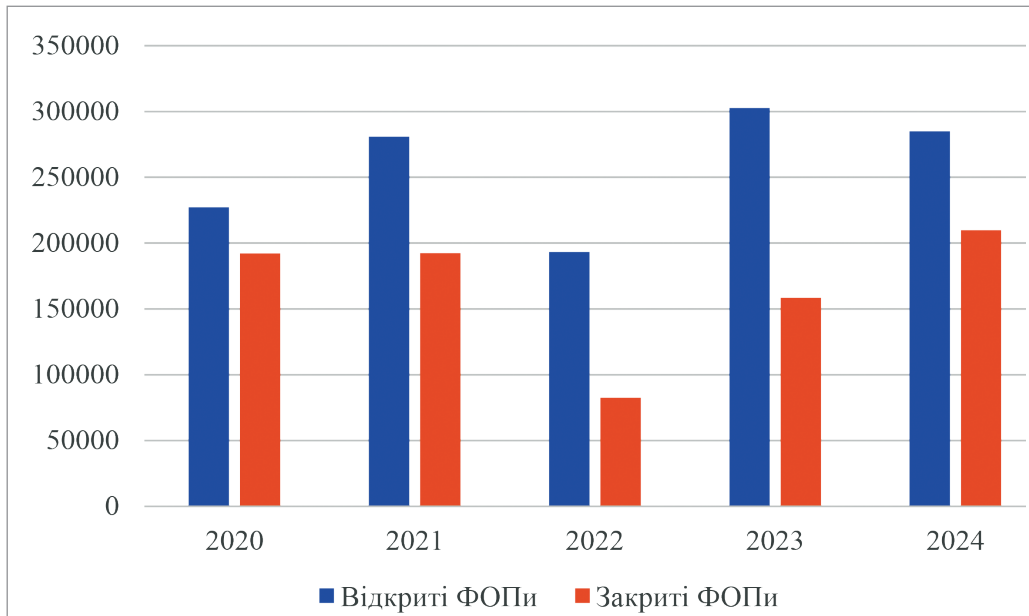

Рис. 2. Динаміка реєстрації та ліквідації ФОПів за період 2020-2024 рр.

Протягом 2024 р. найбільша кількість ліквідованих фізичних осіб-підприємців спостерігалася у жовтні, коли припинили діяльність понад 23700 підприємців, та у грудні, із показником понад 22000. Це було зумовлено підвищенням податків, зокрема запровадженням військового збору для ФОП. Проте потрібно також зазначити, що динаміка ліквідації ФОП була обумовлена низкою факторів. Перш за все, продовжувалося втілення відкладених рішень з приводу закриття та реєстрації бізнесів, що були відтерміновані внаслідок повномасштабного вторгнення. Також мобілізаційні та міграційні процеси чинили додатковий тиск на підприємництво, зумовлюючи зростання кількості закриття ФОП.

³ Динаміка закриття ФОПів у 2024 році. Дослідження YouControl. URL: <https://business.diia.gov.ua/news/dynamika-zakryttia-fopiv-u-2024-rotsi> (20.01.25).

Економічна політика та зміни у податковому законодавстві, а саме – запровадження обов’язкової сплати ЄСВ для ФОП з 1 січня 2025 р., також стали значним чинником впливу. Усі ці аспекти формують комплексну картину трансформації підприємницької діяльності в умовах війни та змін у регуляторному середовищі.

З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну український ринок праці зазнав глибоких потрясінь, які безпосередньо вплинули на підприємницьку діяльність. Масова втрата робочих місць через руйнування підприємств, припинення економічної діяльності у зонах бойових дій та скорочення попиту на товари й послуги стали серйозним випробуванням для бізнесу. Однак, попри високий рівень офіційного безробіття, підприємства стикаються з гострим дефіцитом кваліфікованих кадрів, що створює додаткові бар’єри для їхнього розвитку. Одним із ключових викликів для підприємців стало структурне безробіття, коли наявні навички працівників не відповідають потребам бізнесу. Значна частина працездатного населення виїхала за кордон у пошуках безпеки та роботи, що призвело до втрати людського капіталу, необхідного для підтримки та відновлення економічної активності. Водночас мобілізація значної кількості чоловіків зменшила доступність робочої сили у виробничих, будівельних і логістичних секторах, де традиційно зайняті чоловіки. Підприємства змушені пристосовуватися до нових умов, перекваліфікуючи працівників, автоматизуючи процеси та оптимізуючи витрати.

Війна також змінила структуру зайнятості, що впливає на підприємницькі стратегії. Наприклад, компанії, які орієнтуються на внутрішній ринок, зіштовхнулися зі зниженням купівельної спроможності населення, тоді як підприємства, орієнтовані на експорт, демонструють відносну стійкість завдяки доступу до міжнародних ринків. Галузі, що адаптувалися до нових реалій, як-от ІТ-сектор, агропромисловість і військове виробництво, показують зростання, але стикаються з дефіцитом висококваліфікованих спеціалістів, що стримує їхній потенціал. Для підприємництва особливу актуальність набувають державні програми підтримки, спрямовані на подолання структурного безробіття. Інвестиції в перекваліфікацію кадрів, створення центрів зайнятості з актуальною інформацією про вакансії, розширення доступу до грантів і пільгових кредитів для бізнесу – це лише частина необхідних заходів.

Особливої уваги потребує інтеграція внутрішньо переміщених осіб до ринку праці. Для багатьох підприємств це можливість знайти нових працівників, але водночас це вимагає від бізнесу додаткових зусиль, пов'язаних із навчанням, адаптацією та створенням умов для залучення цих людей. Інвестиції у соціальні ініціативи, спрямовані на підтримку ВПО, також можуть позитивно позначитися на репутації підприємств і їхньому зв'язку з громадами. Дефіцит робочої сили, структурне безробіття та зміни у демографічному складі населення створюють значні виклики для підприємництва в Україні. Однак ці ж виклики стимулюють бізнес до інновацій, впровадження нових підходів до управління персоналом і адаптації до змін. Комплексні заходи, що включають співпрацю між державою, бізнесом і міжнародними організаціями, дозволять забезпечити економічну стійкість і відновлення підприємницького середовища навіть у складних умовах війни.

Високий рівень безробіття, який знизився з 21 % у 2022 р. до прогнозованих 14 % у 2024 р., суттєво впливає на підприємницьку діяльність в Україні (рис. 3). Хоча цей показник демонструє поступову стабілізацію ринку праці, багато викликів, пов'язаних із дисбалансом між попитом і пропозицією на ринку праці, залишаються невирішеними. До 2022 р. офіційні дані щодо безробіття надавалися на основі регулярних опитувань домогосподарств, але через війну ці дослідження були припинені. Наразі оцінки базуються на вибіркових опитуваннях і моделюванні, що ускладнює точність і надійність статистики.

Джерело: ⁴.

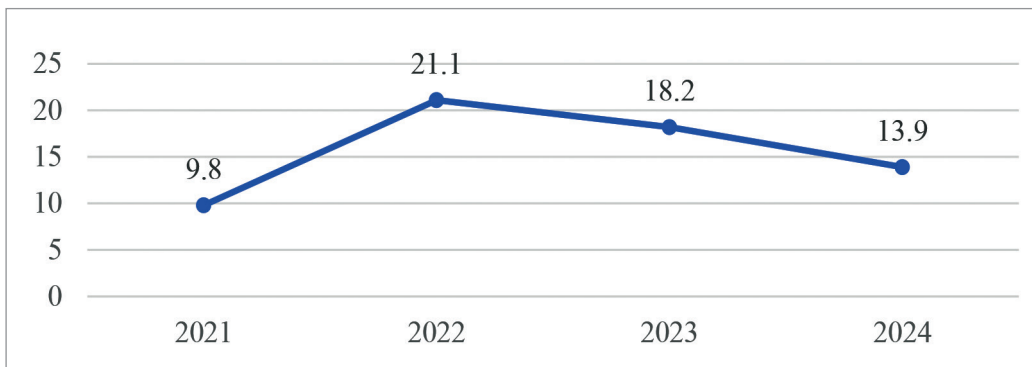

Рис. 3. Рівень безробіття в Україні за період 2021–2024 рр., %

⁴ Інфляційний звіт. Квітень 2024. URL: [https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q2.pdf?v=7\(20.01.25\)](https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q2.pdf?v=7(20.01.25)).

Для підприємців основною проблемою є недостатня кваліфікація претендентів. Згідно з опитуваннями, близько 16 % роботодавців стикаються із труднощами у заповненні вакансій через невідповідність кваліфікації кандидатів їхнім потребам. Це змушує компанії збільшувати витрати на навчання нових працівників або залучати спеціалістів з-за кордону, що є додатковим фінансовим навантаженням.

Особливим викликом для підприємництва стала інтеграція внутрішньо переміщених осіб до ринку праці. На вересень 2023 р. в Україні було зареєстровано 4,7 млн ВПО, з яких 42,3 % – особи працездатного віку. Проте лише 38 % із них були працевлаштовані. Опитування, проведене Міжнародною організацією з міграції у квітні 2024 р., показало, що 45 % ВПО працювали за наймом, а ще 7 % були самозайнятими. Недостатня кількість робочих місць у нових місцях проживання та невідповідність кваліфікації попиту на ринку праці стали основними причинами низького рівня працевлаштування. Для підприємців це означає додаткові витрати на перекваліфікацію працівників або адаптацію робочих місць.

Війна також сприяла зростанню ролі жінок у підприємстві та на ринку праці загалом. По-перше, у Збройних силах України нині служать 67 тисяч жінок, що на 40 % більше, ніж у 2021 р. Зросла також кількість жінок серед офіцерського складу. По-друге, у першому кварталі 2024 р. 58,8 % нових фізичних осіб-підприємців становили жінки, що на 7,8 % більше, ніж у 2021 р. Крім того, серед користувачів приватного сервісу Work.ua 59 % шукачів роботи становлять жінки. Це свідчить про зміну гендерного складу підприємницької спільноти, а також про посилення жіночого впливу на економіку.

Водночас війна відкрила нові можливості для розвитку жіночого підприємництва, особливо в секторах, орієнтованих на послуги, онлайн-торгівлю та освітні ініціативи. Однак підприємства, особливо у сферах, де потрібна висока мобільність і фізична присутність, стикаються зі зниженням доступності працівників через недостатню кількість дитячих садків або школи, які працюють в онлайн-режимі. Усі ці тенденції формують складний, але водночас перспективний ринок праці, на якому підприємства змушені адаптувати свої бізнес-моделі до нових реалій. Вони інвестують у навчання персоналу, розвивають дистанційні формати роботи та впроваджують інноваційні підходи до управління людськими ресурсами, створюючи умови для довгострокового економічного відновлення та зростання.

Сучасний етап економічної нестабільності був викликаний повномасштабною російсько-українською війною має ще глибший вплив. Згідно з аналітикою Національного банку України⁵, інфляція у 2022 р. сягнула 26,6 % (рис. 4), що значно перевищувало середній показник минулих років. У таких умовах бізнесу доводилось адаптовувати свої стратегії до зростаючих витрат на енергоносії, сировину та логістику. До прикладу, аграрний сектор, що є одним із ключових для української економіки, зіткнувся з різким підвищенням цін на пальне, що суттєво збільшило витрати на посівну кампанію.

Джерело: ⁶.

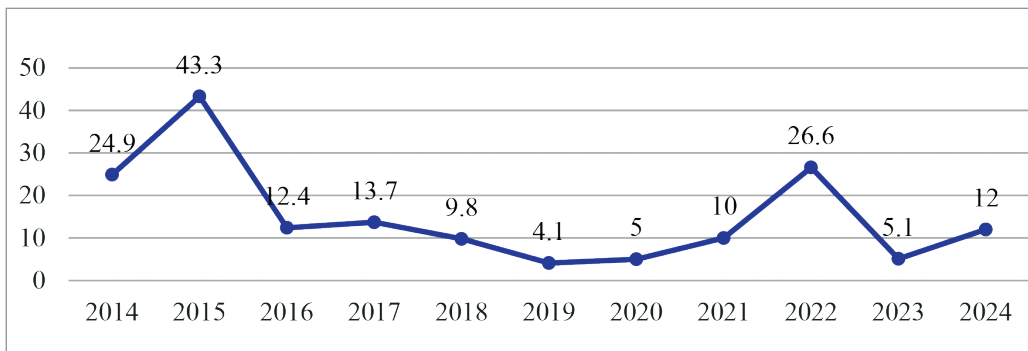

Рис. 4. Динаміка індексу інфляції за період 2014-2024 рр., %

Аналізуючи динаміку індексу інфляції в Україні за період 2014–2024 рр., можна виокремити кілька ключових періодів, що характеризують економічну ситуацію в країні та її розвиток під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. У 2014 р. рівень інфляції в Україні сягнув 24,9 %, а в 2015 р. досяг пікової позначки у 43,3 %. Такий стрибок пояснюється поєднанням політичної, економічної та соціальної криз, втрата контролю над частиною територій країни через анексію Криму та початок війни на Сході, значна девальвація гривні, відтік іноземного капіталу спричинили різке зростання цін. У 2015 р. додатковим фактором стало підвищення тарифів на енергоносії, що мало значний вплив на споживчий ринок. Період 2016-2019 рр. характеризувався стабілізацією інфляційних процесів. Рівень інфляції поступово знижувався: 12,4 % у 2016 р., 13,7 % у 2017 р., 9,8 % у 2018 р., 4,1 % у 2019 р. Ця тенденція пов'язана зі стабілізацією

⁵ Інфляційний звіт. Квітень 2024. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q4.pdf?v=9 (20.01.25).

⁶ Індекс інфляції в Україні 2025. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/> (20.01.25).

економічної ситуації, зокрема завдяки укладенню угод із Міжнародним валютним фондом, жорсткій монетарній політиці Національного банку України та проведенню економічних реформ. Зменшення темпів інфляції супроводжувалося стабілізацією курсу гривні, зростанням експорту та покращенням макроекономічних показників. Протягом цього періоду інфляція залишалася двозначною, але демонструвала позитивну динаміку до зниження. На початку повномасштабного вторгнення Україна стикнулася зі споживчою інфляцією на рівні 10 % у річному вимірі. Зокрема, у лютому 2022 р. ціни на споживчі товари та послуги були на 10 % вищими, ніж у тому ж місяці 2021 р. Проте повномасштабна російська агресія призвела до стрімкого зростання інфляційного тиску, який досяг піку в жовтні 2022 р., коли інфляція сягнула 26,6 % у річному вимірі. Основними причинами такого зростання стали прямі наслідки повномасштабної війни, серед яких руйнування виробничих потужностей, порушення ланцюгів постачання та суттєве зростання виробничих витрат. Додатковий внесок у прискорення інфляції зробило фінансування бюджетного дефіциту через емісію гривні Національним банком України. Протягом 2023 р. темпи інфляції вдалося суттєво сповільнити завдяки стабілізації економічної ситуації, ефективним заходам НБУ, а також відмові від практики покриття бюджетного дефіциту шляхом емісії. Важливим чинником стабілізації цін став рекордний врожай 2023 р., який забезпечив продовольчу безпеку та сприяв зниженню цін на продукти харчування. Проте у 2024 р. інфляційні процеси знову почали посилюватися. Серед основних причин Національний банк України виділяє завершення впливу попередніх рекордних врожаїв, дефіцит електроенергії, скорочення кількості робочої сили через війну та літню посуху 2024 р., що негативно вплинула на аграрний сектор. У грудні 2024 р. річна інфляція прискорилася до 12 %. Попри прискорення інфляції, її темпи залишаються нижчими порівняно з кризовими показниками 2022 р.

Найактивніше відновлення спостерігається у кількох ключових секторах економіки України. Будівництво демонструвало високі темпи зростання, значною мірою завдяки масштабному фінансуванню, спрямованому на відновлення критично важливої інфраструктури, яка зазнала пошкоджень внаслідок військових дій. Це стимулювало інвестиційний попит і створило передумови для комплексної реконструкції.

За даними Державної служби статистики України, будівельний сектор продемонстрував зростання на 20,9 % за перші дев'ять місяців 2023 р. порівняно з аналогічним періодом 2022 р. Внутрішня торгівля відображає зростання споживчого попиту та розширення пропозиції товарів. Обсяги роздрібної торгівлі збільшилися на 11,6 %, що свідчить про активізацію економічної діяльності в цьому секторі. Сільське господарство також демонструє позитивну динаміку завдяки сприятливим погодним умовам, які забезпечили підвищення врожайності та збільшення площі збору більшості сільськогосподарських культур. Часткове відновлення експорту стало можливим завдяки відкриттю нових торгових шляхів для українського зерна та агропродукції. За інформацією Міністерства аграрної політики та продовольства України. Переробна промисловість продемонструвала відчутне зростання, зумовлене підвищенням попиту на інженерні та будівельні матеріали, а також – розширенням сировинної бази сільського господарства, зокрема у виробництві харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів. Загалом промислове виробництво зросло на 2,4 %, а у переробній промисловості зростання склало 8 %. Найвищі темпи відновлення в переробній галузі зафіксовано у виробництві машинобудівної продукції (15,3 %), меблів та інших виробів (15,2 %), гумово-пластмасових і неметалевих мінеральних виробів (16,4 %), харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (11,6 %), а також хімічної продукції (12,2 %). Ці результати свідчать про позитивні зрушення у відновленні ключових секторів української економіки, які забезпечують базис для подальшого розвитку в умовах складної соціально-економічної ситуації.

З початку повномасштабної війни основним напрямом витрат українського державного бюджету є фінансування оборонних потреб, що становлять приблизно половину всіх видатків. Усі цивільні видатки державного бюджету покриваються за рахунок зовнішньої фінансової допомоги. На 2025 р. потреба України у такому фінансуванні оцінюється в 38,4 млрд дол США.

У грудні 2024 р. Україна отримала рекордний обсяг іноземної фінансової допомоги за весь період повномасштабної війни, а саме – 9,3 млрд дол США. Зокрема, Європейський Союз виділив 4,1 млрд євро у межах програми Ukraine Facility, МВФ надав транш у розмірі 1,1 млрд дол США, Японія – 1,9 млрд дол США, Велика Британія – 483 млн дол США, США –

465 млн дол США у вигляді грантів, а Світовий банк надав кредит у розмірі 20 млн дол США. Важливим етапом у зовнішньому фінансуванні стало отримання Україною коштів, забезпечених доходами від заморожених активів російської федерації. Зокрема, США надали Україні грант у розмірі 1 млрд дол США, що є першим траншем із запланованих 20 млрд дол США у рамках ширшого пакету фінансової підтримки, загальний обсяг якого складає 50 млрд дол США.

Джерело: ⁷.

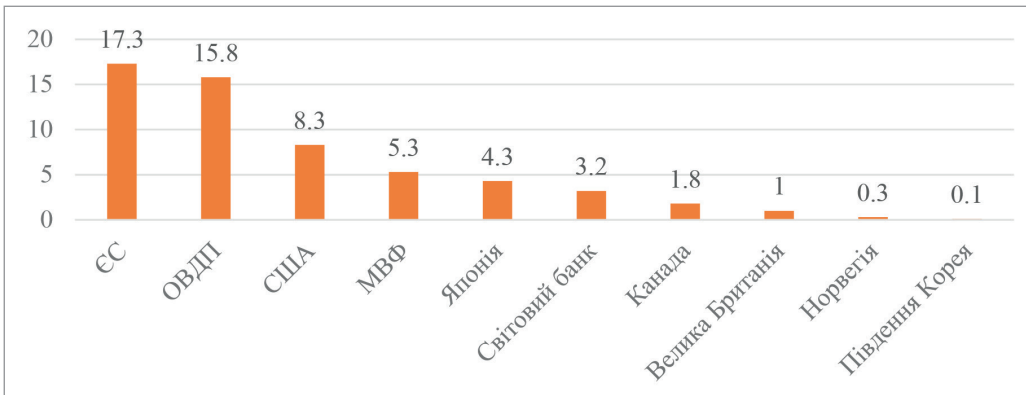

Рис. 5. Іноземне фінансування державного бюджету України у 2024 р., млрд дол США

Іноземна фінансова допомога забезпечила покриття 75 % додаткових потреб державного бюджету України за 2024 р. Попри значний обсяг зовнішнього фінансування, воно не змогло повністю компенсувати фінансові потреби держави, що було очікувано. Основним джерелом для покриття залишкового дефіциту бюджету стали облігації внутрішньої державної позики. Таким чином, зовнішня фінансова допомога, зокрема від стратегічних партнерів, залишається ключовим елементом підтримки економічної стабільності України в умовах війни, тоді як внутрішні інструменти фінансування продовжують виконувати важливу роль у балансуванні бюджетних потреб.

Проте, незважаючи на виклики, економічна нестабільність також стимулювала підприємців до пошуку нових рішень. Одним із таких прикладів став розвиток експортної діяльності малих та середніх підприємств. За підтримки державної ініціативи, а саме – програми

⁷ Фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної війни. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435 (20.01.25).

«єРобота»⁸, бізнес отримав доступ до грантів на розвиток виробництва та виходу на міжнародні ринки. Ще одним важливим аспектом є розвиток фінансових інструментів для підтримки підприємництва. Банківський сектор України активно адаптується до умов кризи, пропонуючи пільгові кредити для бізнесу, програма «Доступні кредити 5–7–9 %»⁹ стала важливим інструментом підтримки, що дозволяє підприємцям отримувати фінансування для розвитку в умовах обмежених ресурсів.

Глобалізація – це складний та багатогранний процес, що чинить значний вплив на економіки країн, зокрема й України. Для українського підприємництва глобалізація відкриває нові горизонти для розвитку, зокрема доступ до міжнародних ринків, інновацій та інвестицій. Проте цей процес також створює серйозні виклики, пов'язані з посиленням конкуренції, необхідністю відповідати високим міжнародним стандартам, адаптацією до швидких змін у глобальному середовищі та подоланням бар'єрів, які виникають внаслідок війни.

Завдяки глобалізації українські підприємці мають широкий спектр можливостей, однією з головних переваг є доступ до міжнародних ринків. Згідно з інформацією Державної служби зайнятості України, після підписання Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 р., українські підприємства отримали змогу безмитно експортувати продукцію до країн Європейського Союзу. Це стимулювало зростання експорту, який у 2023 р. становив понад 52 % від загального обсягу зовнішньої торгівлі¹⁰. Особливо активно розвиваються сектори, які орієнтовані на експорт, наприклад, агропромисловість. Відповідно до даних Державної митної служби України, протягом перших дев'яти місяців 2024 р. обсяги експорту агропромислової продукції з України зросли на понад чверть, що склало 9,9 млн тонн в порівнянні з аналогічним періодом у 2023 р. У грошовому еквіваленті вартість експорту збільшилася на 1,4 млрд дол США. Загальний експорт агропродукції за три квартали 2024 р. досягнув 48,9 млн тонн, а його загальна вартість становила 10,5 млрд дол США. Основним чинником такого значного зростання стало відновлення морських перевезень, які нині забезпечують 89 % загального обсягу експорту аграрної продукції. Серед суходільних маршрутів лідирує

8 Урядова програма безповоротних грантів для створення та розвитку власного бізнесу. URL: <https://erobota.diia.gov.ua/> (20.01.25).

9 Фінансування та програми підтримки. URL: <https://business.diia.gov.ua/finance/programs/5-7-9?> (20.01.25).

10 Зовнішня торгівля товарами. URL: <https://km.ukrstat.gov.ua/ukr/statinf/infografika/expr/2023/ztt1223.pdf> (20.01.25).

залізничний транспорт, тоді як автомобільним перевезенням припадає лише 2 % експортних обсягів¹¹.

Незважаючи на безліч викликів, що постали перед світовою спільнотою протягом останніх десятиріч, рівень глобальної інтеграції не лише не знижується, а й досягає історичних максимумів. Відповідно до звіту DHL «Global Connectedness Report 2024», навіть такі події, як пандемія COVID-19, війна в Україні та секторі Газа, ескалація торговельного конфлікту між Китаєм і США, а також – Brexit, не змогли зупинити прогрес глобалізації. На думку С. Альтмана, старшого наукового співробітника та директора Ініціативи з глобалізації DHL у Центрі майбутнього менеджменту ім. Стерна Нью-Йоркського університету¹², геополітичні ризики та політичні трансформації дійсно викликали побоювання щодо розколу світової економіки за географічними або політичними ознаками. Однак фактичні дані свідчать про зростання міжнародних потоків, тоді як більшість країн зберігають свої традиційні партнерські відносини. Індекс глобальної інтеграції DHL, що оцінює міжнародні зв'язки в таких сферах, як торгівля, капітальні потоки, інформаційні комунікації та мобільність населення, демонструє стійке зростання. За 2022 р. частка світового виробництва, реалізованого на міжнародних ринках, відновилася після пандемічного спаду, хоча в 2023 р. спостерігався тимчасовий спад у міжнародній торгівлі. Загалом, індекс глобалізації підвищився для 143 країн, тоді як зниження зафіксовано лише у 38. Європейські країни продовжують лідирувати за рівнем глобалізації. Сінгапур зберігає позицію найбільш глобалізованої країни світу, за ним слідує Нідерланди, Ірландія, Люксембург, Мальта, Швейцарія, Бельгія та Велика Британія. Водночас такі регіони, як Північна Америка та Близький Схід, також демонструють значну щільність міжнародних зв'язків. Примітно, що найбільші світові економіки, такі як США та Китай, займають низькі позиції в рейтингу – 44-е та 80-е місця відповідно. Україна, попри війну, піднялася на 56-ту позицію, покращивши свої показники на три сходинки порівняно з попереднім роком. Однак, навіть у цих умовах, інформаційно-комунікаційні потоки залишаються найбільш інтегрованими, становлячи 40 %, тоді

11 Експорт української агропродукції суттєво зріс у порівнянні з минулим роком. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/eksport-ukrayinskoyi-agroproduksiyi-suttievo-zris-u-porivnianni-z-minulim-rokom-1823> (20.01.25).

12 Чутки про кінець глобалізації є передчасними. Останній звіт DHL. URL: <https://trans.info/ua/chutky-pro-kinets-hlobalizatsiyi-ye-peredchasnymy-zvit-dhl-382189> (20.01.25).

як капітальні потоки оцінюються у 30 %, а торгівля – у 22 %. Найменш глобалізованою сферою залишається міграція: лише 3 % світового населення проживають за межами своїх країн. Таким чином, попри всі виклики, глобалізація не лише зберігає свою значущість, а й продовжує еволюціонувати, демонструючи стійкість до геополітичних ризиків та адаптивність до нових умов світового порядку.

Попри значні переваги, глобалізація створює низку викликів, які ускладнюють розвиток підприємництва в Україні, одним із основних викликів є посилення конкуренції. Українські підприємства змушені конкурувати не лише на внутрішньому ринку, але й на міжнародній арені, де діють потужні корпорації з великими ресурсами. Для малих і середніх підприємств це означає необхідність постійного підвищення ефективності, інноваційності та адаптивності. Крім того, для багатьох підприємств перешкодою є необхідність відповідати міжнародним стандартам. Наприклад, харчова продукція, яка експортується до ЄС, повинна відповідати вимогам НАССР, що вимагає значних інвестицій у модернізацію виробництва. Додатковим викликом є залежність від зовнішніх ринків і сировинної структури експорту. Більшість українських експортних товарів, таких як зернові культури чи метал, належать до низькотехнологічних категорій. Це робить українську економіку вразливою до коливань світових цін.

Російсько-українська війна, що триває нині, створює додаткові бар'єри для інтеграції у світову економіку. Руйнування інфраструктури, блокада чорноморських портів та перебої у логістиці ускладнюють експорт, наприклад, у 2022 р. експорт металопродукції скоротився на 70 %, що стало наслідком втрати контролю над підприємствами в зоні бойових дій. Проте, попри складні умови, українські підприємці знаходять нові шляхи адаптації, у 2023 р. багато компаній переорієнтували свої ланцюги постачання через західні кордони. Це стало можливим завдяки ініціативам, спрямованим на розширення транспортної інфраструктури, зокрема модернізації залізничних переходів на кордоні з Польщею та Румунією.

Глобалізація здійснює суттєвий вплив на інвестиційний клімат України, створюючи як нові можливості, так і виклики для економічного розвитку. З одного боку, інтеграція у світову економіку сприяє залученню іноземних інвестицій, відкриває доступ до міжнародних ринків капіталу та стимулює інноваційний розвиток. З іншого боку, – глобалізаційні

процеси підвищують конкуренцію за інвестиційні ресурси та роблять економіку більш вразливою до зовнішніх шоків.

Аналізуючи дані таблиці 1, можна зробити висновок, що динаміка іноземних інвестицій демонструє сильну залежність від економічних, політичних та соціальних факторів. Головними викликами для інвестиційного клімату залишаються російсько-українська війна, економічна нестабільність та глобальні кризи. У 2014 р. відбулось зниження прямих іноземних інвестицій до 410 млн дол США, основними причинами якого стали політична криза, анексія частини українських територій та початок війни на Сході України.

Таблиця 1

**Прямі іноземні інвестиції в Україні у період
з 2013 по 2024 рр., млн дол США**

Джерело: ¹³.

Рік	ППІ в Україну		ППІ з України	
2013	4499		420	
2014	410	-4089	111	-309
2015	-458	-868	-51	-162
2016	3810	+4268	16	+67
2017	3692	-118	8	-8
2018	4455	+763	-5	-13
2019	5860	+1405	648	+653
2020	-868	-6728	82	-566
2021	6687	+7755	-198	-280
2022	1152	-5535	529	+727
2023	4247	+3095	42	-487
2024	3116	-1131	-111	-153

Найвищий показник прямих іноземних інвестицій за досліджуваний період був у 2019 р., цьому сприяли покращення макроекономічних показників, поступове впровадження реформ, спрямованих на покращення бізнес-клімату та стабільний курс гривні. Знову різке падіння прямих іноземних інвестицій відбулось у 2022 р., причиною цього став початок повномасштабного вторгнення росії, яке створило безпрецедентні

¹³ Прямі іноземні інвестиції. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/2024/> (20.01.25).

ризика для інвесторів. Економіка України зазнала суттєвих втрат через руйнування інфраструктури та логістичних маршрутів. Хоч, у 2023 р. відбулось покращення цього показника, проте наступного року ситуація знову змінилась через погіршення ситуації на фронті. Водночас спостерігається позитивна тенденція до зростання інвестицій у періоди стабільності, що вказує на високий потенціал України як ринку для іноземного капіталу.

Зміна ринкових умов – визначальний чинник, що впливає на трансформацію підприємницької діяльності загалом і, зокрема, в Україні. Під впливом глобальних економічних тенденцій, внутрішніх економічних змін і зовнішніх викликів, таких як пандемія COVID-19 і російсько-українська війна, українські підприємства змушені шукати способи адаптації до нових реалій. Цей процес впливає на всі аспекти діяльності підприємництва, починаючи з оптимізації виробничих процесів і закінчуючи модернізацією стратегій взаємодії зі споживачами. Одним з головних факторів, що визначають зміну ринкових умов в Україні, є економічна нестабільність, падіння рівня ВВП, коливання валютного курсу, зростання рівня інфляції та зниження купівельної спроможності чинять прямий вплив на ринкові умови та трансформацію підприємницької діяльності. Наприклад, у 2022 р., за даними Державної служби статистики України, відбулось падіння реального ВВП України на 28,8 %¹⁴, що стало найбільшим показником за останні десятиріччя. Це змусило бізнес переглядати свої операційні моделі, зокрема скорочувати витрати, змінювати асортимент та оптимізовувати виробництво. Важливу роль має відновлення економічної активності після кризових періодів. До прикладу, у 2023 р., завдяки міжнародній підтримці, багато підприємств відновили свою діяльність, орієнтуючись на ринки, які демонстрували стабільний попит.

Ринкові умови в Україні також змінюються під впливом посилення внутрішньої і зовнішньої конкуренції. Вступ України до зони вільної торгівлі з Європейським Союзом у 2016 р. відкрив внутрішній ринок для європейських компаній, що стало серйозним викликом для багатьох вітчизняних підприємств. Наприклад, прихід таких компаній, як IKEA та Auchan, підвищив стандарти якості та сервісу, змусивши українських

14 Здійснено попередню оцінку ВВП за 2023 рік. URL: <https://stat.gov.ua/uk/news/zdiysнено-poperednyu-ot-sinku-vvp-za-2023-rik> (20.01.25)

виробників меблів і споживчих товарів модернізувати свої виробничі процеси та вдосконалювати маркетингові стратегії. Водночас українські компанії також розширюють свою присутність на міжнародних ринках. Зокрема, такі бренди, як Rozetka, Monobank і «Нова Пошта», не лише зміцнили свої позиції в Україні, але й активно розглядають можливості виходу на інші ринки. У 2023 р. «Нова Пошта» відкрила перші відділення в європейських країнах, що стало частиною її стратегії інтернаціоналізації бізнесу. Сучасний споживач стає більш вимогливим до якості продукції, її екологічності та швидкості доставки. Пандемія COVID-19 спричинила стрімкий розвиток онлайн-торгівлі: у 2021 р. обсяг ринку e-commerce в Україні зріс на 41 % порівняно з попереднім роком, а у 2023 р. цей тренд продовжився. Компанії, які раніше не приділяли увагу цифровим каналам збуту, були змушені інтегрувати електронну комерцію у свою діяльність. Повномасштабне вторгнення росії до України у 2022 р. стало значним каталізатором змін ринкових умов, зокрема, втрати виробничих потужностей на Сході та Півдні нашої країни, блокада морських портів та руйнування інфраструктури змусили підприємства переглянути свою логістику, стратегії збуту та модель управління. Українські підприємства продовжують демонструвати високу гнучкість у відповідь на зміну ринкових умов: впровадження CRM-систем, автоматизація виробництва, використання штучного інтелекту.

Цифровізація економіки України стає ключовим фактором, що стимулює трансформацію підприємницької діяльності, особливо в умовах війни та економічних викликів. Вона торкається всіх аспектів бізнесу, змінюючи традиційні бізнес-моделі, створюючи нові способи взаємодії з клієнтами та формуючи нові підходи до управління підприємствами. З огляду на сучасні реалії, цифровізація виступає не лише інструментом адаптації, а й потужним каталізатором розвитку. З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну у 2022 р. цифровізація стала рятівною опорою для багатьох підприємств. Наприклад, державна платформа «Дія» перетворилася з інструменту для адміністративних послуг на багатофункціональну платформу для підтримки бізнесу. Через «Дію» українські підприємці отримують доступ до грантів, спрощену реєстрацію ФОП та компенсаційні виплати за знищене майно¹⁵. Цей

15 Пік порталу Дія: яка послуга найпопулярніша серед українців? URL: <https://diia.gov.ua/news/rik-portalu-diya-yaka-posluga-najpopulyarnisha-sered-ukrayinciv> (20.01.25).

інструмент допоміг значно скоротити витрати часу і ресурсів у процесах взаємодії з державними органами.

Розвиток електронної комерції в Україні набув значного поширення за останні роки. У 2023 р. обсяги онлайн-продажів зросли на 35 % порівняно з 2021 р.¹⁶ Торговельні майданчики, такі як Prom.ua, Rozetka та OLX, стали головними платформами для малого та середнього бізнесу, що втратили доступ до фізичних точок продажу через бойові дії. Онлайн-продажі не лише допомогли бізнесу вижити, але й стимулювали розвиток таких напрямів, як логістика та фінансові технології. Наприклад, компанія «Нова пошта» впровадила автоматизовані склади, що дозволило підвищити ефективність обробки посилок на 50 %. Агросектор України є одним із провідних напрямів, що активно впроваджує цифрові технології. Наприклад, компанія Kernel використовує дрони для моніторингу посівів, а також спеціалізоване програмне забезпечення для прогнозування врожайності. У 2023 р. впровадження точного землеробства дозволило зменшити витрати на добрива на 20 % та підвищити врожайність на 15 %. Попри численні переваги, цифровізація економіки створює низку викликів. Одним із головних є проблема кібербезпеки. У 2023 р. кількість кібератак на бізнес зросла на 60 %, а втрати від цих атак оцінюються у понад 120 млн дол США¹⁷. Для вирішення цієї проблеми підприємства змушені інвестувати у кіберзахист, що збільшує витрати на ведення бізнесу. Іншою проблемою є цифрова нерівність. У той час, як великі компанії швидко інтегрують цифрові рішення, малий бізнес, особливо у віддалених регіонах, стикається з обмеженим доступом до технологій. Гарним прикладом цифровізації бізнесу є впровадження CRM-систем, які допомагають підприємствам ефективно керувати клієнтськими відносинами. У 2023 р. понад 70 % середніх і великих компаній України впровадили такі системи, що дозволило підвищити їхню ефективність на 25 %.

Згідно з дослідженням консалтингової компанії KPMG в Україні та рейтингу Forbes Ukraine¹⁸, представленого на конференції Forbes Tech

16 У 2023 році сума онлайн-продажів зросла на 17 %. URL: <https://skilky-skilky.info/u-2023-rotsi-suma-onlayn-prodazhiv-zrosla-na-17/> (20.01.25).

17 Кіберризик є головною проблемою 62 % компаній – опитування Travelers щодо кіберзагроз. URL: <https://forinsurer.com/news/24/10/10/44279> (20.01.25).

18 Компанії інвестують у диджиталізацію 1-5 % щорічного доходу – KPMG в Україні та Forbes Ukraine. URL: <https://forbes.ua/news/kompanii-investuyut-u-didzhitalizatsiyu-1-5-shchorichnogo-dokhodu-kpmg-ta-forbes-ukraine-22112024-24998> (20.01.25).

2024, більшість українських компаній щорічно інвестують від 1 % до 5 % свого доходу в цифрову трансформацію. Директор і керівник на пряму стратегії та операційних покращень KPMG в Україні А. Тимошенко зазначає, що цифрова трансформація є невід'ємною частиною бізнес-стратегії українських компаній. Галузі, такі як телекомунікації, фінанси, страхування, а також харчова та тютюнова промисловості, демонструють найбільший рівень інвестицій у цифрові технології – понад 20 % щорічного доходу. За даними KPMG, головними цілями впровадження цифрових інновацій є підвищення продуктивності праці (72,1 %), стимулювання інновацій (64,7 %) та зміцнення стійкості бізнесу (61,8 %). Дослідження, проведене у вересні-жовтні 2024 р., охопило 203 компанії, які представляють 11 секторів української економіки. Серед опитаних 51,5 % працюють у сфері послуг, 48,5 % – у виробничих галузях; 71,9 % є великими підприємствами, тоді як 26,6 % – малими та середніми. Метою дослідження було вивчення рівня впровадження цифрових технологій у бізнес-процеси українських компаній, а також створення рейтингу цифровізації. Оцінка компаній здійснювалася за 26 індикаторами та узагальнювалася в Індексі диджиталізації, який відображає не лише рівень впровадження цифрових технологій, але й очікування, стимули та бар'єри для їх застосування. Водночас, відповіді, що стосуються очікувань і викликів цифровізації, не впливали на формування Індексу. Це дослідження продемонструвало, що цифровізація є ключовим інструментом трансформації бізнесу в Україні, сприяючи підвищенню його ефективності, інноваційності та стійкості в умовах глобальних економічних викликів.

Цифровізація економіки України є потужним драйвером трансформації підприємницької діяльності. Вона не лише допомагає бізнесу адаптуватися до сучасних викликів, але й створює нові можливості для розвитку. Успішна реалізація цифрових стратегій забезпечить конкурентоспроможність українських підприємств на внутрішньому та міжнародному ринках, зміцнюючи економічну стійкість країни в умовах війни та глобальних змін.

Демографічні зміни також є одним із ключових факторів, що формують економічний ландшафт країни, впливаючи на всі аспекти підприємницької діяльності. В Україні ці зміни особливо відчутні через складні соціально-економічні умови, зумовлені тривалими структурними викликами, війною

та глобальними тенденціями. Міграційні процеси, старіння населення, зниження рівня народжуваності, внутрішнє переміщення через військові дії та інші демографічні явища суттєво трансформують ринок праці, споживачські уподобання та бізнес-моделі.

Починаючи з 2022 р., повномасштабна війна спричинила масовий відтік населення за кордон. За оцінками Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, близько 6,5 млн українців стали тимчасовими переселенцями за межами країни до кінця 2023 р. Це призвело до скорочення внутрішнього ринку споживання, адже зменшилася кількість осіб, які безпосередньо створюють попит на товари й послуги. Водночас цей виклик відкрив нові можливості для бізнесу, який орієнтується на експорт і міжнародну співпрацю. Наприклад, у 2023 р. багато українських компаній ІТ-сектору розширили свою присутність на європейських і північноамериканських ринках. Вони пропонують послуги з розробки програмного забезпечення, що відповідають високим стандартам і конкурентній ціні. Також активізація української діаспори за кордоном створила нові ніші для підприємств, орієнтованих на надання культурних, освітніх і побутових послуг.

Старіння населення є ще одним важливим фактором, який має довгостроковий вплив на підприємницьке середовище в Україні. За даними Державної служби статистики України, у 2024 р. частка осіб віком 60+ досягла 24 %, що є найвищим показником за останні три десятиліття.

Військові дії значно вплинули на внутрішню міграцію в країні. За даними Міжнародної організації з міграції, станом на 2023 р. близько 5 млн осіб стали внутрішньо переміщеними особами. Це спричинило зміни у структурі споживчого попиту в різних регіонах. Наприклад, у західних областях України суттєво зросли витрати на оренду житла, товари першої необхідності та послуги, що пов'язано зі збільшенням кількості ВПО. Ці зміни створили нові можливості для бізнесу, орієнтованого на задоволення базових потреб. Крім того, війна спричинила значне зменшення частки працездатного населення, що стало викликом для багатьох секторів економіки. У сільськогосподарському секторі та будівельній галузі підприємства змушені впроваджувати технологічні інновації для компенсації браку робочої сили. Наприклад, компанія Kernel використовує автоматизовані системи управління виробничими процесами, що дозволило скоротити витрати на 15 % і підвищити продуктивність на 20 %.

У 2024 р. понад 30 млн разів громадяни України перетнули державні кордони, згідно з даними Державної прикордонної служби України. З них 443 тисячі осіб не повернулися, що засвідчує значний відтік населення, повідомляє аналітичний сервіс OpenDataBot. Міграційні тенденції демонструють значне поглиблення проблем, пов'язаних із відтоком трудових ресурсів. У 2024 р. 2 % українців, які виїжджали за кордон, не повернулися. Це в 3,3 рази більше, ніж у 2023 р., коли різниця між тими, хто виїхав та тими, хто повернувся, становила лише 134 тисячі. Найбільший відтік населення припав на червень, коли країну залишило 194 тисячі осіб.

Загалом, за три роки повномасштабної війни, близько 3 млн українців не повернулися додому, згідно з офіційними даними Державної прикордонної служби. Це дорівнює показнику за попередні 11 років (2011–2021 рр.). Однак ці дані відображають лише виїзди через офіційні пункти пропуску. Інформація щодо українців, які залишили тимчасово окуповані території або виїхали нелегально, залишається недоступною. Станом на 31 серпня 2024 р., 4,2 млн українців мали статус тимчасового захисту в країнах ЄС. Найбільше біженців прийняли Німеччина (1,1 млн), Польща (975 тисяч) і Чехія (376 тисяч), що разом становить 60 % від загальної кількості.

Масовий виїзд українців за кордон, спричинений повномасштабною війною, створив серйозні соціально-економічні виклики для країни. Найгострішим наслідком стало формування дефіциту трудових ресурсів, який значно вплинув на функціонування підприємств у багатьох секторах економіки. У 2024 р. ринок праці України характеризувався кількома ключовими тенденціями: гостра нестача кадрів, підвищення зарплатних очікувань, мобілізація військовозобов'язаних і активний відтік робочої сили. Згідно з дослідженням Європейської Бізнес Асоціації, у відповідь на ці виклики 88 % українських компаній були змушені відкрити нові вакансії, 87 % підвищили рівень заробітних плат, а 71 % відчували суттєвий дефіцит кваліфікованих фахівців. У таких умовах підприємства змушені адаптувати свої бізнес-стратегії, інвестуючи у навчання та перекваліфікацію кадрів, автоматизацію виробничих процесів і розширення співпраці з українськими трудовими мігрантами за кордоном. Ці заходи спрямовані на мінімізацію негативних наслідків трудової міграції та забезпечення економічної стійкості в умовах безпрецедентних викликів.

Зниження народжуваності в Україні є ще одним чинником, що впливає на трансформацію підприємницької діяльності. У 2023 р. рівень народжуваності скоротився до 7,2 народжень на 1000 осіб – найнижчого показника за всю історію незалежності країни. Це зменшує перспективи зростання внутрішнього ринку, адже скорочується кількість потенційних споживачів у майбутньому. Однак деякі галузі змогли адаптуватися до цих змін. Наприклад, освітні компанії почали пропонувати онлайн-курси для молодих батьків і програму раннього розвитку дітей, що компенсує скорочення загального попиту.

Демографічні зміни відіграють ключову роль у трансформації підприємницької діяльності в Україні, змушуючи підприємців адаптуватися до нових умов і шукати інноваційні підходи до ведення бізнесу. Міграція, старіння населення, внутрішнє переміщення та зниження народжуваності є не лише викликами, а й можливостями для розвитку. Успішна адаптація до цих змін дозволяє підприємствам залишатися конкурентоспроможними, а також створювати нові можливості для економічного зростання навіть у складних умовах.

Україна, як і більшість країн світу, перебуває у стані постійних трансформацій, викликаних глобальними економічними викликами. Зміна ринкових умов, зростаюча конкуренція, вплив цифрових технологій, геополітична нестабільність, демографічні зміни та енергетична криза – усе це вимагає від підприємців не лише швидкої реакції, але й стратегічного підходу до адаптації. У цьому контексті підприємницька діяльність стає ключовим елементом економічного розвитку та забезпечення стійкості національної економіки. Успішна адаптація підприємств до цих викликів стає визначальним чинником їхньої конкурентоспроможності. Диверсифікація ринків збуту та продуктового портфеля залишається одним із найефективніших механізмів адаптації до зовнішніх викликів. Українські підприємства, особливо експортно-орієнтовані, змушені шукати нові ринки через значне скорочення обсягів торгівлі з країнами СНД після 2014 р. Наприклад, експорт агропродукції до країн Азії зріс на 32 % у 2024 р., що дозволило компенсувати втрати від обмеження доступу до традиційних ринків. Металургійний сектор також переорієнтовується на африканські та близькосхідні країни, відкриваючи нові канали збуту. Інновації стали одним із ключових інструментів для підвищення

стійкості бізнесу. Наприклад, у сфері аграрного виробництва компанія «Миронівський хлібопродукт» впровадила автоматизовані системи управління виробничими процесами, що дозволило знизити витрати на 20 % та збільшити ефективність використання ресурсів. У 2023 р. ІТ-сектор України продемонстрував зростання на 15 %, завдяки впровадженню новітніх рішень у сфері штучного інтелекту та блокчейну. Цифровізація бізнесу охоплює всі аспекти його діяльності, від взаємодії з клієнтами до оптимізації внутрішніх процесів. Згідно з дослідженням KPMG, у 2024 р. понад 72 % великих компаній в Україні впровадили CRM-системи, що дозволило значно покращити управління відносинами з клієнтами. У секторі логістики компанія «Нова пошта» впровадила автоматизовані сортувальні лінії, які збільшили обсяг обробки посилок на 30 %. Державна платформа «Дія» також відіграє важливу роль у сприянні цифровізації бізнесу. Наприклад, за допомогою цієї платформи у 2024 р. було видано понад 25000 грантів на розвиток бізнесу. Українські підприємства все частіше змінюють свої бізнес-моделі, орієнтуючись на сучасні потреби ринку. Наприклад, під час пандемії COVID-19 багато компаній перейшли на онлайн-формат роботи. Рітейл-сектор активно розвиває e-commerce: у 2024 р. обсяги онлайн-торгівлі в Україні зросли на 35 % порівняно з попереднім роком. Глобальні тренди стимулюють підприємства до впровадження «зелених» технологій. У 2023 р. компанія «Метінвест» інвестувала 15 млн дол США у проекти з очищення викидів на своїх виробництвах, що дозволило зменшити рівень забруднення повітря на 10 %. Попри активні зусилля з адаптації, український бізнес стикається з низкою викликів:

- Фінансова нестабільність.
- Обмежений доступ до капіталу.
- Руїнування інфраструктури.

Міжнародні фінансові організації, такі як ЄБРР, активно підтримують український бізнес. Наприклад, у 2024 р. ця організація виділила 2,5 млрд дол США на проекти з відновлення інфраструктури. Угода про асоціацію з ЄС відкрила для України значні можливості для розвитку експорту. У 2024 р. експорт української продукції до країн ЄС зріс на 18 %, що є значним кроком у напрямку інтеграції до європейських ринків. Створення умов для розвитку стартапів та

підтримка досліджень у галузі технологій забезпечать довгострокову конкурентоспроможність українського бізнесу. Програми державної підтримки, такі як «єРобота», допомагають підприємцям отримувати фінансування на впровадження інновацій. Розширення ринків збуту та участь у глобальних ланцюгах постачання стануть основними пріоритетами для українських підприємств. Наприклад, у 2023 р. кількість компаній, що працюють з іноземними партнерами, зросла на 20 %. Український бізнес перебуває на етапі активної трансформації. Адаптація до глобальних економічних викликів потребує комплексного підходу, що включає інновації, цифровізацію, екологізацію та інтеграцію у міжнародні ринки. Попри численні виклики, підприємництво залишається основою економічного розвитку, забезпечуючи стійкість та конкурентоспроможність країни на світовій арені. Завдяки поєднанню державної підтримки, міжнародної допомоги та інноваційних підходів українські підприємства мають усі шанси стати ключовим гравцем у глобальній економіці.

Аналіз впливу сучасних викликів на підприємницьку діяльність демонструє складну багатофакторну динаміку трансформацій, зумовлених економічною, соціальною та політичною турбулентністю. Українське підприємництво змушене функціонувати в умовах постійних змін, викликаних глобалізацією, цифровізацією, демографічними змінами, економічною нестабільністю та військовими діями. Ці фактори є не лише джерелом ризиків, але й створюють нові можливості для інноваційного розвитку. Глобалізація відкриває перед українськими підприємствами доступ до міжнародних ринків, іноземного капіталу, нових технологій і знань. Водночас вона посилює конкуренцію, вимагаючи від бізнесу відповідності міжнародним стандартам якості та високої інноваційної активності. Вступ України до зон вільної торгівлі з ЄС став потужним стимулом для розвитку експорту, проте водночас посилив конкурентний тиск на внутрішньому ринку, що потребує від підприємств оптимізації виробничих процесів, зниження собівартості продукції та підвищення ефективності управління. Цифровізація економіки є потужним каталізатором трансформації підприємницької діяльності. Успіхи у впровадженні цифрових рішень, таких як CRM-системи, автоматизація виробництва та розвиток електронної комерції, створюють нові можливості для масштабування бізнесу та виходу на

нові ринки. Платформа «Дія», як інструмент цифровізації, забезпечила значну підтримку підприємцям під час війни, пропонуючи гранти, спрощену реєстрацію та адміністративні послуги. Проте цифровізація супроводжується викликами, такими як високі витрати на впровадження інновацій, проблеми кібербезпеки та цифрова нерівність між великими і малими підприємствами. Демографічні тенденції значно впливають на структуру ринку праці та попиту. Масова міграція, спричинена військовими діями, призводить до дефіциту робочої сили, який особливо відчутний у високотехнологічних секторах та галузях з високим рівнем ручної праці. Водночас відтік населення стимулює підприємства до впровадження новітніх технологій, таких як автоматизація та роботизація, для компенсації браку кадрів. Старіння населення змінює споживчі пріоритети, відкриваючи нові ринкові ніші для підприємств, орієнтованих на потреби літніх споживачів. Ключовим чинником розвитку ринку праці стане повернення людей до місць постійного проживання за умови забезпечення безпеки, ефективна реінтеграція ветеранів, збільшення залученості людей з інвалідністю до економічної активності, а також підвищення участі жінок у трудовій діяльності. Досягнення цих цілей вимагає скоординованих дій з боку бізнесу та держави, які мають бути спрямовані на створення інклюзивного робочого середовища. Це включає розширення доступу до робочих місць, впровадження програм перекваліфікації та навчання нових професійних навичок, сприяння кар'єрному зростанню жінок у галузях, де раніше домінували чоловіки, а також розвиток інфраструктури для догляду за дітьми. Державні установи вже ініціювали низку проєктів, спрямованих на реалізацію цих завдань, проте для досягнення відчутних змін потрібне суттєве масштабування таких ініціатив. Лише у партнерстві між державою та підприємницьким сектором можна створити умови, які сприятимуть соціальній інтеграції вразливих груп населення, підвищенню рівня зайнятості та забезпеченню економічного зростання.

Російсько-українська війна створила безпрецедентні виклики для підприємств, зокрема руйнування інфраструктури, блокаду портів та скорочення внутрішнього споживчого ринку. Проте війна також стала стимулом для інноваційної активності та переорієнтації бізнесу. Підприємства адаптуються до нових умов через релокацію виробничих

потужностей, впровадження нових логістичних рішень і розширення міжнародного співробітництва. Особливо важливою є роль державних програм підтримки, таких як «єРобота» і «Доступні кредити 5-7-9 %», які допомагають підприємцям отримувати доступ до фінансування в умовах економічної нестабільності. Економічна нестабільність залишається одним із ключових викликів для підприємництва в Україні. Інфляційні процеси, коливання валютного курсу та обмежений доступ до міжнародного фінансування створюють додаткові ризики для бізнесу. Разом із тим, підприємства демонструють здатність адаптуватися до цих умов через диверсифікацію ринків збуту, зниження залежності від імпорту та розширення експортної діяльності. Експортно-орієнтовані галузі, такі як агропромисловість і металургія, стають локомотивами економічного відновлення, забезпечуючи валютні надходження та стимулюючи інвестиційну активність.

Попри всі виклики, українські підприємці демонструють високу гнучкість, інноваційність та здатність до стратегічного мислення. Інвестиції у «зелені» технології, впровадження енергоефективних рішень та орієнтація на міжнародні стандарти дозволяють бізнесу залишатися конкурентоспроможним навіть у найскладніших умовах. Успішна інтеграція до глобальних ланцюгів створення вартості стане ключовим фактором довгострокового економічного зростання. Таким чином, сучасні виклики створюють передумови для глибокої трансформації українського підприємництва. Адаптація до змін потребує комплексного підходу, що включає впровадження інновацій, розвиток цифрових технологій, екологізацію виробництва та активну інтеграцію до світових економічних процесів. Завдяки державній підтримці, міжнародній допомозі та інноваційним стратегіям українські підприємства мають усі шанси не лише подолати виклики, але й стати важливим елементом глобальної економіки. Успішна адаптація до нових умов стане основою для економічного відновлення та забезпечення сталого розвитку України у майбутньому.

БАРАНІВСЬКИЙ Василь Федорович,

д-р філос. наук, професор,

академік НАНВО України

Київ, Україна

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО ВІЙСЬКОВО- ПОЛІТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕТЬМАНА ПЕТРА КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО

Однією із заслуг Михайла Грушевського, як історика, є його звернення до видатної постаті в історії боротьби українського народу за свою незалежність, легендарного провідника українських козаків – гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного.

До Богдана Хмельницького гетьман Петро Сагайдачний був без сумніву найвизначнішим діячем українського Відродження. Особливої поваги він заслуговує як політичний діяч та полководець, великий патріот українського народу.

У своїх історичних працях М. Грушевський подає біографічні дані Петра Сагайдачного. Як стверджує Грушевський, Петро Сагайдачний народився в Західній Галичині, перемишльській землі (під Самбором) – вірогідно, в дрібній шляхетській родині, про що свідчить герб на його зображенні. (Саме про таке походження гетьмана Сагайдачного стверджують й інші дослідники, зокрема – Д. І. Яворницький).

Навчався Петро Сагайдачний у м. Острозі на Волині, де на той час діяла перша в Україні вища школа, заснована князем Костянтином Острозьким. У цій школі П. Сагайдачний здобув високу на той час освіту. Потім учителював у Києві, написав твір "Пояснення про унію", де виступив на захист православної церкви, духовної культури українського народу, його права на свою державність та незалежність. Так визначилися суспільно-політичні погляди майбутнього гетьмана Петра Сагайдачного.

Незабаром він вступає у козацьке військо (що стало безпосереднім поштовхом до такого рішення молодого Сагайдачного, Грушевський не зга-

дує). У "Віршах", на які посилається М. Грушевський, – Петра Сагайдачного називають учасником молдавської та лівонської війн (1600 –1601), так що, вірогідно, уже в 1590-х роках він був у козацьких рядах¹.

Надалі, аж до останніх років життя (1616 –1622), коли П. Сагайдачний своєю діяльністю та роллю вийшов на перший план сучасного українського життя, М. Грушевський більше уваги приділяє висвітленню військово-політичної діяльності Сагайдачного, спираючись на свідчення його сучасників. Зокрема, він наводить відгук про Сагайдачного поляка Яна Собеського, який не раз бував з ним у походах. Вказаний свідок розповів: за час свого проводу військом Запорізьким Сагайдачний всюди уславив себе подвигами на суші й на морі і користувався неодмінним успіхом. Декілька раз розгромив він татар у перекопських степах та нагнав страх на Крим. Не менш прославився він своїми морськими походами – вдача завжди супроводжувала його, він знищив декілька великих турецьких міст в Європі та Азії, спалив околиці Константинополя. Взагалі це була людина сильного духу, яка шукала небезпек, не шкодувала життя, була першою у битві, останньою у відступі; він був енергійним, діяльним, в таборі пильним – мало спав і не пиячив, як це траплялося у козаків; у порадах відрізнявся обережністю, на нарадах взагалі був небагатослівним; по відношенню до козацького свавілля був суворим та карав на смерть за проступки².

На думку М. Грушевського, П. Сагайдачний вперше найбільш вагомо, як військово-політичний діяч, заявив про себе під час війни Речі Посполитої з Московією, а саме в 1617–1618 роках. Щоб досягти російської корони, запропонованої йому під час смуту московськими боярами, королевич Владислав пішов у московські землі з надто малими силами і це обумовлювало його неминучу поразку. До літа 1618 року П. Сагайдачний зібрав 20 тисяч козацького війська й пішов на Москву. В цілому, похід для Сагайдачного був вдалим. Його військо підкорило низку російських міст та фортець. Скоро він поєднався із загоном королевича та здійснив облогу Москви. Правда, Москви взяти не довелося. Причину цього М. Грушевський пояснює тим, що московський гарнізон був попереджений про час, коли розпочнеться наступ, а також вимогою польських сеймових комісарів, які знаходилися при королевичі та які вдовольнилися поступ-

1 Грушевський М. Иллюстрированная история Украины. К.: МП "Левада". 1995. 768с. С.259.

2 Грушевський М. Иллюстрированная история Украины. К.: МП "Левада". 1995. 768с. С.260.

ками Москви і виконували бажання Польського Сейму якомога швидше завершити цю війну. Стосовно поведінки П. Сагайдачного під час облоги Москви в історичній науці є й інші думки. Наприклад, Дмитро Яворницький вважає, що Сагайдачний просто відмовився штурмувати Москву і цим прискорив укладення Деулінського перемир'я (грудень 1618 р.) між Річчю Посполитою та Росією³.

Своєю мудрою політикою гетьман не допустив торжества Речі Посполитої і врятував Російську державу від іноземного поневолення. Хоча надалі, як покаже історія, російський царизм не виправдав тих послуг, які надав йому Сагайдачний. Все ж є впевненість у тому, що мотиви його дій відносно підкорення Москви були саме такими. Україна як у той час, так і на сьогодні не зацікавлена, щоб хтось із її сусідів здійснював анексію чужих територій, а тим більше – пригноблював інший народ.

Як і надалі, очевидно, політична мудрість Петра Сагайдачного проявилася не стільки в його військових перемогах. Військові перемоги йому були необхідні лише як чинник певного впливу на польський уряд, на інших сусідів, щоб забезпечити інтереси українського народу, зберегти його національну та духовну самоідентичність. Вбачається, він добре розумів, що церковна унія, ополячення значної частки населення буде все більш послаблювати можливості українців до незалежності, до своєї державності. Саме тому він віддав значні сили для потреб української церкви та просвітництва, всьому тому, що на той час для України складало національне життя. Будучи вихованцем Острозької школи – людиною близькою інтересам тогочасного просвітництва та книгарства, Сагайдачний підтримував тісні зв'язки з церковними та вченими київськими кругами, де в той час було багато його найближчих земляків – галичан, і там знали, що на Сагайдачного, на його допомогу і допомогу війська запорізького можна розраховувати у всіх потребах українського народного життя.

Зокрема, П. Сагайдачний всіляко підтримував відродження Києва в якості культурного центру тогочасного українського життя. Він, підтримуючи братський просвітницький рух православ'я в Україні, записується до Київського братства з усім своїм козацьким військом, тим самим взяв братство та його культурні почини під свій захист. Маючи такого захисника, київська українська громада не дуже звертала увагу на

3 Яворницький Д.І. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. Дніпропетровськ: Січ, 1991. 70с. С.39.

настрій адміністрації і сміливо та енергійно розвернула свою культурну діяльність, яка швидко перетворила Київ із занедбаного міста, в центр національного українського життя.

Таким же чином, П. Сагайдачний активно підтримав відродження на території України православної ієрархії. Для цього було використано проїзд через Україну з Москви православного Вселенського патріарха Феофана, якого взяв під свою опіку на час перебування в Україні П. Сагайдачний.

Останньою, найбільш визначною сторінкою в житті гетьмана Петра Сагайдачного була його участь у Хотинській війні (1620 – 1621). Спочатку Петро Сагайдачний очолив козацьке посольство для переговорів щодо участі українських козаків у війні та визнання православної ієрархії на Україні. Сагайдачний не погоджувався на ці переговори, але під впливом патріарха Феофана він і водночас козацьке військо погодилися надати допомогу Речі Посполитій і не допустити торжества Туреччини в Європі. На Сеймі у Варшаві П. Сагайдачний виявив неабияку державну мудрість і талант дипломата: він домігся того, що уряд Речі Посполитої дав згоду задовольнити вимоги козаків: 1) скасовувалася посада старшого над козаками від польського уряду; 2) визнавалася влада обраного на козацькій раді гетьмана над усією Україною; 3) скасовувалися постанови сейму щодо козацтва – обмеження його вольностей і прав; 4) населення України діставало свободу віросповідання. Православна ієрархія (митрополит, єпископи), висвячена патріархом, також мала бути визнана урядом і не повинна піддаватися гонінню властей Речі Посполитої. Це був значний успіх: фактично визнавалася на Україні автономна козацька республіка на чолі з обраним гетьманом. Завдяки цьому українські козаки взяли участь у Хотинській війні і надали допомогу Речі Посполитій.

Але, вже на самому початку домовленості П. Сагайдачного з польським урядом були поставлені під сумнів неузгодженими діями козаків. Вони під проводом тогочасного гетьмана Якова Бородавки уже самостійно вийшли у похід проти турецьких військ.

П. Сагайдачному, який повернувся після переговорів до війська, вдалося відновити свій вплив та очолити його в якості гетьмана до кінця війни з турками і аж до кінця свого життєвого шляху.

Не вдаючись до опису деталей Хотинської битви, лише зазначимо, що по історично достовірним твердженням 40-тисячне українське козацьке

військо під проводом гетьмана Петра Сагайдачного відіграло головну роль у розгромі турецького війська. Як пише М. Грушевський: "Поляки розуміли, що тримаються тільки козаками, і коли турецький султан, втративши надію на перемогу, заключив в кінці-кінців мир з поляками і повів свої війська назад, поляки признавались, що козакам завдячують спасінням Польщі від загибелі, та до небес вихваляли козаків і Сагайдачного, їх мужність, витримку, порядок, обізнаність з військовою справою"⁴.

На жаль, король Польщі та її уряд скоро забули про свої обіцянки надані посольству під керівництвом Петра Сагайдачного. Обдарували подарунками лише самого гетьмана, а козацтво, український народ і надалі залишався під польсько-шляхетським гнітом. Рана, котру отримав гетьман у битві, та розпач від надій про долю України, що рухнули прискорили смерть Петра Сагайдачного. Він помер 10 (20 квітня) 1622 року у Києві, де жив у власному будинку. Перед смертю гетьман заповів своє майно і гроші школам Львівського і Київського братств.

М. Грушевський, відмічаючи загальноукраїнське значення діяльності П. Сагайдачного писав: "В сучаснім громадянстві славили Сагайдачного як дуже розважливого, глибокого політика, що вмів поставити козачину на службу загальнонародним справам і зробив з козацького війська опору національного українського життя"⁵.

Історики й письменники створили величний образ славного сина українського народу – Петра Сагайдачного, який усі свої сили, розум і непересічний талант віддав служінню святій справі визволення України й здобуття їй незалежності, духовному розвитку українського народу.

Важливий внесок у цю справу вніс і великий син України, історик, державний та політичний діяч – Михайло Грушевський. Його праці допомагають краще розуміти і сучасні суспільно-політичні процеси.

DOI: 10.51587/9798-9917-51902-2025-021-86-90

4 Грушевський М. Иллюстрированная история Украины. К.: МП "Левада", 768с. 1995. С. 273.

5 Апанович О. Петро Конашевич-Сагайдачний // Літ. Україна. 1990. 16 серпня. С.5.

РЯБІНІНА Ірина Миколаївна,

канд. філол. наук, доцент,

ДВНЗ "Донбаський державний педагогічний університет"

ORCID ID: 0000-0002-4170-654X

ЛИСЕНКО Наталія Василівна,

канд. філол. наук, доцент,

ДВНЗ "Донбаський державний педагогічний університет"

ORCID ID: 0000-0003-2371-448X

САВЧЕНКО Ганна Олександрівна,

учитель англійської мови,

Слов'янський заклад загальної середньої освіти №7

ORCID ID: 0000-0003-2393-4183

Україна

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДИНИ ТА СВІТУ В ДРАМАТУРГІЇ ФРІДРІХА ДЮРРЕНМАТТА

Швейцарія – невеличка країна, яка з наполеонівських часів не воювала, батьківщина демократії та літературних дарувань. Розвиток швейцарської драматургії у другій половині ХХ ст. пов'язують з іменами Макса Фріша та Фрідріха Дюрренматта. Макс Фріш – мораліст, мрійник, а Ф. Дюрренматт – швидше песиміст. У його п'єсах, задуманих за брехтівськими драмами та в унісон з драмами фрішевськими, на зразок притчі для сцени, зажеврила інша доба – Модернізм.

Прикмети цієї доби впізнаються в прагненні драматурга по вінця заповнити свої твори блазнюванням, для якого не існує недоторкано-серйозних, недоступних для сміху речей. Дванадцять суворих років тисячолітнього рей-ху змушували багатьох літераторів того часу шукати причини знелюднення, антигуманності суспільства. Народилось покоління модерністів з їхнім бажанням самоствердження, створювалась течія експресіоністів з їхнім болем за людство. Ф. Дюрренматт зазначав, що людству, яке пережило Другу світову війну й наслідки випробувань ядерної зброї, пасує тільки комедія. І те, що в його драматургії саме сміх створював тло локальних і загальних катастроф, усіляких "кінців" – окремого людського життя, цілих імперій та історичних епох, – також

можна без особливих вагань уважати особливістю постмо-дерністського світосприйняття. Породжені схрещенням трагічного й комічного колючі сценічні метафори, неприродні перепади сюжету, постійні ситуації перетворення цінностей культури на уцінені товари – усе це використували у своїх творах модерністи.

Однак було й те, що суттєво відрізняло Ф. Дюрренматта від митців зрілого постмодерну. Це – прихована під товстим гримом комічного переконаність у власній проповідницькій місії. Ф. Дюрренматт усвідомлював себе не терапевтом, а діагностом, і поставлений ним діагноз свідчить, що "сад світу" перетворено людством на пекло, намальовані в його п'єсах гротескні "портрети планети", які скидалися на сучасні сценічні варіації апокаліпсичних видінь, і були проповіддю. Ця проповідь мала відкрити людству очі на його падіння в прірву, а водночас – і на перспективу спасіння, перспективу страдницького здобуття втраченої людяності.

Просвітництво було у Ф. Дюрренматта в крові. Він походив із давнього роду, досить популярного свого часу у Швейцарії. Один із його предків – Ульріх Дюрренматт, був відомим на батьківщині поетом і громадським діячем, а його син – урядовим радником, онук редагував газету "Базелем нахріхтен". Батько Ф. Дюрренматта був провінційним пастором. Його служба, та й увесь патріархальний спосіб життя в Конольфінгенфі (кanton Берн), певною мірою прагнув, аби з малюка виріс митець, наділений даром писати саме "трагічні комедії". Принаймні, серед обставин, якими жилося його почуття "чорного гумору", Ф. Дюрренматт не без іронії згадував дитячі враження "буденності" смерті та пов'язаного з нею релігійного обряду. Змалку Ф. Дюрренматт відвідував початкову школу в провінції, згодом – гімназію в Берні. Освіту продовжував в університеті, де слухав курси лекцій з літератури, філософії, природничих наук. Інтерес до останніх Ф. Дюрренматт не втратив до кінця життя.

Цікавився всім потроху: то вивчав теологію, то заглиблювався у філологію, вивчав грецьку, читав у оригіналі античних філософів, потім захоплювався історією мистецтв, займався живописом, навіть деякий час працював художником-графіком, і, нарешті, зупинив свій вибір на літературі. Роки його зростання припали на період піднесення й занепаду "тисячолітнього рейху" з його кривавими наслідками світового масштабу. Багато хто з літераторів то-го часу намагався дошукатися причин катастрофічних змін у природі людини. Народжувалося нове покоління модерністів, яке

прагнуло самоствердження. Увійшов у моду Франц Кафка. Його послідовники прагнули наповнити літературу оповіданнями, сповненими містики й витонченими страхіттями. Не уникнув впливу Кафки й Ф. Дюрренматт. Його вражає накопичення безглуздя в людському житті, тому він зображує дійсність, максимально наближену до трагічного фарсу. Уже в перших творах визначаються такі атрибути його художньої системи, як нагромадження хитросплетінь сюжету, невизначеність, непередбаченість подій, їхня дивна випадковість і невірогідність збігів, захоплення кривавими драмами з трагічними розв'язками.

Та, мабуть, найпочесніше місце в житті Ф. Дюрренматта посідало образотворче мистецтво. Власне кажучи, він починав як художник-графік, і лише з часом, зваживши свої творчі можливості й пріоритети, він вирішив заробляти на життя літературною працею, а живопису залишити роль "заняття для душі", хоча, слід зазначити, результати цього заняття не поступалися своїм професіоналізмом письменству. Живописні й графічні роботи Ф. Дюрренматта мають самоцільний характер, проте вони можуть послугувати й за наочну паралель до художнього світу, що постає в його літературних творах. Образи колесованих і розп'ятих людей, вагонів, які падають зі зруйнованого мосту в прірву, зацькованого Мінотавра, над яким глумиться людина, – усе це було матеріалізовано в малюнку та барвах передчуттям глобальної духовної катастрофи.

Увесь літературний доробок Ф. Дюрренматта можна поділити на три періоди. До раннього періоду творчості Ф. Дюрренматта відносять: новели "Різдво" (1943), "Портрет Сизифа" (1945), "Директор театру" (1945), п'єси "Ромул Великий" (1948), "Вавилонська вежа" (1949) та ін. Першою радіоп'єсою була п'єса "Двійник" (1946), присвячена одній з найактуальніших тем – темі неминучої долі. П'єса має детективний зачин: скоєно таємниче вбивство, у якому невідомо ані місце злочину, ані знаряддя вбивства, ані жертви. Тут і герой без імені, прізвища й місця проживання, і невідомо звідки береться двійник, і звинувачення у вбивстві, якого не було, і певна абстрактна сила – верховний суд, який розпоряджається долями всіх людей. Але й цього замало автору. Закінчення неочікуване: герой, що не може довести свою невинність, несподівано виявляється замішаним у вбивстві. Підкреслені неправдоподібні сюрреалістичні місця дії, невірогідні сюжетні хитросплетіння й неочікувана кінцівка, що ставить все з ніг на голову, – усе це провокує читача до роздумів. Кінець п'єси

позбавлений висновків і резюме, вони надійно приховані від читача: йому самому надається можливість поміркувати над ними.

Драматургія стає улюбленим жанром Ф. Дюрренматта. У книзі "Проблеми театру" (1955) він зауважує, що драма Шіллера, як і грецька трагедія, була можлива тому, що мала справу зі світом видимим, зі справжніми діячами держав. У мистецтві можна зробити лише те, що можна збагнути. А сучасна держава чуттєво незбагненна, анонімна, бюрократична. Сучасний світ легше відтворити через маленького спекулянта, канцеляриста чи політикана, ніж через "звичайні" образи й символи. І можливість зберегти себе митцеві у світі освічених, письменних – komponуючи детективні романи, створюючи мистецтво там, де його менш за все підозрюють.

У другому періоді своєї творчості Ф. Дюрренматт пробує свої сили й у прозі. Його прозові твори настільки своєрідні, що не вкладаються в рамки традиційних жанрів. Захоплюючи пригодницькі й детективні сюжети він використовує як оболонку для складної філософської начинки. Прикладом цього-го може бути оповідання "Тунель" (1951), романи "Суддя та кат" (1952), "Обіцянка" (1952), "Підозра" (1953), радіоп'єси "Нічна розмова" (1952), "Трек шукає гречанку" (1955), "Гостина старої дами" (1956).

Саме в другий період у своїх творах Ф. Дюрренматт розробляє тему апокаліпсису, втрати кращих моральних якостей людини. Найяскравіше це можна помітити в оповіданні "Тунель". У центрі оповідання алегоричний образ тунелю. Потяг уособлює сучасне людство, яке невпинно наближається до світової катастрофи. Серед безтурботних пасажирів, приречених на загибель, лише головний герой – студент намагається зупинити його шалений рух, але врятувати пасажирів йому так і не вдається.

У детективних романах Ф. Дюрренматт намагається змінити ставлення читача до детективу як до жанру літератури. "Суддя та його кат", "Підозра" (обидві книги про комісара Берлаха) – своєрідний засіб утамування дюрренматтівської туги за гармонією, ладом, справедливістю. У п'єсі "Суддя та його кат" перед нами постає сучасна Швейцарія – урядовий Берн та колишня провінція. І це не спрощує ситуацію, а, швидше, ускладнює її. Романтично, майже до непристойності піднесений образ комісара, за таких обставин виявляється ледве чи не художньою необхідністю.

У 1957 році Ф. Дюрренматт отримав замовлення на сценарій для фільму про сексуальні злочини. Фільм вийшов на екрани 1958 року під назвою "Це сталося серед білого дня". Сценарій фільму перетворився

на роман, за ви-нятком самої обіцянки: у фільмі комісар Маттеї дотримується обіцянки й за-арештовує нелюда, що вчинив наругу над Грітлі Мозер; у книзі все навпаки. Роман "Обіцянка" був опублікований у 1957 році; підзаголовком до твору стоїть: "Реквієм детективного жанру". Емоційне напруження перейшло в роман зі сценарію, перед автором стояло завдання засудити один з найжахливіших видів злочинів – злочини сексуальні. Однак у романі це напруження реалізується за рахунок того, що Маттеї, слідчий, не спіймав убивцю.

До третього етапу творчості Ф. Дюрренматта належать повість "Доручення" (1966), роман "Правосуддя" (1967), п'єса "Портрет планети" (1971), роман "Догори ногами" (1989). Тема відповідальності людства за долю планети глибше розробляється у п'єсі "Портрет планети" (1971). Ця п'єса є своєрідним реквіємом нерозумному людству, сатиричною пародією на його історію від Адама до сьогодення. Діючим особам спеціально дані біблійні імена: Адам, Єва, Каїн, Авель, що підкреслює загальнолюдські масштаби трагедії, яка відбувається. У п'єсі немає єдиного сюжету. "Портрет планети" накидано окремими штрихами. Відмовившись від улюбленого детективного методу, Ф. Дюрренматт надає оповіданню несподіваної форми, близької кінематографічній техніці швидкого монтажу. Ніби кадри на екрані, одна мізансцена змінюється іншою, динамічно розкриваючи дію п'єси. За години людство проходить шлях від печерного канібалізму до космічних польотів, але й на високому ступені розвитку люди так само нагадують первісних предків, що блукають у непролазних джунглях і знищують собі подібних. Характерно, що екологічну загрозу Ф. Дюрренматт уважав доступнішою для сприйняття, ніж ядерну. Сама природа, сонце, бунтує проти нерозумно-го використання життя, дарованого нам. І якщо в "Тунелі" загибель світу до-думується читачем, то в "Портреті планети" вона стає жахливою реальністю.

У 1966 р. з'являється повість з химерною, примхливою назвою "Доручення, чи Про спостереження за тим, хто спостерігає за спостерігачем", де Ф. Дюрренматт використовує увесь накопичений за роки творчості арсенал детективних ходів – убивство й воскресіння, зникнення й знахідки, психопа-тологія й прозріння. Неймовірна стилістика послуговує автору засобом ви-раження заплутаності й хаосу життя, у якому руйнуються причинно-наслідкові зв'язки. У самій назві повісті дається алгоритм хаосу: якщо сьогодні ти – спостерігач, то немає гарантії, що завтра за

тобою не будуть наглядати. Герої повісті "Доручення" живуть у страшному світі, де розмива-ються кордони між злочинцем та його жертвою. Громадяни ревнотно сте-жать за політикою держави, яка, відповідно, слідує за своїми громадянами. Людина намагається врятуватися з-під нагляду, не довіряє державі, а держа-ва платить їй взаємністю. Усупереч похмурому епіграфу, у повісті щасливий кінець: убивцю покарано, жертву врятовано, зниклі знаходяться, і, на завер-шення, лунає крик немовляти – символ продовження життя.

У 1967 році на сторінках журналу "Всесвіт" було опубліковано роман Ф. Дюрренматта "Правосуддя". За жанром це детектив, але особливий, "дюрренматтівський". У центрі роману – викриття суспільного організму, що породжує злочинність. Людство, згідно з Ф. Дюрренматтом, отримує ще один шанс на виживання, але, на відміну від попередніх творів, тут автор не тільки вірить у порятунок, але й вказує шлях до нього: урятувати світ мож-на, якщо чинити активний опір силам зла.

За все життя Ф. Дюрренматт видав 37 творів, серед яких романи, п'єси, новели-притчі, радіокомпозиції, теоретичні праці з різних галузей знань, есе про знаменитих учених. Загальний тираж його книжок перевищує 80 млн. примірників. Ф. Дюрренматт був лауреатом багатьох літературних міжнародних та національних премій: Мольєрівська (1957), Шіллерівсь-ка (1959), Австрійська державна премія за європейську літе-ратуру (середина 1980-х років). На сценах багатьох театрів світу йдуть спектаклі за його п'єсами.

Ф. Дюрренматт залишається одним з найвідоміших драматургів другої половини ХХ ст. Він був свідком Другої світової війни, тривалого протисто-яння капіталістичного й соціалістичного таборів, яке підігрівалося наявністю ядерної зброї. У всіх творах Ф. Дюрренматта головним героєм виступає людство. Його цікавили не переваги чи недоліки конкретної державної сус-пільної системи, а суспільство, сучасний стан людства. І цей стан діагносту-вався ним як апокаліпсичний. Ф. Дюрренматт своїми творами намагався привернути увагу людства до актуальних проблем сучасності.

МОЙСЕЄНКО Валентина Олексіївна,

д-р мед. наук, професор,

академік НАН ВО України,

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

ORCID ID: 0000-0003-1402-6028

КОРЕКЦІЯ КИСЛОТОЗАЛЕЖНИХ СТАНІВ: У ФОКУСІ – ІНГІБІТОРИ ПРОТОННОЇ ПОМПИ

Серед найчастіше діагностованих кислотозалежних станів, які потребують корекції, виділяють: гастроєзофагеальну рефлюксну хворобу (ГЕРХ), стравохід Барретта, гастрит, виразкову хворобу (терапія *H. pylori*- негативних пептичних виразок). Для пригнічення продукції соляної кислоти у шлунку при низці кислотозалежних захворювань широко використовуються інгібітори протонної помпи (ІПП)¹. Уваги до призначення інгібіторів протонної помпи потребують схеми ерадикаційної терапії *Helicobacter pylori* у комбінації з двома або більше антибіотиками та тривалий прийом нестероїдних протизапальних препаратів (НПЗП) – для профілактики формування ерозивно-виразкових уражень та кровотеч гастродуоденальної зони, а також, супутня терапія з ендоскопічними процедурами для контролю кровотечі з верхніх відділів травної системи, медикаментозне лікування синдрому Золлінгера-Еллісона (підвищеної продукції гастрину пухлиною островкового апарату підшлункової залози). ГЕРХ діагностується навіть у немовлят².

Езофагеальний імпеданс і рН-імпеданс (вимірювання електричної провідності) у просвіті стравоходу впродовж 24 год дозволяють діагностувати ГЕРХ, але далеко не скрізь доступні.

Згідно рекомендацій Американського коледжу гастроентерологів (ACG) при класичних проявах ГЕРХ (печії та регургітації) та відсут-

1 Guidelines on optimizing the use of proton pump inhibitors: PPI stewardship. Dutta A.K., Jain A., Jearth V., Mahajan R., Reddy D.N. Epub 2023 Sep 12 PMID: 37698821

2 Christopher Sawyer, Rinarani Sanghavi, Eric B Ortigoza. Neonatal gastroesophageal reflux. 2022 Aug;171:105600. doi: 10.1016/j.jearlhumdev.2022.105600. Epub 2022 Jun 10.

ності будь-яких тривожних симптомів рекомендовано пройти пробний емпіричний курс лікування ІПП тривалістю 8 тижнів та кратністю прийому 1 р/день перед їдою (*сильна рекомендація, помірні докази*). При зменшенні класичних симптомів ГЕРХ протягом пробного 8-тижневого курсу ІПП рекомендовано спробувати його припинити (умовна рекомендація, низька якість доказів). Питання, які сьогодні широко представлені до обговорення; пацієнтам із ГЕРХ і кислотними ускладненнями (наприклад, ерозивними езофагітами або пептичною стриктурою) рекомендований короткостроковий курс ІПП для загоєння та тривалий прийом – для контролю симптомів або пацієнтам із неускладненою ГЕРХ, які реагують на короткостроковий курс ІПП, доцільно згодом припинити їх прийом або зменшити дозу?! Пацієнти зі стравоходом Барретта та симптоматичною ГЕРХ повинні проходити тривалі курси терапії ІПП. Безсимптомним пацієнтам зі стравоходом Барретта слід розглянути можливість тривалого застосування ІПП³.

Діагностика гастритів і виразкової хвороби передбачає проведення ендоскопії з морфологічною оцінкою біоптатів, діагностику *H. pylori*, визначення кислотоутворювальної та кислотонейтралізуючої функції шлунка (внутрішньошлункова рН-метрія), при необхідності чи підозрі на стеноз пілоричного відділу – рентгенологічний метод з контрастуванням.

H. pylori-асоційований *гастрит* – інфекційне захворювання, незалежно від наявності/відсутності симптомів і ускладнень, таких як виразка шлунка та дванадцятипалої кишки і рак шлунка (рівень рекомендації – *сильний*, рівень доведеності – *високий*, рівень узгодженості – 100 %). Проведення ерадикаційної терапії із подальшим запобіганням тяжким ускладненням – до повного виліковування. Вважають, що ерадикація інфекції *H. pylori* може сприяти повному відновленню слизової оболонки шлунка, зменшенню вираженості/усуненню диспептичних симптомів і зазвичай виліковуванню виразки. Це положення підтверджено в Маастрихтському консенсусі,

H. pylori-асоційований *хронічний атрофічний гастрит* становить особливу небезпеку, оскільки є передраковим станом (ендоскопічна картина звичайного вогнищового гастриту, стану, який зазвичай у розумінні

3 Proton pump inhibitors: from CYP2C19 pharmacogenetics to precision medicine. El Rouby N, Lima JJ, Johnson JA. Expert Opin Drug Metab Toxicol. 2018 Apr;14(4):447-460. doi: 10.1080/17425255.2018.1461835. Epub 2018 Apr 12.

пацієнтів не становить особливої небезпеки), атрофічного гастриту і в подальшому – перснеподібного раку шлунка. Розрізняють аутоімунний метapластичний атрофічний гастрит (АМАГ) і мультифокальний атрофічний гастрит (ЕМАГ).

Аутоімунний метapластичний атрофічний гастрит (АМАГ) – гастрит переважно тіла шлунка. Він має зв’язок з порушеннями у певних генах та може призвести до розвитку нейроендокринних пухлин шлунка чи аденокарциноми. Мультифокальний атрофічний гастрит (ЕМАГ). Він асоційований з *H. pylori*, впливом факторів зовнішнього середовища, харчуванням.

Епідеміологія гастритів, асоційованих з *Helicobacter pylori* вказує на зростання частоти. Проте менша поширеність інфекції серед молодих поколінь свідчить про подальше зниження поширеності *H. pylori* у найближчі десятиліття⁴.

Підтверджено, що низькі соціально-економічні умови в дитинстві є найважливішими факторами ризику інфікування *H. pylori*. Незважаючи на те, що шлях передачі інфекції досі невідомий, основним шляхом передачі є міжособистісний шлях. Рецидив *H. pylori* після успішної ерадикації все ще може статися.

Роль інгібіторів протонної помпи⁵:

- ІПП функціонують для зменшення секреції кислоти в шлунку. Проксимальний відділ тонкої кишки поглинає ці ліки, і, потрапляючи в циркуляцію, вони впливають на парієтальні клітини шлунка. Парієтальні клітини містять фермент H^+/K^+ АТФ-азу, протонний насос, який блокують ІПП.
- ІПП є проліками, які активуються лише після кислотно-каталізованого розщеплення в кислих секреторних каналцях парієтальних клітин.
- Печінкові ферменти P450 розщеплюють ІПП під дією CYP2C19.
- Потужна кислотоінгібіція розглядається як один із можливих шляхів подолання резистентності *H. pylori*.
- ІПП забезпечують стабільність і підвищують тривалість дії антибактеріальних препаратів.

4 URL: www.umj.com.ua/uk/publikatsia-111355-standarti-dagnostiki-ta-likuvannya-kislotozaleznyh-i-helicobacter-pylori-asotsijovanih-zahvoryuvan

5 Du LJ, Chen BR, Kim JJ, Kim S, Shen JH, Dai N. *Helicobacter pylori* eradication therapy for functional dyspepsia: Systematic review and meta-analysis. *World J Gastroenterol*. 2016; Proton pump inhibitors. Jenkins D, Modolell I. *BMJ*. 2023 Nov 13;383:e070752. doi: 10.1136/bmj-2022-070752. PMID: 37957000

- ШП створюють сприятливі умови для переходу *H. pylori* в стадію поділу, коли мікроорганізм найбільш чутливий до дії антибіотиків.
- ШПП зменшують загальний об'єм секрету в шлунку, за рахунок чого підвищується концентрація антибіотиків в шлунковому соці та зменшується товщина слизу на поверхні епітелію.
- Підвищення рівня рН ≥ 6 переводить *H. pylori* у реплікативну стадію, за рахунок чого збільшується його чутливість до амоксициліну та кларитроміцину.
- Застосування ШПП у вищих дозах або 2 рази на добу ще більше потенціює чутливість мікроба до антибіотиків.

Розуміння метаболізму ШПП дозволяє нам зрозуміти, чому деякі ШПП ефективніші для одних людей, ніж для інших (наприклад, люди азійської національності мають підвищену біодоступність ШПП, тому їм слід спочатку призначати менші дози. З віком біодоступність ШПП зростає, тому дозування для людей похилого віку також слід ретельно контролювати та відповідно коригувати.

Таким чином, хоча інші препарати можуть зменшити секрецію кислоти в шлунку, ШПП залишаються найпотужнішими препаратами для зниження кислотності. Дозу ШПП при довгостроковій терапії треба періодично переглядати, щоб встановити найнижчу ефективну дозу ШПП.

DOI: 10.51587/9798-9917-51902-2025-021-97-100

Halyna TARASENKO,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Public Higher Educational Establishment

«Vinnytsia Academy of Continuing Education»

ORCID ID: 0000-0001-9394-2600

Ukraine

ECOLOGICAL AESTHETICS: IMPLEMENTATION IN THE CONDITIONS OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION IN UKRAINE

The beginning of the twenty-first century is fairly defined as the era of acute environmental crises, which marks an alarming tendency to lose harmony between a man and nature. Numerous wars, man-made disasters have put humankind on the brink of survival. A man, being under the threat of self-destruction, reflexively began to build a system of prohibitions (taboos) in relations with those objects of nature that were under threat of total destruction. However, the regulation of relations with nature through coercion, control, prohibitions and fines was ineffective.

It becomes increasingly clear that nature and humanity may be saved only with a help of a powerful development of culture and ways of cultural familiarization with the surrounding world. The interconnection between the two elements is evident: nature saturates a culture, making it weighty. The culture uses the possibilities of nature in accordance with its functions. Nature and culture are constantly interacting, as if they help to identify each of its essence. Nature has always been a model for culture, because it personified the norm of a healthy being.

In fact, culture is a human attitude to nature. Culture is the manifestation of humanity in the universal meaning of such an attitude to the world. Contradistinction between nature and culture, in our opinion, is determined by the false concept of culture, which identifies the low effectiveness of interaction with nature. It is about reassessment of material achievements and neglect of spiritual levers of culture. Material achievements of society form a culture only

when they help to improve a man and his relationships with nature. According to Albert Schweitzer, a culture that cares only of material aspects without proper spiritual progress is similar to a ship that has lost control of the steering and is fated to get crashed ¹.

The most important purpose of culture in this sense is that culture can have a powerful effect on the attitude of man towards nature. Spiritual values, cultivated by culture, form the general values of the attitude towards nature. In this context, culture is the world of human values and subjective meanings. Culture itself helps mankind to regulate the enormous and powerful potential of mind in the proper way, in order not to make it destructive and dangerous.

In the context of the humanitarization of environmental knowledge, here objectively appears a tendency to create conceptual foundations of modern environmentalism for the conscious acceptance by the general population. One after another vivid ecological paradigms were born, which nowadays do not lose their weight and may become a solid basis of environmental outlook. Among them, intellectual and humanitarian and spiritual concepts take on a prominent place. This is, first of all, the doctrine of the noosphere (V.Vernadskyi), the ethics of reverence for life (A.Schweitzer), cosmic ethics (K.Tsiolkovskyi), the ethics of the Earth (O.Leopold), Living ethics (M.Roerich), the ethics of love for life (D.Filatov), moral concept of nature (D.Datta), deep ecology (A.Naess), the principle of biophyllism (E.Wilson), the concept of co-evolution (M.Moiseev), the principle of responsibility (H.Jonas), ecophilosophy (B.Norton), the concept of nature in the Japanese culture (M.Watanabe) and others.

In accordance with the conceptual searches, new directions of environmental knowledge are also emerging: environmental ethics (V.Boreyko, M.Zibner, T.Kiefer, D.Kozlovskyi, E.Laszlo, J.Minkivichius, D.Pirs, J.Tinbergen and etc.); ecological psychology (S.Deriabo and V.Yasvin, A.Liovochkina, A.Nazarov, V.Panov, A.Rudomino-Dusiatska, V.Skrebets, Yu.Shvalb, I.Shmeliova and others); ecological aesthetics (H.Husieva, D.Diki, T.Jessop, J.McDermott, L.Liashko, N.Mankovska, Y.Sepänmaa, M.Wallis, N.Filianina, M.Yakovenko, H.Young, etc.)

Modern education should take into account the latest ideas and concepts in the field of ecology. The social dimension of environmental knowledge is gaining strength and significance today. The aim of the article is reasoning

1 Schweitzer, A. (1973): Culture and Ethics. Moscow: Progress; 1973.

and presentation of educational potential of ecological aesthetics and variants of its studying and implementation in the conditions of higher pedagogical education in Ukraine.

Ecological aesthetics is a humanitarian way of solving the tragic antithesis “nature – culture”, namely, it has a pronounced socially meaningful result ². Ecological aesthetics, in our understanding, has a significant applied value, because it is designed for direct “output” in pedagogy. It seems to open to educators the ways of universalizing the aesthetic assessment of the environment and the realization of its eco-educational potential.

Until recently, it was believed that the main purpose of ecological aesthetics is the organization of the environment. However, in time, we may observe a deeper understanding of its essence and functional field. This discipline is based on the environmental philosophy and psychology, because it examines the relationship between different variable items of the natural environment and the psyche and human behaviour. It explores human perception, experience, behaviour in their natural, representative contexts. Ecological aesthetics operates with the latest concepts, which have been introduced neither into the scientific field of life, nor into the everyday life. Such a new concept is “environmental behaviour,” which, according to the canons of ecological aesthetics, should be appropriate, acceptable and timely set in a particular natural situation, which may have its own plot, the situation of the mise en scene, acts of behavioural ecosystems. Y.Sepänmaa – a modern Finnish eco-philosopher – believes that ecological aesthetics literally teaches to see the value of natural processes which are independent of a man. He emphasizes the importance of interpreting nature as an indirect demonstration of its values. Something interpreted, in his opinion, makes nature understandable. Interpretation does not happen in a vacuum. Here a process has two durable war-rants that are knowledge and associations ³.

Contemporary problems posed by the aesthetics of the environment include ecological beauty and harmony, ecological ecumenism, antikallism, ecological and aesthetic know-how ⁴. Their discussion is carried out at the intersection of the humanities and natural sciences, denoting common problems, which in the future are capable of giving rise to scientific knowledge.

2 Yakovenko, M. (2008): Ecological aesthetics as an actual trend of modern culture. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/phd/2008_9/jakovenko.pdf.

3 Sepänmaa, Y. (1993): *The Beauty of Environment: A General Model for Environmental Aesthetics*. (2nd ed.). Denton, Texas: Environmental Ethics Books; 1993.

4 Mankovska, N. (1992): Ecological aesthetics abroad. *Philosophical sciences*. Vol. 2: 16-31.

It refers, in particular, to the theory and practice of environmental and aesthetic education. Overcoming some elements of utopianism, this new area of aesthetic education is experiencing a period of rapid formation, covering general education and higher education. The undisputed positive environmental aesthetics as a whole is its dialogicity. The traditional dialogue between eastern and western aesthetics, aesthetics and ethics, art and science is complemented by search for contacts between aesthetics and technology, economics, sociology and law. Such a scientific search can lead in the future to the emergence of ecological aesthetics as part of the ecology of culture.

Ecological aesthetics is closely connected with the artistic life of a society, which can be considered a kind of barometer, which indicates the level of development of aesthetic thought and its influence on the spiritual and objective and practical orientation of culture. Art is a phenomenon of culture, which the human experience of worldview self-determination is fixed and concentrated in, as well as the experience of the direct objective realization of this self-determination in the cultural forms of the development of nature ⁵.

As a rule, in artistic images those aesthetic ideas are reproduced that carry a high intellectual and humanistic charge and which are in harmony with common human interests. In a specific artistic form, art expresses what defines the spiritual and subject-practical orientation of culture. Art accumulates what is experienced or should be experienced by all representatives of a particular society, and mostly by all the inhabitants of the Earth.

Many public institutes should admit that nowadays art becomes a peculiar aesthetic and ecological know-how. This is a specific (artistic) form of exchange of value approaches to nature, ways of interaction with the world, forms of its aesthetic transformation. Within the bounds of art, international development of achievements in human artistic acquaintance with nature is provided. This is facilitated by:

- the sign nature of art;
- peculiarities of artistic language (associativity, metaphor, polysemy);
- commonly used techniques of artistic representation of nature (expression, symbolization, hyperbolization, individualization, etc.);
- polyfunctionality of art, which is realized as a way of acquaintance with nature, as its imaginative philosophy, as a kind of “catalogue” of aesthetic

5 Huseva, A. (2012): Ecological aesthetics as a transformed form of aesthetics of nature. *Terra Humana*. Vol. 3: 209–213.

expressiveness of its phenomena and objects, as a powerful regulator of value orientations in relation to its preservation.

Ecological aesthetics in this way is closely connected with the artistic practice of society and relies on associative-figurative thinking.

A modern educator needs ecological aesthetics as an updated view upon the philosophy of nature, which, firstly, will help to build a personal attitude to it on the basis of subjection of perceptions and evaluations; secondly, it will ensure personal positioning in nature; thirdly, it will enable the educator to become aware of the genesis of his own ecological consciousness and behaviour at the level of powerful reflection. Nowadays it is a high time to introduce methods of diagnosis into the system of higher pedagogical education, correction and training of environmental consciousness – both individual and group. It is very important to teach future teachers to organize their own and then children's environmental behaviour through their inclusion in various situations with different subject-matter content ⁶.

In the context of purpose of the study, we tried to reproduce the experiment, proposed by the Ukrainian psychologist V.Romenets, to study the peculiarities of forming students' abilities for scientific and creative thinking ⁷. Students of the graduation course at Pedagogical University (104 persons, specialty – elementary school teacher) were offered to interpret the arguments of the junior pupil: "The fish is cold and stupid. She lives to be caught and eaten by us".

The necessity for such work realized by students with children's considerations is determined by the fact that the early childhood pragmatism, which is being tracked, first of all, in children's assessments, has become widespread today. Teachers often remain indifferent to such manifestations of their pupils' attitude to nature, explaining this fact by excessive impulsiveness in children's reaction to the environment.

Graduate students differently interpreted children's thoughts. The majority of respondents (61 %) noted "excessive cruelty" of such an assessment, which in their opinion, was caused by a lack of children's awareness of the interesting features of fish biology.

Only 24 % of the students were able to identify the so-called "sympathetic imagination" at the level of artistic and scientific intuition, which eventually helped them to "cover" the proposed situation with a pedagogical view. In the

6 Tarasenko, H. (1997): Ecological aesthetics in the system of teacher training: methodological aspect. Vinnytsia; 1997

7 Romenets, V.A. (2004): Psychology of creativity. Kyiv: Lybid; 2004.

interpretations of these students, an integrative approach to the perception and interpretation of both the fact of fish life and the assessment by a child of primary school age was felt. In particular, the respondents did not rely on a rationalized explanation, but gave an emotionally-shaped commentary, simulating even the future dialogue between the teacher and the child.

As a result of the study of environmental aesthetics, students interpreted the given fact in terms of the unity of philosophy, ecology and art. In the projected responses, an attempt was made to provide the child with an explanation about the uniqueness of the ecosystem with a help of its aesthetic characteristics – available and hidden.

For instance, as a subject of controversy some dilemmas were offered to students: is a fish stupid or smart? Pretty or nasty? In a polemic, a peculiar aesthetics of the behavioural programs of sea inhabitants was affirmed. Here is an example of a creative interpretation by students of this dilemma:

“Why do people have a predominantly consumer attitude towards fish? It is enough tasty. One adores, of course, decorative fish which are colourful, graceful, with lush tails and fins.

What can an ordinary river crucial expect for? For a frying pan? No, my consciousness refuses to accept such pragmatism. I will try to convey to my pupils a different assessment of a fish kingdom. I will show the hidden beauty of these creatures to them, which is not visible to the eyes. Let's take into consideration, at least, the harmony of certain biological processes. Cannot move, for instance, the strange “patriotism” of a salmon? This fish at all costs aspires to return to those waters where it was born, and only there gives birth to offspring. The way to spawning is heavy and dangerous, but salmon stubbornly floats into “native penates” to prolong its genus and immediately die. Sceptics shrug their shoulders: “Instinct.” Of course. But how much beauty is shown in those behavioural “programs” that nature offers to their creatures! “(Oksana P., 22 years old).

In addition to the amazing “patriotism” of sturgeon and salmon fish, students have interpreted the equally amazing dolphin altruism that saves people in the sea; sacrificial riot of whales against water pollution and others. In the projected monologues and dialogues there was an appreciable experience of artistic comprehension by students of the aesthetics of the water element due to the perception of its artistic images: these are the iconic images of fish in the literary works by Victor Astafiev and Ernest Hemingway; this is an

enthusiastic hymn for wise dolphins in the works by Rene Clark, the obligatory mention of love for the Black Sea by Kostiantyn Paustovskyi, this is a careful listening to the energy of the ocean in the music by a composer and navigator Mykola Rymyskyi-Korsakov, this is an admiring of the wonderful world of the aquarium in the music by Camille Saint-Saens and on paintings by Henri Matisse; this is an acquaintance with Paul Winter's environmental jazz, where the sounds of music are intertwined with shouts of whales and dolphins; this is a moving film by Simon Wincer "Free Willy" and many other convincing artistic testimonies of human love not only for the "gastro-nomic" qualities of the inhabitants of the water world.

The conducted pilot study of creative and interpretive thinking of university students has shown an insufficient level of readiness of the overwhelming majority of the responded future educators for understanding the aesthetics of nature. Only a third of the students who participated in the survey showed a competency in drawing up interpretive ecological and aesthetic characteristics for certain objects of nature or ecosystems. Such a low level of readiness will not allow future professionals in the field of education to convey knowledge about environmental aesthetics to pupils.

One of the reasons for such a state of affairs is the chaotic accumulation of natural knowledge that does not form in the minds of students a coherent, emotionally painted picture of the world. It is a high time for the development and introduction disciplines of the integrative nature in the higher pedagogical education.

In particular, on the basis of the Public Higher Educational Establishment «Vinnytsia Academy of Continuing Education», a multi-year approbation of the authorial interdisciplinary course "Eco-pedagogical aesthetics" is conducted, which was created on the basis of problematic integration of knowledge (philosophy, psychology, art, ecology). The purpose of the course is to develop a holistic approach for future teachers of any specialty, which means to realize the problem of preserving nature by understanding the uniqueness of ecosystems through their aesthetic characteristics. Among the tasks of the special course we can indicate the formation of peculiar meta-skills of the valuable acquaintance with nature. This course has certain advantages over the differentiated study of nature: it is a deepening of cultural and axiological orientation, strengthening of sociocultural accents, using the potential of artistic reflexivity, providing a general philosophical basis of the ecological worldview. In the process of mastering

the interdisciplinary course, students learn to understand the aesthetic dimension of “mathematics of nature” (form, size, symmetry and asymmetry), physics of motion in nature, “music” of the nature sounds (intonation, rhythm), colouring of “painting” of nature, etc.

The results of approbation of the interdisciplinary course “Eco-pedagogical aesthetics” prove that artistic activity is a reliable way of personal interpretation of nature. Therefore, one of the innovative ways of teaching environmental and pedagogical aesthetics is the use of integrated mechanisms of the poly-artistic approach, which involves the universalization of artistic analysis from the point of view of the ideological and psychological influence of artistic images on the person in order to form a holistic picture of the socio-cultural space in one’s consciousness. Implementation of the poly-artistic approach in the context of teaching the interdisciplinary course means that the process of professional growth of the future teacher leads to penetration of feeling and awareness of not only literary, musical or spatial-plastic images of nature, but the standard aesthetic values of the human attitude towards nature, which are strongly perpetuated in the artistic experience of humanity. It helps to interpret the artistic images of nature in the humanitarian way with a direct orientation for decoding of their ideological content.

Environmental aesthetics, having enormous educational potential, should occupy an adequate place in the system of teacher training and become a powerful tool for correction of the environmental outlook and professional positions of future teachers.

Attitude towards nature is a reflexive, integral total, which manifests itself in perception as an image of the world. The image itself is a kind of sublimation of the integrity of cognition and sensation. Without proper inclusion of figurative thinking, in our view, it is impossible to humanitize education in general. This figurative, metaphorical thinking possesses an increased heuristic and provides intuitive comprehension of natural and social connections ⁸.

An upcoming teacher needs ecological aesthetics as an updated view upon the philosophy of nature, which, firstly, will help to build a personal attitude to it on the basis of subjection of perceptions and evaluations; secondly, it will ensure personal positioning in nature; thirdly, it will enable the educator to become aware of the genesis of his own ecological consciousness and behaviour at the

8 Filianina, N. (2015): Artistic comprehension of nature and ecological. Scientific journ. Series «Philosophy». Vol. 44: 94–107.

level of powerful reflection. Nowadays it is a high time to introduce methods of diagnosis into the system of higher pedagogical education, correction and training of environmental consciousness – both individual and group. It is very important to teach future teachers to organize their own and then children's environmental behaviour through their inclusion in various situations with different subject-matter content.

Consequently, educational potential of ecological aesthetics should have the opportunity for implementation in the system of higher pedagogical education. The ecological and aesthetic approach to the integration of educational disciplines at pedagogical university is extremely fruitful. Environmental education of future teachers should have a personal dimension. Only integrative personal values may become an essential indicator of teacher's professional readiness for educational work with children and accomplish the function of higher criterion for orientation of the future teacher in the educational space.

DOI: 10.51587/9798-9917-51902-2025-021-101-109

Olena BEREZINSKA,

senior lecturer of the Department of Foreign
Languages for professional communication
of the International Humanitarian University,
ORCID ID: 0000-0001-8542-4600
Odessa, Ukraine

DISCOVERY LEARNING AS A NEW TYPE OF EDUCATIONAL PROCESS

Today, the most promising and appropriate to socio-economic and psychological conditions is Discovery Learning. It is interpreted as a teaching principle, as a new type of educational process, as a teaching method, and as a new didactic system.

How to motivate students to self-study today? We often encounter uninitiated behavior, unwillingness to complete tasks, or situations where a rule needs to be explained several times. Teachers spend a lot of time searching for new, vivid examples of explaining rules, choosing teaching methods that require more activity from students than acting skills from the teacher.

The English method of “Guided Discovery”, developed by Dr. Charles Wells, is a teaching strategy.

Discovery Learning is a learning method that encourages students to ask questions and formulate their own tentative answers, and to deduce general principles from practical examples or experiences. Other definition states that Discovery Learning is a learning situation in which the principal content of what is to be learned is not given but must be independently discovered by the student.

The learning debate continues a timeless debate as to how much a teacher should help a student and how much the student should help himself¹. He stated lays out two targets for discovery learning theory:

- 1) Discovery Learning Theory should act as a refined extension of the broad-based theory constructivism by focusing on the individual.
- 2) Discovery Learning Theory should serve as a way of defining and provide a guide for educational research.

There are four components to the Discovery Learning Theory:

- Curiosity and uncertainty,
- structure of knowledge,
- sequencing,
- motivation.

It is also determined that there are three principles associated with Discovery Learning Theory: instruction must be concerned with the experiences and contexts that make the student willing and able to learn (readiness); instruction must be structured so that it can be easily grasped by the student (spiral organization); instruction should be designed to facilitate extrapolation and or fill in the gaps (going beyond the information given)².

Bruner also identified six indicators or benchmarks that revealed cognitive growth or development:

- a) responding to situations in varied ways, rather than always in the same way,
- b) internalizing events into a ‘storage system’ that corresponds to the environment,
- c) increased capacity for language,
- d) systematic interaction with a tutor (parent, teacher, or another role model),
- e) language as an instrument for ordering the environment,

1 Bruner, J. T. Schools for thought: a science of learning in the classroom / J. T. Bruner. Cambridge : MIT Press, 1993.

2 Bruner, J. Acts of meaning / J. Bruner. Cambridge : Harvard University Press, 1990.

f) increasing capacity to deal with multiple demands³.

Modern American theories of “learning through problem solving” (W. Alexander, P. Halverson, etc.), in contrast to the theory of J. Bruner, have their own characteristics:

- they do not overemphasize the importance of the student’s “self-expression” and do not downplay the role of the teacher;
- the principle of collective problem solving is asserted, in contrast to the extreme individualization observed previously;
- the problem-solving method in teaching is given a supporting role.

In the 70-80s of the 20th century, the concept of problem-based learning by the English psychologist E. de Bono, who focused on six levels of thinking, became widespread. In the development of the theory of problem-based learning, teachers from Poland, Bulgaria, Germany and other countries have achieved certain results. Thus, the Polish educator W. Okon studied the conditions for the emergence of problem situations using the material of various academic subjects and proved the advantage of learning through problem solving for the development of students’ mental abilities⁴. Problem-based learning was understood by Polish educators as only one of the teaching methods. Bulgarian educators (I. Petkov, M. Markov) considered mainly applied issues, paying primary attention to the organization of problem-based learning in primary school.

Discovery learning can be used as a suitable techniques of teaching English especially in the implementation of three phase listening method. The advantage of the three-phase listening method is that the students will acquire the experience needed to understand the listening material step by step through the -pre, while-, and post listening process. There are several advantages in discovery learning models like:

- (1) this learning model has several phases, those are stimulation, problem statement, data collection, data processing, verification, and generalization;
- (2) this learning model could be implemented in accordance with the listening aspect characteristics which have 3 phases those are pre-listening, while-listening, and post-listening⁵;

3 Bruner, J. Narrative and paradigmatic modes of thought / J. Bruner // Learning and teaching the ways of knowing: 84 yearbooks of the National Society for the Study of Education. Chicago : University of Chicago Press, 1985. P. 97–115.

4 Терещук Г. В., Янкович О. І. Освітня, наукова й управлінська діяльність Вінченца Оконя : історія та сучасний контекст // Педагогічний альманах: збірник наукових праць. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2021. Вип. 50. С. 226-234.

5 Hedge, T. (2003). The Practice of English Language Teaching. ELT Journal, 57, 401-405.

- (3) this learning model is suitable with the learning approach in the curriculum of 2013 which was called scientific approach which include observing, questioning, rationalizing, associating, and communicating⁶.

Guided discovery learning is a way of presenting language, particularly grammar using two approaches: a *deductive approach* or an *inductive approach*. **The deductive approach** is teacher-centered and begins with instruction. The teacher explains the rule, provides examples, and then allows students to practice applying it. For example, the teacher might explain that the past simple tense is formed by adding -ed to regular verbs, followed by examples and practice exercises.

Advantages:

- Efficient and straightforward, especially for complex rules.
- Provides clarity and structure for learners.
- Works well for large classes or limited time frames.

Challenges:

- Can be passive if learners are not actively involved.
- May not promote deep understanding or retention compared to discovery methods.

Guided Discovery is learner-centered approach, also known as an inductive approach used to introduce and clarify language. It consists in providing students with an example of the target language item in a meaningful context, and then learners actively uncover language rules, meanings, or patterns through carefully designed tasks and questions, with the teacher providing guidance and support as needed. This method promotes critical thinking, engagement, and deeper understanding by encouraging students to analyze examples and draw their own conclusions. This approach turns the teacher into a facilitator whose role is to help, guide and facilitate learning. The explainers in this case are your students. This approach is useful for learners of English as a second language. Students are actively involved in analyzing and understanding the language, making it more memorable. It develops problem-solving skills and encourages students to become independent learners, a crucial skill for language acquisition. Although it has its downsides:

- Some learners may prefer more structured, teacher-led instruction, particularly if they are used to traditional teaching styles or are less confident in their ability to explore and deduce rules independently.

6 Kemdikbud, 2013. Permendikbud RI No 66 Tahun 2013. Jakarta : Kemdikbud

- Not for beginners. This method relies on a combination of learners' existing knowledge and new concepts they uncover during the activity. Guided discovery is generally more effective for students at the intermediate level and beyond, where they have sufficient prior knowledge to build upon.
- Teachers must anticipate potential learner difficulties, ensure that the materials are clear and engaging, and be ready to provide appropriate support during the discovery process. This level of planning and expertise can make the method more demanding compared to traditional teaching approaches.
- Guided discovery is effective for teaching grammar, but less so for vocabulary or functional language. Vocabulary often requires more explicit teaching, as students may struggle to deduce meanings or forms on their own.
- Not all grammar rules work well with this method. Many grammatical structures are irregular or have exceptions that can complicate the discovery process. Certain rules may work well with guided discovery, while others may require more direct explanation to ensure clarity and avoid confusion.

Here are some examples that do work well: Comparatives and superlatives; Question tags; Articles; Conditionals; Determiners; Word order; Reported speech.

There are four essential elements of a guided discovery lesson plan. Let's take a look at them.

Collaboration

Having students work with others always will help to create the communication that we need for this approach to work.

Task Setting

Set the task for the students. Put key phrases on the board for students to use, but don't tell them what they mean or how they are used. Tell the first part of a story and leave the next part of it open to interpretation. One way to ensure collaboration is to use small groups or pairs to make each student participate as much as possible.

Monitoring

While they are engaged in the task, you take on the role of "monitor". If you have set up the activity well, students will work toward the goal while relying on each other for practice and to get feedback.

Consolidation

The end of the task is the time to check for common errors and correct them. Use questions to help the students discover further information about the target language and share it with the group.

Good lesson design is the foundation of guided discovery. Tasks should be clear and focused to enable students to discover language rules themselves through analysis.

Here are **the key stages** for creating an effective Guided Discovery lesson:

<i>Identify the Target Language</i>	Be clear about what grammatical structure, vocabulary or function you want to teach. Use meaning (what it conveys) and form (the structure of the language) to do this.
<i>Create a Context</i>	Provide a meaningful and engaging content: a short story or text, a dialogue or conversation, a relatable situation (e.g., planning a party, giving advice))
<i>Design a Guided Discovery Task</i>	Prepare tasks that encourage learners to notice the target language in the context and deduce its rules.

If you have 80-minute lesson and you teach high-level students use:

- *Highlighting*: Ask students to find and underline examples of the target structure.
- *Categorizing*: Have students group examples based on similarities or differences.
- *Gap-fill tasks*: Provide partially completed sentences where students complete or observe the missing form.

Scaffolding technology is used to methodologically support students in the process of learning material, in particular new concepts, i.e. creating conditions for increasing students' success in completing complex tasks. Scaffolding is a teaching method where the educator helps support students to complete tasks just beyond the level that they could achieve by themselves. Researcher J. Bruner believes that scaffolding is a learning process that allows students to acquire certain knowledge and skills, relying on the help of a teacher⁷. Modern scholars R. Zhao and M. Orey see scaffolding as a special type of instruction in solving problems or tasks in the process of teacher-student interaction⁸. Of the numerous mentoring methods (shadowing, buddying, secondment, coaching, mentoring), the authors highlight scaffolding as a special process of instructing.

⁷ Wood, D., Bruner, J., Ross, G. (1976). The role of tutoring in problem solving. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. Vol.17. 2023. P.89–100.

⁸ Zhao R. &OreyM. The scaffolding process: Concepts, features and empirical studies. Unpublishedmanuscript.

Typical scaffolding techniques include:

- *Simplifying the language include activating existing knowledge:* the teacher can simplify the language by shortening selections, speaking in the present tense, and avoiding the use of idioms.
- *Asking for completion, not generation:* The teacher can have students choose answers from a list or complete a partially finished outline or paragraph.
- *Using visuals:* the graphic organizers, tables, charts, outlines, and graphs.

It has been studied that the main indicator of scaffolding is “fading help” from the teacher (mentor), i.e. reduction in the degree of intensity of assistance until the moment when the student becomes completely independent and autonomous, and by the end of the training it is significantly reduced or absent at all.

As Discovery Learning is a learning method that encourages students to ask questions and formulate their own tentative answers, you should design specific questions/tasks to guide learners through the aspects of the language: meaning, use, form. For helps reinforce the language rule, prepare a controlled practice task. For example, if teaching the past simple tense, students could complete gap-fill exercises like “She _____ (walk) to the store yesterday”. This ensure they grasp the form. Prepare a freer practice task (creative task). This task allows them to apply the language in a more natural, less structured way, promoting fluency and confidence. Feedback helps consolidate learning and ensures students stay on track. For example, if students make a mistake with a past tense form during the freer practice, gently correct them by highlighting the correct usage and offering a brief explanation.

A guided discovery approach can also be effectively incorporated into writing lessons, particularly when preparing students for specific writing tasks like film reviews.

For instance, you can begin by showing a model review and using guided discovery tasks to analyze its structure and language: to describe the story or express the reviewer’s reactions, encouraging them to recognize the different functions within the text or to notice the use of the Present Simple for describing the plot and the Present Perfect or Past Simple for expressing opinions or reactions.

By guiding students to uncover these patterns themselves, you not only enhance their understanding of the writing conventions but also give them the tools to apply these features in their own writing, fostering autonomy and confidence.

Thus, the analysis shows that Discovery Learning contributes to the effective learning of a foreign language by students in higher education institutions. The use of various means of methodological support for students in the process of studying the material helps higher education students, especially those studying a foreign language, effectively master the goals and content of the lesson. Quickly improve your knowledge of a foreign language, understand, and master new material.

An important method of technology Discovery Learning is the help that the teacher provides, which neutralizes the significant level of stress that students usually experience when learning a foreign language, and forms students into confident, independent individuals who are able to independently complete complex tasks.

DOI: 10.51587/9798-9917-51902-2025-021-109-116

ПУШКАРЬОВА Ярослава Миколаївна,

канд. хім. наук, доцент,

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця,

ORCID ID: 0000-0001-9856-7846

Україна

ДОСЛІДНИЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАРМАЦЕВТІВ

Розвиток сучасної фармації та вимоги ринку праці формують нові підходи до підготовки кваліфікованих фахівців, здатних не лише виконувати традиційні завдання, але й активно впроваджувати інновації у свою професійну діяльність. Це викликає необхідність формування у майбутніх фармацевтів розвиненої дослідницької компетентності, яка є важливою складовою їхньої фахової підготовки. Дослідницька компетентність охоплює не лише базові навички наукової діяльності, такі як проведення експериментів, аналіз даних та інтерпретація результатів, але й здатність систематично інтегрувати отримані знання для вирішення складних завдань. Вона забезпечує вміння ефективно працювати з великими обсягами інформації, критично оцінювати її якість і наукову цінність, а також розробляти та впроваджувати новітні

терапевтичні підходи. Саме ця компетентність є невід’ємною частиною інтегральної компетентності, визначеної Стандартом вищої освіти для спеціальності 226 «Фармація, промислова фармація» галузі знань 22 «Охорона здоров’я» для другого (магістерського) рівня вищої освіти¹ – здатність розв’язувати задачі дослідницького та/або інноваційного характеру у сфері фармації.

Сучасні виклики, пов’язані з розвитком інновацій, стрімкою цифровізацією та впровадженням персоналізованої медицини, докорінно змінюють вимоги до фармацевтів, висуваючи на перший план здатність до постійного вдосконалення. Умови швидкоплинного розвитку фармацевтичної науки та практики вимагають від спеціалістів не лише глибоких теоретичних знань, а й умінь впроваджувати інноваційні рішення, працювати з новітніми технологіями та ефективно реагувати на виклики, що виникають².

Інновації у фармацевтичній галузі охоплюють цілу низку аспектів, що включають розробку нових лікарських засобів, впровадження біотехнологій, а також адаптацію до нових стандартів лікування, зокрема персоналізованої медицини. Від фармацевтів вимагається не лише глибоке розуміння механізмів дії ліків, але й здатність до оцінки ефективності та безпеки нових препаратів, їх інтеграції в клінічну практику, а також коригування лікувальних схем з урахуванням інноваційних досягнень у фармакології. Це також передбачає тісну співпрацю з іншими медичними фахівцями, такими як лікарі, біотехнологи, генетики та медичні дослідники, для розробки та впровадження нових підходів до терапії. Фармацевти повинні активно брати участь у міждисциплінарних наукових дослідженнях, спрямованих на розкриття потенціалу нових ліків і технологій, враховуючи не лише фармакологічну ефективність, а й довгострокову безпеку та вплив на здоров’я пацієнтів³.

1 Стандарт вищої освіти для спеціальності 226 «Фармація, промислова фармація» галузі знань 22 «Охорона здоров’я» для другого (магістерського) рівня вищої освіти (2022). Міністерство освіти і науки України, наказ № 981 від 04.11.2022.

2 Brazeau, G. A., Meyer, S. M., Belsey, M., Bednarczyk, E. M., Bilic, S., Bullock, J., ... & Traynor, A. P. (2009). Preparing pharmacy graduates for traditional and emerging career opportunities. *American journal of pharmaceutical education*, 73(8).

3 Almeman, A. (2024). The digital transformation in pharmacy: embracing online platforms and the cosmeceutical paradigm shift. *Journal of Health, Population and Nutrition*, 43(1), 60; Safonov, Y., Korotun, O., & Khmurova, V. (2024). Strategic imperatives for digitization of the Ukrainian pharmaceutical industry. *Baltic Journal of Economic Studies*, 10(2), 238-251; Dorocki, S. (2014). Contemporary Trends in the Development of the Pharmaceutical Industry in the World. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, (25), 108-131.

Цифровізація, у свою чергу, передбачає інтеграцію сучасних інформаційних технологій у процеси фармацевтичної діяльності, що значно покращує ефективність роботи фармацевтів та підвищує якість надання фармацевтичної допомоги. Це охоплює аналіз даних пацієнтів, автоматизацію виробничих процесів, а також управління фармакологічною інформацією через електронні системи. Фармацевти повинні володіти навичками роботи з електронними базами даних лікарських засобів, а також системами для моніторингу пацієнтів, що дозволяють забезпечити точність та безпеку лікування, знижуючи ймовірність помилок при призначенні препаратів. Вони також повинні активно брати участь у розробці нових цифрових інструментів, що можуть допомогти у створенні персоналізованих схем лікування для пацієнтів, включаючи використання генетичних даних та інтерпретацію результатів лабораторних досліджень. Це дозволить фармацевтам не лише покращити індивідуальний підхід до пацієнта, а й активно впливати на оптимізацію терапії в межах медичних команд⁴.

Персоналізована медицина є однією з найбільш важливих та перспективних галузей сучасної охорони здоров'я, оскільки вона орієнтована на адаптацію лікування до генетичних, фізіологічних, а також інших індивідуальних особливостей пацієнтів. Цей підхід дозволяє значно покращити ефективність лікування, зменшити ризики побічних ефектів та забезпечити більш точне використання лікарських засобів. У контексті персоналізованої медицини фармацевти повинні враховувати ці особливості при розробці терапевтичних підходів, коригуванні дозувань та формулюванні індивідуальних рекомендацій. Крім того, застосування генетичних тестів, біомаркерів та фармакогенетики для вибору оптимальних терапевтичних стратегій стає важливою складовою сучасної фармацевтичної практики. Моніторинг результатів лікування в режимі реального часу, зокрема використання цифрових платформ та мобільних додатків для пацієнтів, є важливими аспектами, де роль фармацевта стає ще більш критичною⁵.

4 Hole, G., Hole, A. S., & McFalone-Shaw, I. (2021). Digitalization in pharmaceutical industry: What to focus on under the digital implementation process? *International Journal of Pharmaceutics*, X, 3, 100095; Patidar, A., Vinchurkar, K., & Balekar, N. (2018). Digitalisation in Pharmacy. *International Journal of Research in Pharmacy and Pharmaceutical Sciences*, 3(5), 37-43.

5 Luke, M. J., Krupetsky, N., Liu, H., Korenvain, C., Crown, N., Toenjes, S., ... & McCarthy, L. M. (2021). Pharmacists as personalized medicine experts (PRIME): Experiences implementing pharmacist-led pharmacogenomic testing in primary care practices. *Pharmacy*, 9(4), 201; Balogun, O. D., Ayo-Farai, O., Ogundairo, O., Maduka, C. P., Okongwu, C. C., Babarinde, A. O., & Sodamade, O. T. (2024). The role of pharmacists in personalised medicine: a review of integrating pharmacogenomics into clinical practice. *International Medical Science Research*

У зв'язку з вищезазначеними змінами та викликами, дослідницька компетентність фармацевтів є основою їх успішної професійної діяльності. Вони повинні бути здатні до проведення наукових досліджень, щоб виявляти нові способи лікування та вдосконалення існуючих методів. Це вимагає від фармацевтів не тільки глибоких знань у галузі фармацевтики, але й навичок критичного аналізу наукової літератури, здатності працювати з великими обсягами даних та реалізовувати новітні підходи у практичній діяльності. Вони повинні бути готові адаптуватися до швидкоплинних змін, що відбуваються в фармацевтичній науці та медицині, і використовувати новітні технології для покращення якості та безпеки лікування⁶.

Дослідницька компетентність охоплює знання, навички та здібності, необхідні для проведення наукових досліджень, систематичного аналізу даних, а також застосування наукових результатів для вирішення практичних проблем. Вона включає здатність до формулювання дослідницьких запитів, збору та аналізу даних, розробки гіпотез, проведення експериментів, а також використання наукових методів для оцінки ефективності нових рішень у професійній діяльності⁷.

Дослідницька компетентність відіграє ключову роль у професійній діяльності фармацевта, особливо в контексті розробки нових лікарських засобів та в аналітичній роботі. Це комплекс навичок і знань, що дозволяє фармацевтам активно брати участь у дослідженнях, спрямованих на удосконалення існуючих терапевтичних підходів та створення інноваційних ліків⁸.

Розробка нових лікарських засобів є складним та багатогранним процесом, що включає кілька етапів, кожен з яких спрямований на забезпе-

Journal, 4(1), 19-36; Haymarket, V. (2023). Advancing Research in Personalized Medicine. *US Pharm*, 48(2), 31-36; Maruf, A. A., & Aziz, M. A. (2023). The potential roles of pharmacists in the clinical implementation of pharmacogenomics. *Pharmacy*, 11(6), 180.

6 Martini, N., Sajtos, L., Idio, L., Kaur, M., Sweeney, N., Zhang, C., & Scahill, S. (2024). The future of pharmacy work: How pharmacists are adapting to and preparing for technology infusion. *Exploratory Research in Clinical and Social Pharmacy*, 15, 100472; Batista, J. P., Torre, C., Sousa Lobo, J. M., & Sepodes, B. (2022). A review of the continuous professional development system for pharmacists. *Human Resources for Health*, 20(1), 3.

7 Зайцева, Г. М., Стучинська, Н. В., & Пушкарьова, Я. М. (2024). Формування дослідницьких навичок у майбутніх фармацевтів. *Медицина та фармація: освітні дискурси*, (2), 16-19; Al-Arif, M. N. (2019). Attitudes of pharmacy students towards scientific research and academic career in Saudi Arabia. *Saudi Pharmaceutical Journal*, 27(4), 517-520.

8 Deal, E. N., Stranges, P. M., Maxwell, W. D., Bacci, J., Ashjian, E. J., DeRemer, D. L., ... & American College of Clinical Pharmacy. (2016). The importance of research and scholarly activity in pharmacy training. *Pharmacotherapy: The Journal of Human Pharmacology and Drug Therapy*, 36(12), e200-e205; Vouri, S. M., Stranges, P. M., Burke, J. M., Micek, S., Pitlick, M. K., & Wenger, P. (2015). The importance of research during pharmacy residency training. *Currents in Pharmacy Teaching and Learning*, 7(6), 892-898; Silva, H., Stonier, P., Buhler, F., Deslypere, J. P., Criscuolo, D., Nell, G., ... & Dubois, D. (2013). Core competencies for pharmaceutical physicians and drug development scientists. *Frontiers in Pharmacology*, 4, 105.

чення ефективності, безпечності та доступності лікарського засобу. Дослідницька компетентність відіграє ключову роль на кожному етапі розробки нових лікарських засобів, забезпечуючи якісний підхід до відповідних досліджень: ідентифікація потенційних молекул, розробка нових хімічних сполук та біофармацевтичних препаратів, оцінка біологічної активності та фармакокінетичних властивостей, співпраця з іншими науковцями тощо.

Розвинена дослідницька компетентність дозволяє фармацевтам:

- знаходити нові підходи до вирішення існуючих проблем у фармацевтиці;
- приймати обґрунтовані рішення на основі аналізу даних;
- швидко адаптуватися до змін у науково-технологічному середовищі;
- забезпечувати впровадження інновацій у практику з дотриманням стандартів якості та безпеки.

Фармацевти, які володіють розвинутою дослідницькою компетентністю, відіграють важливу роль у забезпеченні ефективності та безпечності нових лікарських засобів. Їх участь у цьому процесі охоплює широкий спектр завдань: планування та проведення клінічних випробувань (розробка протоколів клінічних досліджень, дотримання етичних стандартів і міжнародних норм), оцінка побічних ефектів і взаємодій ліків (визначення ризиків для різних категорій пацієнтів, взаємодія нових препаратів із уже наявними ліками), використання статистичних методів для аналізу даних, оптимізація дозувань та форм лікарських засобів, забезпечення якості даних та їх інтерпретація.

Аналітична робота фармацевтів є фундаментом для забезпечення безпеки пацієнтів та ефективності лікування. Розвинена дослідницька компетентність дозволяє їм відповідати сучасним вимогам фармацевтичної галузі і сприяти створенню інноваційних рішень у виробництві та використанні лікарських засобів. Ця діяльність охоплює кілька важливих напрямів: використання сучасних аналітичних методів для вивчення складу ліків та їх якості, розробка та оптимізація аналітичних методик для контролю якості лікарських засобів на всіх етапах виробництва та зберігання, аналіз фармакологічної та токсикологічної інформації для підтвердження безпеки та ефективності ліків, підготовка звітів, публікацій та наукових робіт, які документують результати досліджень.

Таким чином, дослідницька компетентність фармацевта дозволяє йому не лише оцінювати ефективність і безпечність ліків, а й активно брати участь у їхній розробці, випробуванні та вдосконаленні⁹.

Урахування новітніх вимог фармацевтичної практики, які стосуються інновацій, цифровізації, персоналізованої медицини та розвитку нових лікарських засобів, вимагає підвищення рівня науково-дослідницької діяльності серед здобувачів вищої освіти. Ось деякі ключові шляхи формування дослідницької компетентності¹⁰:

- інтеграція наукових досліджень в освітній процес: введення практичних та лабораторних робіт, заснованих на сучасних наукових досягненнях у фармації; проведення наукових семінарів і лекцій, орієнтованих на дослідження в галузі фармацевтики; надання можливостей для представлення результатів студентських робіт на конференціях, написання статей для фахових видань, участі в різноманітних наукових заходах;
- використання сучасних навчальних технологій: симуляції дозволяють здобувачам вищої освіти проводити експерименти та моделювати різні ситуації, що виникають у фармацевтичній практиці, без ризику для здоров'я пацієнтів чи оточення; віртуальні лабораторії забезпечують можливість здійснювати дослідження та аналізи, які не завжди доступні у реальних умовах через обмеженість ресурсів або ризику; моделювання фармацевтичних процесів дозволяє студентам глибше зрозуміти механізми дії ліків, їх фармакокінетику та взаємодії з організмом, що є важливим для подальшої наукової діяльності;
- залучення здобувачів вищої освіти до реальних дослідницьких проєктів: організація наукових стажувань на базах фармацевтичних підприємств, науково-дослідних лабораторій та медичних центрів дозволяє студентам отримати уявлення про практичну сторону дослідницької роботи; підписання угод про співпрацю та

9 Husband, A. K., Todd, A., & Fulton, J. (2014). Integrating science and practice in pharmacy curricula. *American Journal of Pharmaceutical Education*, 78(3), 63; Борисенко, Н., Балицька, А., & Мукомел, С. (2024). Формування дослідницької компетентності майбутніх фармацевтів у процесі вивчення хімічних дисциплін. *Scientific Collection «InterConf+»*, (43 (193)), 102-109; Koster, A., Schalekamp, T., & Meijerman, I. (2017). Implementation of competency-based pharmacy education (CBPE). *Pharmacy*, 5(1), 10; Croft, H., Gilligan, C., Rasiah, R., Levett-Jones, T., & Schneider, J. (2019). Current trends and opportunities for competency assessment in pharmacy education – a literature review. *Pharmacy*, 7(2), 67; Persky, A. M., Medina, M. S., & Castleberry, A. N. (2019). Developing critical thinking skills in pharmacy students. *American journal of pharmaceutical education*, 83(2), 7033; Awaisu, A., & Alsalmiy, N. (2015). Pharmacists' involvement in and attitudes toward pharmacy practice research: A systematic review of the literature. *Research in Social and Administrative Pharmacy*, 11(6), 725-748.

10 Борисенко, Н., Балицька, А., & Мукомел, С. (2024). Формування дослідницької компетентності майбутніх фармацевтів у процесі вивчення хімічних дисциплін. *Scientific Collection «InterConf+»*, (43 (193)), 102-109.

меморандумів між освітніми закладами та фармацевтичними компаніями відкриває можливості для проведення спільних досліджень і виробничих практик; участь у міждисциплінарних дослідницьких командах розвиває навички командної роботи, комунікації та обміну ідеями; залучення студентів до міжнародних проєктів або стажувань відкриває доступ до новітніх технологій, дослідницьких платформ і глобального наукового досвіду, що підвищує їх конкурентоспроможність на ринку праці.

Ці шляхи дозволяють майбутнім фармацевтам розвивати свою дослідницьку компетентність, поглиблюючи знання і вміння, необхідні для адаптації до сучасних викликів у фармацевтичній галузі. Дослідницька компетентність включає здатність фармацевтів до критичного аналізу наукової інформації, ефективного використання великих обсягів даних та сучасних інструментів для моніторингу пацієнтів і вибору оптимальних терапевтичних стратегій. Отже, дослідницька компетентність є основою для вдосконалення якості лікування, забезпечення безпеки пацієнтів та розвитку нових лікарських засобів.

DOI: 10.51587/9798-9917-51902-2025-021-116-122

ШОСТАК Ольга Олександрівна,

канд. філол. наук, доцент,

Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID ID: 0000-0002-9858-7940

МИХАЛЬЧУК Роман Юрійович,

канд. іст. наук, професор,

Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID ID: 0000-0001-9313-4830

Україна

РОЛЬ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

Національне відродження України потребує оновлення вітчизняної системи освіти. Сучасний педагог повинен володіти високим рівнем професійних знань і вмінь. Один із важливих показників його майстерності та професіоналізму – опанування основ теорії культури мовлення, а також їх застосування в педагогічній практиці під час

спілкування зі здобувачами освіти. Мовознавець Ф. Бацевич трактує спілкування як «сукупність зв'язків і взаємодій людей, суспільств, суб'єктів (класів, груп, особистостей), у яких відбувається обмін інформацією, досвідом, уміннями, навичками та результатами діяльності»¹. Ефективність комунікації учасників освітнього процесу визначає культура мовлення. Опанування мовленнєвою культурою передбачає дотримання усталених норм усної та писемної форм літературної мови, використання всіх її виражальних засобів залежно від стилю, жанру, типу висловлювання. Зауважимо, що дотримання педагогом базових принципів культури спілкування помітно впливає на подальше успішне навчання майбутніх поколінь.

Для початку необхідно чітко окреслити відмінність понять «культура мови» і «культура мовлення». Культура мови – галузь мовознавства, що займається утвердженням (кодифікацією) норм на всіх мовних рівнях: фонетичному, лексичному, граматичному та ін. Як окрема галузь лінгвістики вона сформувалась у 50–60-ті рр. ХХ ст. Культура мови має регульовальну функцію, позаяк пропагує нормативність, забезпечує стабільність, рівновагу мови, хоча водночас оновлює її. А культура мовлення – лінгводидактична наука, що вивчає стан і статус норм сучасної української мови і рівень лінгвістичної компетенції сучасних мовців. Культура мовлення передбачає дотримання мовних норм вимови, акцентуації, вживання слів і побудови висловлювань, чистоту, логічність, точність, доречність, багатство мовлення та систематичне використання правил мовного етикету. Культура мови не пов'язана з конкретним мовцем, презентує усталену систему норм літературної мови, загальнообов'язкову для всіх. А культура мовлення свідчить про мовленнєвий рівень кожної людини.

Культура мовлення поєднує такі аспекти:

- нормативність (дотримання всіх правил усного і писемного мовлення);
- адекватність (точність, ясність і зрозумілість висловлювань);
- естетичність (використання експресивно-стилістичних засобів мови, що забезпечують багатство і виразність мовлення);
- поліфункціональність (застосування мови в різних сферах суспільного життя).

1 Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с. С. 27.

На загал, питання культури мовлення розглядали Н. Бабич, Ф. Бацевич, С. Єрмоленко, О. Пономарів, О. Сербенська, М. Стахів та ін. Проблему розвитку педагогічної мовленнєвої культури теж досліджувало багато вчених. Так, Д. Балдинюк, Р. Хмелюк проаналізували мовленнєві професійні якості педагога. І. Синиця, І. Страхов зосередились на питанні педагогічної творчості. Низка науковців присвятила праці розгляду функцій мовлення та специфіки підготовки здобувачів вищої освіти до педагогічної діяльності (М. Петров, В. Полторацька, В. Ряховський)².

У сучасних наукових розвідках із проблеми підвищення мовленнєвої культури педагога оприявлено основні компоненти професійного мовлення: сформована комунікативна компетентність педагога, його ціннісні пріоритети; належним чином оформлене мовлення; орієнтація на комунікативний процес; якісний добір інформації для висловлювання. Зокрема, І. Черезова аналізує комунікативну компетентність як «структурний феномен, що містить як складові цінності, мотиви, установки, соціально-психологічні стереотипи, знання, уміння, навички»³. При цьому важливий складник комунікативної компетентності – уміння усвідомлювати й долати комунікативні бар'єри, що можуть виникати в процесі професійної діяльності педагога. І. Черезова також наголошує, що формування комунікативної компетентності сприяє професійному зростанню особистості, оскільки передбачає не лише наявність відповідних знань, а й уміння їх застосовувати на практиці задля успішного досягнення поставлених цілей⁴.

Мовлення педагога має відповідати таким вимогам: чистота (уникати вживання жаргонізмів, слів-паразитів, сленгу, суржику), правильність (дотримання норм літературної мови), логічність (послідовність у побудові висловлювань і відповідність змісту дійсності), точність (використання слів відповідно до їхніх значень), багатство (значний обсяг активного словника, уміння застосовувати образні засоби), виразність (відображення власного

2 Шостак О. О. Культура мовлення педагога і шляхи її вдосконалення // Засоби і прийоми, які сприяють розвитку й комунікації педагогів та дітей з особливими освітніми потребами : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 30 січня – 12 березня 2023. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 109–111. С. 109.

3 Черезова І. О. Комунікативна компетентність як умова успішної професійної діяльності вчителя початкової школи // Підготовка майбутніх педагогів у контексті стандартизації початкової освіти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції (м. Бердянськ, 14 вересня 2017 р.). Бердянськ. 2017. С. 181–186. С. 183.

4 Черезова І. О. Комунікативна компетентність як умова успішної професійної діяльності вчителя початкової школи // Підготовка майбутніх педагогів у контексті стандартизації початкової освіти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції (м. Бердянськ, 14 вересня 2017 р.). Бердянськ. 2017. С. 181–186. С. 186.

ставлення до того, про що розповідається), доцільність (вживання лексем, що відповідають конкретній темі та ситуації), використання невербальних засобів спілкування (застосування жестів і міміки, що відповідають змісту висловлювання).

Дотримання правил мовного етикету також свідчить про культуру спілкування в педагогічній діяльності. Науковці тлумачать поняття мовного етикету як особливі для відповідної нації правила мовної поведінки, репрезентовані в традиційних формулах і виразах, що відображають ввічливе ставлення до співрозмовника в ситуаціях привітання, знайомства, прощання тощо, а також ціннісні пріоритети мовців. Як наголошує Я. Радевич-Винницький: «Рівень дотримання мовного етикету, культури спілкування часом впливає на поведінку співрозмовників більшою мірою, ніж предметний зміст мовлення»⁵.

Під час спілкування зі здобувачами освіти педагогу необхідно враховувати принципи гуманізму, рівноправності в комунікації, розвитку інтересу й потреби до спілкування, сприяння особистісному зростанню.

Науковці пропонують різні шляхи для вдосконалення мовленнєвої культури особистості. Насамперед педагогу варто систематично брати участь у спілкуванні. Саме в процесі комунікації удосконалюються уміння і навички висловлюватись із дотриманням усіх норм літературної мови, а також формується відчуття задоволення процесом спілкування.

Запорука формування мовленнєвої культури полягає передусім у самоконтролі, уважному ставленні до власного мовлення та в оволодінні сучасною українською літературною мовою. Слід систематично й цілеспрямовано працювати над збагаченням власного лексикону. Цьому слугуватиме активна робота з різними видами словників, читання текстів різноманітних жанрів і стилів. Наявність багатого словникового запасу та вміння ним користуватись під час побудови текстів, створює професійний імідж особистості та визначає рівень її оволодіння мовленнєвою культурою, що передбачає вміння адекватно реагувати на ситуацію спілкування, доречно висловлюватись, розуміти співбесідника тощо.

Невичерпне джерело для збагачення мовлення – це й художня література. Її тексти дають зразки застосування в мовленні засобів логіко-емоційної виразності. Зокрема, робота з поетичними творами сприяє

5 Радевич-Винницький Я. К. Етикет і культура спілкування. Львів : СПОЛОМ, 2001. 207 с. С. 6.

розвитку відчуття належного ритму, темпу, паузування, різних інтонаційних відтінків залежно від змісту повідомлення.

Педагогу потрібно відпрацювати гарну дикцію, тренувати дихання, голос. Майстерне оволодіння технікою мовлення, як стверджує Н. Бабич, дасть можливість «реалізувати мову в конкретній мовленнєвій ситуації так, щоб вона справляла на слухача евристичне (інтелектуальне) й емоційно-естетичне, спонукаюче враження»⁶. Для підсилення емоційності й увиразнення смислових нюансів доцільно застосовувати й невербальні засоби – міміку та жести. Вони органічно пов'язані зі словом, змістом тих переживань, емоцій, почуттів, що за його допомогою передані співрозмовнику.

Педагог повинен опанувати жанри різних функціональних стилів, а також працювати над удосконаленням фахового мовлення у відповідній галузі, набувати практики публічних виступів. Відтак під час професійної діяльності формуватиметься індивідуальний педагогічний стиль спілкування, прояви якого можна простежити в особливостях поведінки під час комунікації, спрямованості на співрозмовнику.

Таким чином, мовлення педагога відображає його професіоналізм. Мовленнєва культура свідчить про рівень вихованості особистості, інтелігентності та освіченості. Саме педагог повинен демонструвати для здобувачів освіти зразок поведінки. Варто послуговуватись літературною мовою не тільки в професійній сфері, а й під час комунікації в колі сім'ї, друзів. Формування культури мовлення – це тривалий і складний процес, який потребує бажання і готовності до постійного самовдосконалення.

DOI: 10.51587/9798-9917-51902-2025-021-122-126

6 Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посіб. Львів : Світ, 2003. 432 с. С. 354.

ВОРОНKOBA Валентина Григорівна,

д-р філос. наук, професор,
академік НАН BO України,
зав. кафедри управління та адміністрування,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0002-0719-1546

НІКІТЕНКО Віталіна Олександрівна,

д-р філос. наук, професор
кафедри управління та адміністрування,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0001-9588-7836

КИВЛЮК Ольга Петрівна,

д-р філос. наук, професор,
зав. кафедри філософії та психології,
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-7900-9299

ЦИФРОВА ОСВІТА У ДОБУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН

Штучний інтелект є важливою рушійною силою, яка сформувала новий виток науково-технічної революції та промислової трансформації, докорінно змінила спосіб існування людей¹. Глибока інтеграція штучного інтелекту та індустрії освіти ХХІ століття передбачає інтеграцію багатьох дисциплін, таких як штучний інтелект, інформатика, когнітивні науки, освіта, психологія, фізіологія, філософія, поведінкові науки. Метою освіти ІІІ є повна реалізація переваг технології ІІІ, сприяння освітнім реформам та інноваціям, прискорення розвитку освіти, яка є однаково доступною для всіх, більш відкритою та гнучкою, формує ефективне та якісне навчання².

1 Воронкова В. Г., Нікітенко В. О., Кивлюк О. П., Белоконь К. В., Карпенко Г. В. Філософія штучного інтелекту (ІІІ) як міждисциплінарна галузь знань з філософії, комп'ютерних наук, техногенної безпеки, права та психології. The 29th International scientific and practical conference "Business culture in the conditions of socio-cultural transformation of society" (July 23 – 26, 2024) Lyon, France. International Science Group. 2024. 234 p. С. 165-174.

2 Voronkova V., Vasylichuk G., Nikitenko V., Kaganov Y., Metelenko N. Transformation of digital education in the era of the fourth industrial revolution and globalisation : monograph. Riga ; Latvia : Baltija Publishing, 2023. 220 p.

Міністр освіти Ізраїлю нещодавно оголосив 2025 рік Роком штучного інтелекту, покликаного зробити революцію в освіті за допомогою передових технологій. У 2025 році застосування штучного інтелекту в освітніх технологіях відкрило безліч можливостей, таких як покращення якості освіти, забезпечення рівності в освіті, просування освітніх інновацій та підвищення ефективності управління. Міністерство освіти розглядає штучний інтелект як інструмент, який може розширити можливості викладачів та створити більш персоналізований досвід навчання, що базується на індивідуальних потребах учнів. Щоб забезпечити успіх програми, Міністерство освіти працює з тисячами наставників у сфері високих технологій Ізраїлю та встановило партнерські відносини зі світовими технологічними гігантами, такими як Google, Microsoft, Apple та Intel. У 2025 році застосування штучного інтелекту в освіті стане більш широким і глибоким, що відкриє багато можливостей з погляду перспектив ринку, розвитку технологій, сценаріїв застосування, можливостей та перспектив³.

У даний час освіта штучного інтелекту в основному охоплює весь ланцюжок «викладання, навчання, тестування, оцінювання та управління», прискорена в різних підгрупах, таких як дошкільна освіта, К12, вища освіта, професійно-технічна освіта та онлайн освіта. Розвиток технології штучного інтелекту також породив безліч нових моделей, нових послуг і нових бізнес-форм освіти штучного інтелекту. Тому освіта Україна повинна сприяти реформам та модернізації освіти у зв'язку з швидким розвитком технологій штучного інтелекту, сприяючи вивченню та впровадженню міжнародного досвіду. У вищій освіті застосування штучного інтелекту поступово стає важливою частиною реформи освіти⁴.

Приведемо приклади освіти ШІ, яка у багатьох країнах світу зазнає безпрецедентних змін. Університет Південної Каліфорнії у співпраці з Microsoft запустили Innovation Quest, який надає студентам можливість практикувати технології штучного інтелекту та допомагає їм вирішувати проблеми у реальному світі. Ця співпраця не лише надає студентам цінні ресурси та рекомендації, а й сприяє загальному розвитку екосистеми

3 Воронкова В. Г., Череп А. В., Нікітенко В. О., Череп О. Г. Штучний інтелект та його атрибути: умови поліпшення функціональності та взаємодії з користувачами. Actual problems of education and science in the conditions of war : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks California : GS Publishing Services, 2023. 236 p.

4 Кивлюк О. П., Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Інтеграція віртуальної реальності та освіти в контексті креативності та сучасних тенденцій цифрового розвитку / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2023. С. 47-63.

штучного інтелекту⁵. Взявши за приклад Університет Південної Каліфорнії (USC), запущено проект «Innovation Quest» для розвитку наступного покоління талантів у галузі ШІ за допомогою інноваційних проєктів. Нещодавно в Каліфорнії було прийнято законопроект, який зобов'язує інтегрувати навчання з основ штучного інтелекту (ШІ) у шкільну програму для учнів від дитячого садка до 12-го класу (K-12). Метою цього законопроекту є підготовка молодого покоління до життя та роботи в умовах швидкого розвитку технологій, забезпечуючи їм необхідні знання та навички для розуміння та використання ШІ. Ініціатива передбачає розробку навчальних матеріалів, проведення тренінгів для вчителів та впровадження відповідних курсів у шкільну програму.

Це дозволяє учням не лише ознайомитися з принципами роботи ШІ, але й зрозуміти його вплив на суспільство, економіку та етику. Однак 2025 рік також стикається з такими проблемами, як конфіденційність та безпека даних, інтеграція та сумісність технологій, підготовка та адаптація вчителів, освітній контент та стандарти.

Приклад ініціативи Європейського Союзу (ЄС) щодо формування цифрових компетентностей спрямований на забезпечення громадян навичками, необхідними для успішної участі в цифровій економіці та суспільстві.

Основними елементами Рамки цифрових компетентностей (DigComp) є ключові компетенції у цифровій сфері. Вона охоплює п'ять основних областей:

- 1) Інформаційна та медіаграмотність (знаходження, оцінка та використання інформації).
- 2) Комунікація та співпраця (використання цифрових технологій для спілкування, командної роботи).
- 3) Цифрове створення контенту (створення, редагування цифрових матеріалів).
- 4) Безпека (захист даних, етика, кібербезпека).
- 5) Розв'язання проблем (використання цифрових технологій для вирішення задач)⁶.

Програма «Цифрова освіта» ЄС активно підтримує ініціативи щодо інтеграції цифрових технологій в освіту через програму Digital Education

5 Нікітенко Віталіна, Метеленко Наталя, Воронкова Валентина, Васильчук Геннадій. Концепція трансформації освітньої парадигми, орієнтованої на потреби та «освіту впродовж всього життя». *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishinghouse "Helvetica", 2023. 14 (91). P. 93–101

6 Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. & Метеленко Н. Г. Еволюція від смарт-освіти до смарт-економіки та смарт-бізнесу. *Мукачєво. Економіка та суспільство*. 2023. № 48. 2023.

Action Plan (2021–2027). Основні цілі: забезпечення доступу до цифрових інструментів у школах; навчання викладачів цифровим навичкам; розробка інклюзивних і доступних цифрових навчальних середовищ⁷.

Європейська програма цифрових навичок сприяє розвитку цифрових компетентностей для ринку праці. підготовці робітників до роботи з новітніми технологіями (штучний інтелект, автоматизація, великі дані). Створюються тренінгові програми для підвищення кваліфікації.

У сфері медичної освіти інтеграція ШІ також є особливо важливою. Американська медична асоціація (АМА) зазначає, що зі швидким розвитком технологій медичні школи адаптують свої освітні системи для підготовки майбутніх лікарів. Застосування ШІ у медичній сфері охоплює багато аспектів, таких як прогнозне моделювання, моніторинг навколишнього середовища, радіологія⁸.

АМА рекомендує медичним школам зосередитись у своїх навчальних програмах на основах ШІ, критичній оцінці інструментів, процесах прийняття рішень, технічних міркуваннях, потенційних ризиках та етичних проблемах, пов'язаних з ШІ. Технології ШІ, комп'ютерного зору, голосової взаємодії, розпізнавання мовлення, обробки природної мови, графів знань, машинного навчання, хмарних обчислень і великих даних, робототехніки та інтелектуального керування, VR/AR та інші технології широко використовуються в різних сценаріях. Поеднання технології штучного інтелекту та освіти може не лише певною мірою усунути проблему нерівномірного розподілу освітніх ресурсів, але й підвищити інтерес учнів до навчання, підвищити ефективність викладання та ефективність навчання⁹.

Проте освітні установи стикаються з багатьма проблемами під час інтеграції ШІ. По-перше, оновлення навчальних програм – це складний процес, і викладачам необхідно постійно коригувати та оптимізувати існуючі курси, щоб адаптуватися до швидкого розвитку технологій штучного інтелекту. По-друге, підготовка професіоналів є ключовим питанням. Вчителям необхідно опанувати знання та навички, пов'язані зі

7 Воронкова Валентина, Васильчук Геннадій, Каганов Юрій, Нікітенко Віталіна, Метеленко Наталя. Розробка моделі цифрової освіти у контексті європейської програми DigiComp 2.0. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed.V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishinghouse "Helvetica", 2023. 15 (92). P.101-111.

8 Кивлюк О. П., Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Цифрові права людини як вираження цифрових атрибутів: соціально-філософське обґрунтування. Освітній дискурс: збірник наукових праць / голов. ред. О. П.Кивлюк. Київ : ТОВ « Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація». 2023. Випуск 44 (4-6). 136 с. С. 7-22.

9 Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні (Із змінами, внесеними згідно з Розпорядженням КМ № 1787-р від 29.12.2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-D1_%80#Text

штучним інтелектом, щоб ефективно навчати учнів. Крім того, не можна ігнорувати потребу в технологічній інфраструктурі, а освітнім установам необхідно інвестувати у сучасне технологічне обладнання та програмне забезпечення для підтримки впровадження курсів ШІ¹⁰.

У 2025 році агенти ШІ (AgenticAI) стануть гарячою темою – це програмне забезпечення, яке може навчатися, створювати дії та виконувати їх, поєднуючи в собі три функції: навчання шаблонів, генерацію контенту та виконання дій.

Мультимодальні технології роблять штучний інтелект розумнішим. У 2025 році генеративний ШІ стане мультимодальним, поєднуючи текст, зображення, відео та інші форми даних, щоб забезпечити багатший досвід навчання. Наприклад, OpenAI випустила API моделі o1 і провела серйозне оновлення API реального часу, Google випустила модель генерації нового покоління Veo2, а Dark Side of the Moon випустила модель візуального мислення Kimi k1.

Персоналізоване навчання на основі штучного інтелекту стає основною частиною освітніх технологій. За допомогою інтелектуальних алгоритмів ШІ може надавати індивідуальні шляхи навчання та контент для кожного учня, щоб покращити ефективність навчання. Наприклад, інтелектуальні банки питань та системи персоналізованих рекомендацій можуть точно виявляти та стимулювати слабкі місця учнів. Помічники викладачів зі штучним інтелектом можуть записувати стан занять учнів у режимі реального часу та надавати вчителям зворотний зв'язок з викладання. При навчанні в класі помічники викладачів зі штучним інтелектом можуть допомогти вчителям краще розуміти навчальні ситуації учнів та коригувати стратегії навчання. Технології штучного інтелекту ширше застосовуватимуться поліпшення психічного здоров'я та добробуту учнів. Завдяки розпізнаванню емоцій та аналізу психічного стану ШІ може оперативно виявляти психологічні проблеми учнів та надавати відповідну підтримку та втручання¹¹.

Ключові сценарії застосування штучного інтелекту в освіті

Інтелектуальна підтримка процесу навчання в основному спрямована на учнів, серед яких інтелектуальні системи навчання та інтелектуальне

10 Метеленко Наталя, Нікітенко, Віталіна, Васильчук, Геннадій, Каганов, Юрій, & Воронкова, Валентина. Цифрова трансформація освіти як тенденція розвитку освітніх реформ та процес соціальних і культурних змін. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed.V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishinghouse "Helvetica", 2023. 16 (93). P. 122-134.

11 Воронкова Валентина, Кивлюк Ольга, Нікітенко Віталіна. Критичне мислення у контексті постмодерністського дискурсу Жана Бодріяра. *Освітній дискурс: збірник наукових праць / голов. ред. О. П.Кивлюк. Київ : ТОВ « Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація». 2023. Випуск 45 (7-9). С. 29-39.*

оцінювання є типовими сценаріями застосування. Інтелектуальна навчальна система – це адаптивна навчальна система, яка може автономно спрямовувати учнів до вивчення знань і навичок¹².

Застосування інтелектуальної системи навчання в навчанні відображається в трьох аспектах, вона все ще бере на себе провідну роль в освіті та реалізує інтелектуальне навчання шляхом створення різних моделей і передачі даних між попередньо встановленими базами знань, такими як моделі учнів, моделі вчителя тощо, моделі знань тощо; по-друге, отримувати більше форм даних за допомогою технології розпізнавання голосу та передавати їх до бази знань у режимі реального часу, покращувати можливості машинного навчання для розуміння звичок учнів і сприймати їх емоції, надаючи більше пропозицій щодо цільового навчання для досягнення поглибленого застосування.

З поглибленим розвитком таких технологій, як розпізнавання зображень, розпізнавання мовлення, розпізнавання тексту та великих даних, діяльність з навчання та оцінювання, наприклад виставлення оцінок домашнім завданням та екзаменаційним роботам, використання ШІ в освіті поступово стане автоматизованою та інтелектуальною. Наприклад, у Сполучених Штатах існує нова інформаційна компанія, яка використовує прогнознний аналіз і машинне навчання, щоб допомогти учням покращити свої оцінки. Civitas Learning використовує технологію великих даних для аналізу балів учнів, рівня відвідуваності та інших ситуацій і тенденцій, щоб попередити про викладання¹³.

Персоналізоване навчання на основі штучного інтелекту стане основною частиною освітніх технологій. За допомогою інтелектуальних алгоритмів ШІ може надавати індивідуальні шляхи навчання та контент для кожного учня, щоб покращити ефективність навчання. Наприклад, інтелектуальні банки питань та системи персоналізованих рекомендацій можуть точно виявляти та стимулювати слабкі місця учнів¹⁴.

12 Метеленко Наталя, Васильчук Геннадій, Каганов Юрій, Нікітенко Віталіна, Воронкова Валентина. Формування цифрових компетентностей в контексті викладання «цифрової гуманітаристики». *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica", 2023. 17 (94). P. 116-126

13 Voronkova, Valentyna, Nikitenko, Vitalina, Oleksenko, Roman, Andriukaitiene, Regina, Kharchenko, Julia, Kliuinenko, Eduard. Digital technology evolution of the industrial revolution from 4g to 5g in the context of the challenges of digital globalization. (Еволюція цифрових технологій промислової революції від 4g до 5g у контексті викликів цифрової глобалізації). *TEM Journal*. Volume 12, Issue 2, P. 732-742

14 Воронкова В. Г., Олексенко Р. І., Нікітенко В. О. Глобальна цифрова освіта на роздоріжжі викликів, можливостей та змін. Матеріали Міжнародного науково-методичного семінару «Людина / світ на роздоріжжі: технології, ресурси, соціальні інституції». Практичні студії 4-6 травня 2023 р. Харків, НТУ «ХПІ», 2023 р. С. 12-15.

До основних продуктів належать робот Alpha Egg від iFlytek, дитячий робот-компаньйон Xiaowu та Smart Child Moments. Інтелектуальний освітній робот Keeko від Shanghai Yuanqu, робот Haoeryou від Shanghai Yuanqu тощо. Інший – для освіти STEM. Інтелектуальне навчання англійської мови базується на таких технологіях, як розпізнавання мовлення та обробка природної мови. Воно поділяється на різні форми, такі як інтелектуальна система усного іспиту та вчителі усної мови зі штучним інтелектом.

Водночас технологія штучного інтелекту може підвищити рівень інтелектуального управління та послуг в освіті. Інтелектуальна освітня система прийняття рішень на основі великих даних може реалізувати органічне поєднання інтелектуального управління прийняттям адміністративних рішень і інтелектуального управління процесом навчання; дані про домашнє завдання та дані про динамічне оцінювання якості; освітні платформи та освітнє програмне забезпечення на основі моделей алгоритмів штучного інтелекту можуть надавати учням і викладачам персоналізовані послуги та персоналізовані дослідницькі послуги, покращувати ефективність навчання та реалізовувати індивідуальне навчання¹⁵.

В даний час технологічні інновації в галузі освіти все ще прогресують, і постійно з'являються новітні технології в галузі «ШІ+Освіта», такі як графіки освітніх знань, когнітивна діагностика, моделювання учнів, машинне розуміння читання та виставлення оцінок. Когнітивна діагностика використовує великі дані та технологію аналізу штучного інтелекту, щоб компенсувати недоліки традиційних освітніх когнітивних моделей. У майбутньому технології штучного інтелекту продовжуватимуть формувати ландшафт освіти та підприємництва. Освітні установи повинні прийняти активні стратегії, щоб адаптуватися до цих змін. По-перше, освітні заклади мають оновити свої навчальні програми, щоб студенти освоїли основи штучного інтелекту та його застосування у різних галузях. По-друге, встановити тісні зв'язки з підприємствами та надати можливості для стажувань та проектної співпраці, щоб студенти могли застосувати отримані знання у реальному робочому середовищі. Крім того, освітні установи також повинні приділяти увагу етичним та соціальним наслідкам ІІ

15 Воронкова В. Г., Череп А. В., Нікітенко В. О. Інтеграція цифрової освіти, науки, бізнесу як необхідність розвитку інтелектуального століття. Integration of Education, Science and Business in Modern Environment: Summer Debates: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Internet Conference, August 3-4, 2023. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine. С. 144-148.

та розвивати в учнів навички критичного мислення, щоб вони могли приймати обґрунтовані рішення у своїй майбутній кар'єрі¹⁶.

Практичні рекомендації упровадження ІІІ в сферу освіти

Впровадження цифрових компетентностей у навчальні програми:

- Розробити навчальні програми для шкіл, університетів та закладів професійної освіти, які інтегрують цифрові навички відповідно до рекомендацій Європейської рамки цифрових компетенцій (DigComp).
- Забезпечити тренінги для педагогів із використання сучасних цифрових технологій у навчальному процесі.

Інклюзія у цифровій освіті:

- Забезпечити доступ до цифрових інструментів для дітей і дорослих із обмеженими можливостями.
- Впроваджувати адаптивні цифрові платформи, які враховують різні потреби користувачів¹⁷.

Стимулювання колаборації між освітніми установами та бізнесом:

- Організувати партнерства з європейськими компаніями для забезпечення доступу до сучасних цифрових технологій та інструментів навчання.
- Запровадити програми стажування для студентів у сфері цифрових технологій, які дозволять практично застосовувати здобуті знання.

Створення цифрової екосистеми для освіти¹⁸:

- Розробити національні онлайн-платформи для обміну освітніми ресурсами між учнями, викладачами та батьками.
- Забезпечити інтеграцію європейських онлайн-ресурсів.

Розвиток компетенцій критичного мислення в цифровому середовищі:

- Впровадити інтерактивні заняття з аналізу фейкових новин, інформаційної маніпуляції та оцінки достовірності джерел.
- Організувати воркшопи для студентів і викладачів із тематики цифрової етики та соціальних викликів у цифрову епоху.

16 Андрюкайтене Регіна, &Воронкова В.Г. Цифрова трансформація освіти як глобальна проблема сучасності. Соціально-гуманітарні виміри правової держави: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 14 квітня 2023 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 11-16.

17 Кивлюк Ольга, Воронкова Валентина. Креативна освіта як чинник формування креативної особистості. Managerial, social and technological innovations – the basis of the public good = Vadybinės, socialinės ir technologinės inovacijos – visuomenės gerovės pagrindas : tarptautinės mokslinės – praktinės konferencijos tezių rinkinys. Lithuania Marijampolė, Marijampolės kolegija, 2023 С. 38-39.

18 Формування концепції цифрової трансформації освіти та соціально-відповідального цифрового громадянина у контексті європейського досвіду : збірник тез допо. ідей Міжнародної науково-практичної конференції 21–22 листопада 2024 року / ред.-упорядник: д. філософ. н., проф. В. Г. Воронкова. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 634 с.

Забезпечення стійкості до цифрових ризиків¹⁹:

- Розробити модулі з кібербезпеки як обов'язковий компонент навчання для школярів і студентів.
- Створити платформи для повідомлення про цифрові загрози, такі як булінг, шахрайство та порушення приватності.

Міжнародне співробітництво:

- Залучити європейських експертів і програми, такі як Erasmus+, для обміну досвідом і практиками цифрової трансформації освіти.
- Запровадити студентські обміни, що сприятимуть формуванню європейської ідентичності та соціальної відповідальності у цифровому світі рівня цифрової грамотності та соціальної відповідальності.

Популяризація концепції соціально відповідального цифрового громадянина:

- Організувати публічні заходи, лекції та тренінги, присвячені ролі громадянина в цифровому суспільстві²⁰.
- Створювати цифровий контент (відео, подкасти, блоги) про позитивні приклади соціально відповідальної цифрової поведінки.

Розвиток STEM-освіти із акцентом на цифрові технології:

- Інтегрувати цифрові інструменти та технології в навчання за напрямками STEM (наука, технології, інженерія, математика).
- Підтримувати створення STEM-центрів у школах і університетах, які допоможуть розвивати інноваційне мислення й технічні навички.

Підтримка відкритої освіти та доступу до знань:

- Популяризувати використання відкритих освітніх ресурсів (OER) для забезпечення доступу до якісних навчальних матеріалів для всіх.
- Розвивати ініціативи щодо створення вільних онлайн-курсів (MOOCs), орієнтованих на цифрову трансформацію освіти.

Підтримка вразливих груп у цифровій трансформації освіти:

- Розробити програми навчання цифровим навичкам для людей похилого віку, переселенців, малозабезпечених верств населення.
- Забезпечити доступність освітніх платформ для осіб із фізичними чи когнітивними обмеженнями.

Формування навичок співпраці в цифровому середовищі:

19 Воронкова В. Г., Нікітенко В. О., Кивлюк О. П. Філософія штучного інтелекту у контексті викликів, можливостей та змін. Modern innovative strategies in education and science : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2024. С. 90-103.

20 Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика: монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 460 с.

- Включити в навчальні курси вправи, що розвивають здатність до командної роботи через цифрові інструменти²¹.
- Використовувати міжнародні проекти, які дозволяють студентам із різних країн співпрацювати у віртуальному середовищі.

Підтримка культурного розмаїття в цифровій освіті:

- Розробити програми, які інтегрують принципи міжкультурної комунікації та толерантності в цифрове середовище.
- Створити освітні матеріали, що демонструють приклади різноманітності культур у цифровому просторі²².

Фінансова підтримка цифрової трансформації:

- Запровадити державні та міжнародні гранти для фінансування цифрових освітніх ініціатив.
- Заохочувати співпрацю між приватним сектором і державою для інвестування в освітню цифрову інфраструктуру.

Впровадження інноваційних технологій ШІ у процес навчання²³:

- Розширити використання доповненої реальності (AR) та віртуальної реальності (VR) у навчальному процесі.
- Використовувати штучний інтелект для створення персоналізованих траєкторій навчання²⁴.

Сприяння глобальному діалогу про ШВІ в освіті:

- Участь у міжнародних форумах і конференціях, присвячених цифровій трансформації освіти.
-

DOI: 10.51587/9798-9917-51902-2025-021-127-136

21 Воронкова Валентина, Нікітенко Віталіна, Васильчук Геннадій, Каганов Юрій, Метеленко Наталя. Формування моделі форсайту цифрової економіки, освіти, культури. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed.V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishinghouse "Helvetica", 2024. 18 (95). С.119-130.

22 Nikitenko, V., Voronkova, V., & Kaganov, Y. (2024). Formation of a model of information literacy in the digital economy of the XXI century (On the example of eu countries). (Формування моделі інформаційної грамотності в цифровій економіці XXI ст. (на прикладі країн ЄС). Baltic Journal of Economic Studies, 10(1), 201-209

23 Nikitenko, V., Voronkova, V., Oleksenko, R., Andriukaitiene, R., Pyurko, V., & Khrystovoi, D. (2024). El concepto de impacto de la Inteligencia Artificial en la Educación Artística: nuevos horizontes para la creatividad, el cambio social, la innovación y el enriquecimiento cultural. (Концепція впливу штучного інтелекту в художній освіті: нові горизонти для творчості, соціальних змін, інновацій та культурного збагачення.) Interacción Y Perspectiva, 15(1), 153-170.

24 Valentina Voronkova Vitalina Nikitenko, Roman Oleksenko. Formation of the Concept of "Digital Education 4.0" in the Post-Pandemic Era. (2024). Laisvalaikio Tyrmai, 2(24), 39-49.

МАЛАНЧУК Тетяна Василівна,
канд. юрид. наук, старша викладачка
кафедри міжнародного, європейського права
та порівняльного правознавства,
Сумський державний університет
ORCID ID: 0000-0003-4583-8838
Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Повага до прав людини починається зі ставлення суспільства до своїх дітей, оскільки діти є фізично та психологічно вразливими й слабкими і потребують особливої уваги. Забезпечення найкращих інтересів та реалізації прав дитини є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом будь-якої правової держави. На жаль, сьогодні діти живуть у світі, де їхні права систематично ігноруються та порушуються. Особливо це стосується сотень тисяч дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, що позбавило їх батьківської опіки, обірвало їхні життя та грубо порушило звичайні людські права.

Україна, яка останнім часом стала ареною конфлікту, стикається з невизначеністю та покладеними на неї випробуваннями. Особливо вразливою групою в цьому контексті є діти, які стикаються з безпрецедентними труднощами та порушеннями прав людини внаслідок воєнного конфлікту.

Проаналізувавши сучасні дослідження і публікації у сфері захисту прав людини, маємо зазначити, що сутності, змісту, проблемам функціонування механізму захисту прав людини приділяється досить багато уваги як у вітчизняній науці, так і на світовому рівні. Але існує багато частин загальної проблеми, які потребують подальшого дослідження та належного розв'язання, з огляду на систематичне порушення прав дитини, особливо в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну.

«Через російську агресію порушені абсолютно всі права українських дітей», – на цьому наголошує радниця-уповноважена Президента з прав дитини Дар'я Герасимчук.¹

Досить важко говорити про права дітей після жахів, які сталися в Україні з початку військової агресії сусідньої держави, починаючи з 2014 року. Тисячі дітей пережили неперевершені жахи та жорстокість, були викрадені, вирвані зі своїх домівок і родин та досі перебувають у полоні, не маючи жодної інформації про долю своїх рідних та близьких. Усе це є військовими злочинами та серйозним порушенням норм міжнародного права.

Серед основних міжнародно-правових актів, що є основою для захисту дітей у ситуаціях збройного конфлікту, виокремлюють:

- Конвенцію ООН про права дитини;
- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах;
- Женевські конвенції про захист жертв війни;
- Додаткові протоколи до Женевських конвенцій;
- Конвенцію про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці;
- Римський статут Міжнародного кримінального суду та низку Резолюцій Ради Безпеки ООН.

Найбільш широко визнаним у світі інструментом захисту прав людини щодо прав дитини є Конвенція ООН про права дитини. Конвенція об'єднує в одному документі всі види прав дитини – громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні.² Зважаючи на зміст конвенції, вважаємо за необхідне виокремити декілька принципів, які включають права дитини, з одного боку, і обов'язки держави щодо них, з іншого:

1. Принцип рівності – діти не можуть бути дискриміновані за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин. Дискримінація є одним із найрозповсюдженіших порушень прав людини. Дискримінація означає несправедливе ставлення до людини через те, ким вона є, або тому,

1 Герасимчук Д. Через російську агресію порушені абсолютно всі права українських дітей. *Укрінформ*. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3715651-prava-ditej-pid-cas-vijni.html> (15.01.25).

2 Конвенція про права дитини : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

що вона володіє певними характеристиками.³ Підставою для вчинення дискримінаційних дій часто стають певні упередження та стереотипи. Багато дітей в Україні стикаються з дискримінацією та перешкодами для можливостей, включаючи упередження та відсутність належної підтримки в освітніх установах. Це ситуація, коли дитина чи група дітей за певними ознаками (інвалідність, місце проживання, добробут родини, стать, віра тощо) обмежується у користуванні правами, послугами, свободами без обґрунтованих правомірних причин. Серед перешкод у забезпеченні недискримінаційного освітнього середовища можна виділити:

- ✓ соціальні – стереотипи та упередження, відсутність даних або недостатня кількість даних про реальні потреби різних груп дітей за статтю, віком, майновим становищем тощо (наприклад, менше заохочення дівчат до ІТ сфери через стереотип, що це чоловіча професія, або хлопців – до гуманітарних наук, оскільки вони вважаються «жіночими»);
- ✓ організаційні – розташування, розклад занять, логістика/транспорт, бюрократичні процедури (наприклад, відсутність пандуса);
- ✓ особисті – економічні і фінансові можливості, стан здоров'я, релігійні переконання, національні традиції, велика кількість дітей у родині, кількість вільного часу поза школою тощо (наприклад, неврахування релігії дітей при викладанні певних предметів, зокрема християнської етики, або неврахування різниці в релігійних святах).⁴

Базовим нормативним актом, який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації в Україні є закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». У цьому законі визначення дискримінації надається як «ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно

3 What Is Discrimination? Equality & Human Rights Commission. URL : <https://www.eoc.org.uk/what-is-discrimination/> (15.01.25).

4 Як створити недискримінаційне середовище у школі: покрокова інструкція для директора. Державна служба якості освіти України. URL : <https://sqe.gov.ua/pro-nas/> (15.01.25).

обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними»⁵. У ст.4 зазначається, що дія цього закону поширюється, зокрема, й на сферу освіти. В свою чергу, в поняття «безпечне освітнє середовище», окрім інших складових, включено також сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, ділової репутації (зокрема шляхом булінгу (цькування), поширення неправдивих відомостей тощо (п. 2-1 ст.1 ЗУ «Про освіту»)

2. Принцип першочергового забезпечення інтересів дитини – потреби дітей та їх благополуччя є першочерговими і понад усе. Відповідно до п. 1 ст. 3 Конвенції ООН Про права дитини держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів. У Загальному коментарі Комітету ООН з прав дитини №14 (2013) щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращим інтересам дитини (пункт 1 статті 3) зазначено, що принцип найкращих інтересів дитини необхідно застосовувати до всіх питань, які стосуються дитини або дітей, і враховувати для врегулювання будь-яких можливих колізій прав, закріплених в Конвенції або інших міжнародних договорах щодо прав людини. Увагу необхідно приділяти визначенню можливих рішень, які відповідають найкращим інтересам дитини. Це означає, що при ухваленні виконавчих заходів держави зобов'язані мати чітке уявлення про найкращі інтереси всіх дітей, зокрема дітей в уразливих ситуаціях.⁶

Принцип першочергового забезпечення інтересів дитини деталізовано і в Європейській конвенції про здійснення прав дітей. Зокрема в статті 6 зазначається, що під час розгляду справи, що стосується дитини, перед прийняттям рішення судовий орган:

- а) визначає, чи має він достатньо інформації для прийняття рішення в найвищих інтересах дитини, і в разі необхідності одержує додаткову інформацію, зокрема від суб'єктів батьківської відповідальності;

5 Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.

6 Загальний коментар №14 (2013) щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращим інтересам дитини (пункт 1 статті 3). Комітет ООН з прав дитини. URL : <https://www.refworld.org/sites/default/files/attachments/64e4da0e4.pdf> (15.01.2025).

- б) якщо внутрішнім законодавством дитина визнається такою, що має достатній рівень розуміння:
- упевнюється в тому, що дитина отримала всю відповідну інформацію;
 - у відповідних випадках консультує особисто дитину (у разі необхідності приватно) сам або через інших осіб чи інші органи в зрозумілій дитині спосіб, якщо це явно не суперечить найвищим інтересам дитини;
 - надає можливість дитині висловлювати її думки;
- с) приділяє належну увагу думкам, висловленим дитиною.

Відповідно до ст.1 закону України «Про охорону дитинства» забезпечення найкращих інтересів дитини – дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити.⁷

При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини необхідно враховувати такі елементи:

- погляди дитини;
- індивідуальність дитини;
- збереження сімейного оточення і підтримання відносин;
- піклування, захист і безпеку дитини;
- вразливе положення;
- право дитини на здоров'я;
- право дитини на освіту.⁸

Саме тоді, коли не задовольняються потреби дітей найчастіше й відбуваються порушення їх прав. Звичайно, що війна максимально загострює ці проблеми, адже в таких умовах діти втрачають можливість гармонійно розвиватися відповідно до віку й індивідуальних задатків.

3. Принцип забезпечення права на життя і розвиток – передбачає, що кожна дитина має невід'ємне право на життя із зобов'язанням держав-учасниць забезпечити запобігання будь-якій ситуації, яка спричиняє смерть дитини та обіцянкою забезпечити мінімальні умови життя.

⁷ Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

⁸ Павло Пархоменко. Зміст принципу якнайкращих інтересів дитини. Верховний Суд України. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_interesy_dytnyny.pdf (15.01.25).

Обов'язком кожної держави є забезпечення виживання та розвитку дитини. Як зазначено у коментарі Комітету з прав людини ООН, право на життя є найвищим правом, відступ від якого не допускається, навіть у ситуаціях збройного конфлікту та інших надзвичайних ситуацій, що загрожують життю нації. Право на життя – це право, яке не слід тлумачити вузько.⁹ Принцип забезпечення права на життя і розвиток може бути реалізований лише цілісно, оскільки він вимагає спільного тлумачення з усіма іншими правами та положеннями Конвенції такими як право на здоров'я, достатнє харчування, соціальне забезпечення, адекватний рівень життя, здорове та безпечне довкілля, освіти та дозвілля. В свою чергу право на розвиток включає обов'язок держави забезпечувати фізичний, розумовий, духовний, моральний, психологічний та соціальний розвиток дитини. Кожна дитина має безмежний потенціал – нескінченний набір можливостей, талантів і мрій, які можуть змінити наш світ на краще. Цей глибокий потенціал є причиною того, чому право на життя, захищене статтею 6 Конвенції про права дитини, є не лише статтею міжнародного права, але й моральним обов'язком, який ми всі поділяємо. Уряди відіграють важливу роль у реалізації цілей Статті 6 Конвенції про права дитини. Їхня відповідальність виходить за рамки законотворчої діяльності, включаючи непохитну відданість виживанню дітей через підтримку та покращення інфраструктури охорони здоров'я, активні служби захисту дітей та негайне реагування на стихійні лиха чи конфлікти.¹⁰

4. Принцип свободи від всіх форм насильства – захист дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образ чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поведіння та експлуатації. Держави-учасниці вживають усіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і освітніх заходів для захисту дитини від усіх форм фізичного або психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого поведіння, жорстокого поведіння чи експлуатації, включаючи сексуальне насильство, коли вона перебуває під опікою батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка піклується про дитину. Такі захисні заходи повинні, за необхідності,

9 Human Rights Committee. General comment No. 36 Article 6: right to life. United Nations. 3 September 2019. URL : <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g19/261/15/pdf/g1926115.pdf> (15.01.25).

10 A Guide to UNCRC Article 6: Every child's right to live. Save the Children. URL : <https://www.savethechildren.org.au/about-us/save-the-childrens-charity-work/uncrc-article-6-the-right-to-live> (15.01.25).

включати ефективні процедури створення соціальних програм для надання необхідної підтримки дитині.¹¹ Міжнародні дослідження показують, що 6 з 10 дітей віком до 5 років регулярно зазнають фізичного покарання та/або психологічного насильства з боку батьків і вихователів, а 1 з 5 жінок і 1 з 7 чоловіків повідомляють, що зазнали сексуального насильства в дитинстві. В умовах збройного конфлікту та в середовищі біженців дівчата особливо вразливі до сексуального насильства, експлуатації та зловживань з боку комбатантів, сил безпеки, членів їхніх громад, гуманітарних працівників та інших осіб.¹² Всесвітня організація охорони здоров'я пропонує сім стратегій для припинення насильства над дітьми. Це:

- імплементація та застосування законів;
- норми та цінності;
- безпечне середовище;
- підтримка батьків та опікунів;
- дохід та економічне зміцнення;
- послуги з реагування та підтримки;
- а також освіта та життєві навички.¹³

За даними ЮНІСЕФ, 2024 рік був одним з найгірших років в історії для дітей в умовах конфлікту. На таку статистику величезний вплив має війна в Україні. Важливо підкреслити, що дитина ніколи не є винною у насильстві щодо неї, дитина завжди є жертвою. Захист дітей від усіх форм насильства потребує багатостороннього підходу. На виконання вимог Конвенції в українському законодавстві закріплено ряд норм щодо захисту дітей від усіх форм насильства. Стаття 10 Закону України «Про охорону дитинства» гарантує кожній дитині право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Держава здійснює захист дитини від:

- усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або інших законних представників дитини;
- втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин;

11 Convention on the Rights of the Child, Article 19. United Nations. URL : <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (15.01.25).

12 Child maltreatment. World Health Organization. 5 November 2024. URL : <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment> (15.01.25).

13 INSPIRE: Seven strategies for Ending Violence Against Children. World Health Organization. 26 October 2016. URL : <https://www.who.int/publications/i/item/9789241565356> (15.01.25).

- залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.¹⁴

Держава через органи опіки і піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, сексуальному насильству, пов'язаному зі збройною агресією Російської Федерації проти України, протидії торгівлі людьми та з питань захисту прав дитини у порядку, встановленому законодавством, надає дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства.¹⁵

Організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів дітей, які постраждали від такого насильства визначено в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».¹⁶ Цей закон визначає домашнє насильство як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь. Також у законі надається визначення постраждалої від домашнього насильства дитини – це особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком такого насильства (стаття 1). Постраждала

14 Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/conv#n97>

15 Там же.

16 Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

дитина має всі права постраждалої особи, реалізація яких забезпечується з урахуванням найкращих інтересів дитини, її віку, статі, стану здоров'я, інтелектуального та фізичного розвитку (стаття 22, частина 1).¹⁷

5. Принцип захисту дітей від шкідливих наслідків їх незаконного переміщення через міжнародні кордони або незаконного утримування – передбачає право дитини та її батьків залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися в свою країну та зобов'язання держав-учасниць вживати заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону. З метою захисту у міжнародному масштабі від шкідливих наслідків незаконного переміщення або утримування дітей і створення процедури для забезпечення їхнього негайного повернення до держави їхнього постійного проживання було укладено Гаазьку Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року, яку для України набула чинності з 01 вересня 2006 року. Відповідно до статті 1 цілями цієї Конвенції є:

- а) забезпечення негайного повернення дітей, незаконно переміщених до будь-якої з Договірних держав або утримуваних у будь-якій із Договірних держав;
- б) забезпечення того, щоб права на опіку і на доступ, передбачені законодавством однієї Договірної держави, ефективно дотримувалися в інших Договірних державах.¹⁸

Переміщення або утримування дитини розглядаються як незаконні, якщо:

- а) при цьому порушуються права піклування про дитину, що належать будь-якій особі, установі або іншому органу, колективно або індивідуально, відповідно до законодавства держави, у якій дитина постійно мешкала до переміщення або утримування;
- б) у момент переміщення або утримування ці права ефективно здійснювалися, колективно або індивідуально, або здійснювалися б, якби не переміщення або утримування (стаття 3 Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей).¹⁹

17 Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII, із змін та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

18 Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей : Гаазька конференція з міжнародного приватного права від 25.10.1980 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text

19 Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей : Гаазька конференція з міжнародного приватного права від 25.10.1980 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text

Визначення держави, органи якої мають юрисдикцію вживати заходів, спрямованих на захист дітей-біженців та дітей, які внаслідок суспільних негараздів в їхній країні переміщені до інших держав передбачено положеннями іншої Гаазької конвенції – Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 року. В статті 50 зазначається, що ця Конвенція не впливає на застосування Конвенції від 25 жовтня 1980 року про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей у відносинах між Сторонами обох Конвенцій. Однак ніщо не перешкоджає застосуванню положень цієї Конвенції для цілей повернення дитини, яка була протиправно переміщена або утримувалась, чи для надання права на спілкування.²⁰

6. Принцип правового захисту дітей – належний правовий захист дитини як до, так і після народження. І в преамбулі Конвенції про права дитини і в преамбулі Декларації прав дитини, прийнятої резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року²¹ зазначено, що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту, до і після народження. Державна політика у сфері правового захисту дітей має бути спрямована, перш за все, на удосконалення нормативно-правової бази, імплементацію норм європейського та міжнародного права. А належний правовий захист має бути спрямований на створення таких умов, які максимально унеможливають порушення прав дитини. В умовах збройних конфліктів це є особливо складним завданням. Національне законодавство є важливою частиною правової системи, покликаної захистити дітей у зонах конфлікту. Закон України «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і встановлює основні засади державної політики в цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини. У цьому Законі термін «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, – дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства,

20 Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей : Гаазька конференція з міжнародного приватного права від 19.10.1996 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text

21 Декларація прав дитини : Резолюція 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1959 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні»²² Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268. Цей Порядок визначає механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.²³

«Діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від будь-якого роду непристойних посягань. Сторони, що перебувають у конфлікті, забезпечують захист і допомогу, які їм потрібні, з огляду на їх вік або з будь-якої іншої причини», – про це йдеться в статті 77 Протоколу 1 до Женевських конвенцій «Про захист жертв міжнародних збройних конфліктів».²⁴

Цей важливий принцип також встановлено статтею 38 Конвенції ООН про права дитини: «Держави-учасниці зобов'язуються поважати та забезпечувати дотримання норм міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до дітей у збройному конфлікті».²⁵

З погляду міжнародного права суб'єктом, тобто носієм цього права, є дитина. При тому ні статус біженця чи шукача притулку, особи без громадянства, громадянина невизнаної країни тощо, жодним чином не може обмежувати основні права дитини.

Окрім фундаментальних конвенцій, спрямованих на захист прав дитини, для забезпечення реалізації прав дитини в умовах збройних конфліктів важливе значення мають також ряд міжнародних документів, ратифікованих Україною. Це, зокрема:

- Конвенція про стягнення аліментів за кордоном, 1956 року, метою якої є спрощення стягнення аліментів, на які особа, що перебуває на території однієї з Договірних Сторін, заявляє своє право. При цьому засоби правового захисту, передбачені в цій Конвенції, доповнюють,

22 Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

23 Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 р. № 268, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>

24 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 08.06.1977 р. : станом на 8 груд. 2005 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

25 Конвенція про права дитини : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

але не замінюють, будь-які інші засоби правового захисту, які існують відповідно до внутрішньодержавного або міжнародного права.²⁶

- Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання, 1973 року. Ця Конвенція застосовується до рішень, постановлених судовим чи адміністративним органом Договірної Держави стосовно зобов'язань про утримання, які виникають із сімейних відносин, материнства, батьківства, шлюбу чи родинних зав'язків по чоловіку чи дружині, зокрема зобов'язань про утримання щодо дитини, народженої поза шлюбом.²⁷
- Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, 1975 року, положення якої спрямовані на поліпшення правового статусу дітей, народжених поза шлюбом, шляхом зменшення відмінностей у правовому статусі цих дітей і дітей, народжених у шлюбі, що зменшує правові й соціальні переваги останніх.²⁸
- Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми, 1980 року, метою якої є запровадження відповідних положень, які дозволяють поновлювати опіку над дітьми у випадках її свавільного припинення, відзначаючи зростаючу кількість випадків, в яких діти неправомірно переміщаються через міжнародні кордони, а також труднощі забезпечення належного вирішення проблем, що постають у таких випадках.²⁹
- Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, 1980 року, укладена з метою надати дітям захист у міжнародному масштабі від шкідливих наслідків їхнього незаконного переміщення або утримування і створити процедури для забезпечення їхнього негайного повернення до держави їхнього постійного проживання, а також забезпечити захист прав доступу. Цілями цієї Конвенції є забезпечення негайного повернення дітей, незаконно переміщених до будь-якої з Договірних держав або

26 Конвенція про стягнення аліментів за кордоном : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.06.1956 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_425#Text

27 Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.06.1956 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001#Text

28 Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом : Конвенція Ради Європи від 15.10.1975 р. : станом на 17.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_568#Text

29 Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми : Конвенція Ради Європи від 20.05.1980 р. : станом на 17.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327#Text

утримуваних у будь-якій із Договірних держав та забезпечення того, щоб права на опіку і на доступ, передбачені законодавством однієї Договірної держави, ефективно дотримувалися в інших Договірних державах.³⁰

- Європейська конвенція про здійснення прав дітей, 1996 року. Предметом цієї Конвенції є – у найвищих інтересах дітей – підтримка їхніх прав, надання дітям процесуальних прав та сприяння здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, при якому діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються.³¹
- Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей, 1996 року. Цілями цієї Конвенції є:
 - a) визначити державу, органи якої мають юрисдикцію вживати заходів, спрямованих на захист особи чи майна дитини;
 - b) визначити, яке право має застосовуватися такими органами при здійсненні їхньої юрисдикції;
 - c) визначити право, що застосовується до батьківської відповідальності;
 - d) забезпечити визнання та виконання таких заходів захисту в усіх Договірних Державах;
 - e) запровадити таке співробітництво між органами Договірних Держав, яке може бути необхідним для досягнення цілей цієї Конвенції.

Ці заходи можуть стосуватися, зокрема: набуття, здійснення, припинення чи обмеження батьківської відповідальності, а також її делегування; права опіки, у тому числі права стосовно піклування про особу дитини та, зокрема, право визначати місце проживання дитини, а також права на спілкування, у тому числі право брати дитину на обмежений період у місце інше, ніж звичайне місце проживання дитини; опіки, піклування та аналогічних інститутів; призначення та функцій будь-якої особи чи органу, які відповідають за особу чи майно дитини та які представляють дитину або допомагають їй; влаштування дитини в прийомну сім'ю або в установи опіки і піклування; нагляду з боку державного органу за піклуванням за

30 Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей : Гаазька конференція з міжнародного приватного права від 25.10.1980 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text

31 Європейська конвенція про здійснення прав дітей : Конвенція Ради Європи від 25.01.1996 р. : станом на 17.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

дитиною будь-якою особою, яка несе відповідальність за дитину; управління, збереження або розпорядження майном дитини.³²

Конвенція про контакт з дітьми, 2003 року. Цілями цієї Конвенції є установити відповідні запобіжні заходи й гарантії для забезпечення належного здійснення контакту й негайного повернення дітей після закінчення періоду контакту та започаткувати співробітництво між центральними органами, судовими органами та іншими органами для сприяння й поліпшення контакту між дітьми та їхніми батьками, а також іншими особами, що мають сімейні зв'язки з дітьми. «Контакт» визначається у Конвенції як перебування дитини протягом обмеженого періоду разом з особою, з якою вона зазвичай не проживає, чи зустріч з такою особою, будь-яку форму спілкування між дитиною й такою особою, надання інформації такий особі про дитину або дитині про таку особу.³³

Повертаючись до положень Конвенції про права дитини (далі – Конвенція), можемо визначити, які зобов'язання покладаються на державу, її органи та установи щодо захисту прав дітей під час війни. Обговоримо деякі з них.

1. Захист дітей від шкідливих наслідків їх незаконного переміщення через міжнародні кордони, негайне повернення викрадених дітей, турбота про їхню безпеку та недопущення передачі третім особам. Першим обов'язком, який Конвенція ООН покладає на державу, є турбота про викрадених дітей, оскільки така шкода є багатовимірною та продовжується щохвилини, доки вони все ще утримуються як заручники. Серед статей Конвенції, які кореспондують цей обов'язок, можемо виділити такі: стаття 6 Конвенції – право на життя, виживання та розвиток; статті 8, 9 та 10, які визначають правовий зв'язок між дітьми та їхніми батьками й можливість розлучати їх лише з міркувань благополуччя дитини; стаття 11 – заборона незаконного переміщення дітей до інших країн; стаття 19 – право на захист від шкоди та жорстокого поводження; стаття 36 – заборона експлуатації дітей, стаття 37 – захист від катувань і жорстокого поводження, стаття 38 – повага до гуманітарного права та законів війни.³⁴

32 Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей : Гаазька конференція з міжнародного приватного права від 19.10.1996 р. : станом на 17.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text

33 Конвенція про контакт з дітьми : Конвенція Ради Європи від 15.05.2003 р. : станом на 17.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_659#Text

34 Конвенція про права дитини : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

З метою надати дітям захист у міжнародному масштабі від шкідливих наслідків їхнього незаконного переміщення або утримування і створити процедури для забезпечення їхнього негайного повернення до держави їхнього постійного проживання, а також забезпечити захист прав доступу 25 жовтня 1980 року у м. Гаага було укладено Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей.³⁵ Для України ця Конвенція набула чинності 01 вересня 2006 року і наразі застосовується у відносинах з більше ніж 80 державами-учасниками.

Як зазначає суддя Верховного Суду у Касаційному цивільному суді, член Гаазької мережі суддівської взаємодопомоги Юлія Черняк³⁶ іноземні суди, розглядаючи у 2022–2023 рр. справи за позовами батьків – громадян України про повернення до України дітей у порядку Конвенції 1980 року, у більшості випадків відмовляли в задоволенні позову на підставі п. «b» ч. 1 ст. 13 Конвенції. Мотивація таких судових рішень зводиться до того, що: вся територія України класифікується як зона бойових дій з 24 лютого 2022 року; неможливо спрогнозувати, які саме райони й цілі буде уражено в майбутньому; у будь-який момент може статися артилерійський обстріл. Крім того, іноземні суди вказують на те, що загальний розвиток конфлікту не передбачає реальних перспектив його мирного швидкого завершення – навпаки, проявляється тенденція до подальшої ескалації воєнних дій. Також вона вказала на виклики, з якими стикається судова практика (як вітчизняна, так і іноземна) під час вирішення справ щодо дітей відповідно до Гаазьких конвенцій у воєнний час і які можуть бути вирішені, в тому числі, за допомогою обміну інформацією в межах Гаазької мережі суддівської взаємодопомоги. Вирішення потребують такі питання:

- Необхідність визначення звичайного місця проживання дитини як основного критерію встановлення міжнародної підсудності справ за Конвенцією 1996 року і правильного застосування статей 5 і 7 Конвенції. Чимало дітей виїхало з України внаслідок військової агресії РФ в Україні, водночас вони не є біженцями, тому має застосовуватися не ст. 6, а ст. 5 Конвенції. Це передбачає вирішення питання про те, зберігається юрисдикція за українським судом (як судом звичайного місця

35 Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей : Гаазька конференція з міжнародного приватного права від 25.10.1980 р. : станом на 16.01.2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text

36 Юлія Черняк. Застосування Гаазьких конвенцій щодо захисту прав дітей і виклики для судової практики при вирішенні справ щодо дітей під час війни в Україні. *Судова влада України*. 21 листопада 2023 р. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1513319/> (17.01.25).

проживання) чи визнається за судом іноземної держави (як держави нового звичайного місця проживання).

- Застосування інституту передачі юрисдикцій. У серпні 2023 року до Юлії Черняк надійшов запит від Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії з проханням роз'яснити законодавство України про порядок виконання в Україні ст. 8 Конвенції 1996 року (transfer of jurisdiction). Суддя зазначила, що концепція *forum non conveniens* («неналежний суд») та інститут передачі юрисдикції суду іншої держави не є традиційними для української правової системи й наразі взагалі не відомі внутрішньому законодавству України. Проте буде формуватися практика їх застосування з огляду на те, що вони передбачені Конвенцією 1996 року (до якої Україна приєдналась у 2006 році) та Конвенцією про угоди про вибір суду 2005 року (ратифікована Україною у 2021 році).
- Врегулювання проблеми конкуренції юрисдикцій, множинних судових процесів (ст. 13 Конвенції 1996 року). Якщо сторони не надають доказів, що дають змогу чітко визначити наявність *lis alibi pendens*, суд, який відкрив провадження другим, може визнати за потрібне звернутися із цього питання до відповідного суду іншої Договірної держави. Таке звернення може бути зроблено або шляхом прямого спілкування між суддями, або через Гаазьку мережу суддівської взаємодопомоги.
- Співробітництво у сфері мирного врегулювання спору, у тому числі шляхом обміну суддями досвідом щодо застосування медіації в міжнародних сімейних спорах. Усі Гаазькі конвенції щодо дітей наголошують на необхідності вжиття всіх можливих заходів для забезпечення добровільного врегулювання спору. Так, нерідко під час тривалих, дороговартісних, емоційно виснажливих судових процесів із вирішення сімейного спору так і не знаходиться вичерпна відповідь щодо нього. Як засвідчує практика, досягнення батьками дитини домовленості щодо суті спору є найбільш оптимальним способом його врегулювання.³⁷

Колективами Комітету Національної асоціації адвокатів України з сімейного права, Вищої школи адвокатури та Міністерством юстиції

³⁷ Юлія Черняк. Застосування Гаазьких конвенцій щодо захисту прав дітей і виклики для судової практики при вирішенні справ щодо дітей під час війни в Україні. Судова влада України, 21 листопада 2023 р. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1513319/> (17.01.25).

України було розроблено методичні рекомендації «Спори про міжнародне викрадення дітей», спрямовані допомогти ефективно працювати з даною категорією справ.³⁸

Одночасно слід підкреслити, що Україна не застосовує Конвенцію про викрадення дітей 1980 року у відносинах з російською федерацією, яка також є її учасником, у зв'язку із повномасштабною триваючою збройною агресією російської федерації проти України.³⁹

Існує серйозна, накопичувальна та незворотня шкода, яка може бути завдана дітям, утримуваним у полоні, чи які були вивезені з їхніх домівок насильницьким способом. Держава має надати пріоритет звільненню викрадених дітей, щоб запобігти подальшому завданню їм шкоди та забезпечити негайний початок процесів реабілітації.

Примусове переміщення є одним із тяжких злочинів проти людяності, який вчиняє Російська Федерація (далі – РФ) в ході війни в Україні. На порталі «Діти війни» станом на 09.01.2025 зафіксована цифра у 19 546 депортованих дітей. Водночас, за даними з відкритих джерел, озвучуваних РФ, це більш ніж 700 тисяч дітей. Повернені наразі лише 388.⁴⁰ До того ж переміщення цивільних осіб не є виправданим або законним із гуманітарних міркувань, якщо гуманітарна криза, що спричинила переміщення, є результатом незаконної діяльності окупаційної влади.⁴¹ Відповідно до статті 30-1 Закону України «Про охорону дитинства», держава вживає всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, догляду за ними та возз'єднання їх із членами сім'ї, включаючи розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон⁴².

В Україні розроблено комплексний стратегічний план дій «Bring Kids Back UA», ініційований Президентом України, що об'єднує зусилля українського уряду, країн-партнерів та міжнародних організацій для повернення дітей, які були насильно депортовані з України.⁴³

38 Спори про міжнародне викрадення дітей : Методичні рекомендації. URL : <https://is.gd/tqTpkl> (17.01.25).

39 Як повернути викрадену дитину. Південне міжрегіональне управління Міністерства юстиції України, 11 липня 2024 р. URL : <https://court.gov.ua/archive/1635910/> (17.01.25).

40 Діти війни : вебсайт. URL : <https://childrenofwar.gov.ua> (17.01.25).

41 Березняк В. С., Демичева А. В. Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні : аналітичний огляд. Дніпро: ДДУВС, 2023. 38 с., С. 27. URL : <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/11491/1/%D1%83.pdf>

42 Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

43 Bring Kids Back UA : вебсайт. URL : <https://www.bringkidsback.org.ua/about> (17.01.25).

Важливим є створення міжнародної платформи щодо повернення українських дітей додому. Зокрема – створення єдиної системи пошуку дітей та їх підтримки після повернення в Україну, будівництва в Україні реабілітаційних центрів для повернутих дітей.⁴⁴

2. Захист дітей від ворожих дій в рамках війни. ООН зобов'язує держави-члени приділяти першочергову увагу захисту всіх дітей від шкоди, яка є частиною війни. Це зобов'язання в основному впливає з положень Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (благополуччя дитини як першочергове питання; життя, виживання та розвиток; захист від шкоди та жорстокого поводження). Отже, держава повинна забезпечити, щоб діти могли перебувати в захищених місцях, до яких можна швидко дістатися в будь-який час доби. Цей обов'язок також породжує активне зобов'язання негайно будувати охоронні споруди в місцях, де вони відсутні чи їх недостатньо. У разі необхідності держава має забезпечити евакуацію населених пунктів із лінії зіткнення, щоб забезпечити безпеку дітей та родин. На виконання вимог Закону України «Про охорону дитинства» місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування мають першочергово проводити відселення дітей, які опинилися чи можуть опинитися в зоні воєнних дій чи збройних конфліктів, до безпечних районів. Відселення дітей проводиться разом із батьками, законними представниками або, за їхньою згодою, без супроводження чи з іншими особами.⁴⁵

У зобов'язанні держави приділяти першочергову увагу захисту всіх дітей від шкоди, яка є частиною війни наразі існує дилема щодо дотримання балансу між невід'ємним правом дитини на життя (стаття 6 Конвенції ООН про права дитини) та правом не розлучатися з батьками, за винятком випадків, коли компетентні органи визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини (стаття 9 Конвенції ООН про права дитини).

44 Омбудсман у Гаазі наголосив на важливості створення міжнародної платформи щодо повернення українських дітей. *Омбудсман України*, 14. 09. 2023 р. URL : https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ombudsman-u-gaazi-nagolosiv-na-vazhливosti-stvorenniya-mizhnarodnoyi-platforni-shchodo-povernennya-ukrayinskih-ditej (17.01.25).

45 Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

У п. 3 Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій закріплено, що з метою захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, в умовах воєнного стану обласні військові адміністрації за погодженням з органами військового командування на відповідній території та Координаційним штабом з проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення, утвореним Кабінетом Міністрів України, можуть прийняти рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з їх батьками, особами, які їх замінюють, або іншими законними представниками з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії.⁴⁶ Цю норму не можна вважати імперативною, оскільки вжито слово «можуть», а не «зобов'язані». Важливим моментом стало внесення від 7 березня 2023 р. змін до згаданого Порядку, якими встановлено, що обов'язкова евакуація в примусовий спосіб дітей здійснюється за супроводом одного з батьків, особи, яка їх замінює, або іншого законного представника, а відмова батьків, осіб, які їх замінюють, або інших законних представників від обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії, не допускається.⁴⁷

До прийняття вказаних змін мова йшла лише про обов'язкову евакуацію населення з районів можливих бойових дій у безпечні регіони. При цьому особа (в тому числі батьки, які мають дітей) могла відмовитися від обов'язкової евакуації шляхом підписання відмови за законодавчо встановленою формою. Отже, застосування заходів адміністративного припинення спеціального призначення (наприклад, заходів фізичного впливу) було неможливим. Також за відмову від обов'язкової евакуації особа не могла бути притягнутою до юридичної відповідальності. Наведене призводило до того, що батьки відмовлялися від евакуації, що наражало їх та їхніх дітей, які залишалися проживати разом із ними в місцевостях, де ведуться бойові дії, на значну небезпеку. Існуючі до моменту прийняття вказаної вище Постанови

46 Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#n11>

47 Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 і від 29 липня 2022 р. № 854 : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2023 р. № 209. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2023-%D0%BF#Text>

правові механізми впливу на батьків, які не бажали евакуювати своїх дітей, не можна назвати дієвими: відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав (ст. 170 Сімейного кодексу України); притягнення до адміністративної (ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення) чи кримінальної відповідальності (ст. 166 Кримінального кодексу України) за невиконання батьками своїх обов'язків. Це пояснюється тим, що відповідні процедури часто потребують значних витрат часу та участі певних осіб та уповноважених (прокурор, орган опіки та піклування, суд), що важко забезпечити у зоні воєнних дій, коли ситуація потребує оперативного реагування.⁴⁸

23.12.2024 до Верховної Ради України було подано Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питання проведення обов'язкової евакуації. Так, абзац другий частини другої статті 170 Сімейного кодексу пропонується замінити абзацами такого змісту: «У разі прийняття уповноваженим органом під час дії воєнного стану рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей із населених пунктів, які розташовані на територіях активних воєнних (бойових) дій, батьки (один із батьків) або інші законні представники зобов'язані забезпечити їх супровід особисто (або за згодою іншими особами) до безпечних районів.

У випадку відмови батьків (осіб, які їх замінюють (вітчима, мачухи, опікуна чи піклувальника або особи, на яку покладено обов'язки щодо виховання дитини чи піклування про неї) або інших законних представників дитини) здійснювати їх супровід така евакуація проводиться поліцейськими, уповноваженими рішенням керівника відповідного органу або підрозділу Національної поліції України, без супроводження батьків (осіб, які їх замінюють (вітчима, мачухи, опікуна чи піклувальника або особи, на яку покладено обов'язки щодо виховання дитини чи піклування про неї) або інших законних представників дитини) до безпечних районів з передачею їх органам опіки і піклування для вжиття подальших заходів, передбачених законодавством.» При цьому, пропонується закріпити, що у випадках такої відмови з боку батьків (осіб, які їх замінюють (вітчима, мачухи,

⁴⁸ Уряд запровадив обов'язкову евакуацію дітей разом з їх батьками, які перебувають у зоні воєнних дій (аналіз). *Право на захист*, 27 березня 2023 р. URL : <https://r2p.org.ua/page/uryad-zaprovadyy-obovyazkovu-evakuaciyu-ditej-razom-z-yih-batkamy-yaki-perebuwayut-u-zoni-voyennyh-dij-analiz> (17.01.25).

опікуна чи піклувальника або особи, на яку покладено обов'язки щодо виховання дитини чи піклування про неї) або інших законних представників дитини), орган опіки та піклування зобов'язаний негайно повідомити прокурору та у семиденний строк після постановлення рішення або негайно після передачі дитини звернутися до суду з позовом про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав.

У статті 33 Кодексу цивільного захисту України пропонується закріпити, що «з метою захисту дітей, що перебувають у населених пунктах, які розташовані на територіях можливих та активних воєнних (бойових) дій, обласні, Київська міська військові адміністрації за письмовою пропозицією військового командування на відповідній території та за погодженням з Координаційним штабом з проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення, утвореним Кабінетом Міністрів України, протягом двох днів з дня отримання пропозиції можуть прийняти рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей. Обов'язкова евакуація в примусовий спосіб дітей проводиться органами опіки та піклування із залученням Національної поліції України для забезпечення охорони публічної безпеки і порядку.»

У Законі України «Про охорону дитинства» статтю 14 пропонується доповнити частинами такого змісту:

«У разі прийняття уповноваженим органом під час дії воєнного стану рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей, які перебувають у населених пунктах, які розташовані на територіях активних воєнних (бойових) дій, батьки (один із батьків) або інші законні представники зобов'язані забезпечити їх супровід особисто (або за згодою іншими особами) до безпечних районів.

Якщо обов'язкова евакуація в примусовий спосіб дітей здійснена поліцейськими, уповноваженими рішенням керівника відповідного органу або підрозділу Національної поліції України, без супроводження одним із батьків, особою, яка їх замінює (вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання дитини чи піклування про неї), або іншим законним представником, такі діти в безпечних районах негайно передаються

органам опіки та піклування для вжиття подальших заходів відповідно до законодавства.»⁴⁹

Гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів евакуйованих осіб, яких взято на облік як внутрішньо переміщених осіб встановлено Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Статтею 4 встановлено, що кожна дитина, у тому числі яка прибула без супроводження батьків, інших законних представників, отримує довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.⁵⁰

Вимушене переміщення впливає на життя дітей: їх розвиток, психологію, освіту, здоров'я, особливі потреби. Діти піддаються підвищеному ризику посттравматичних симптомів. Як слушно зазначає П. Пархоменко, використання лише правових механізмів є недостатнім для захисту прав дитини. Це вимагає від правозастосувача «спеціальних» знань або досвіду щодо особливостей дитячої психіки, впливу процесу виховання та можливостей адаптації дитини в певних умовах тощо.⁵¹ Держава зобов'язана виділяти ресурси, щоб дозволити лікувальним командам, які пройшли відповідне навчання, надавати допомогу всім тим дітям, які потребують лікування та психічної реабілітації.

Одним із важливих аспектів захисту прав дітей війни є забезпечення гуманітарної допомоги. Надання необхідних матеріальних, медичних та психологічних ресурсів може суттєво полегшити страждання дітей під час війни та сприяти їхньому відновленню.

3. Забезпечення безперервності в освіті з урахуванням загроз, що виникли внаслідок війни. Статті 28 і 29 Конвенції ООН про права дитини встановлюють обов'язок держави забезпечити всім дітям належну та доступну освіту. З цих положень випливає зобов'язання держави забезпечити доступну, якісну, безпечну та інклюзивну освіту під час війни для всіх дітей, і особливо для дітей, яких евакуйовано зі своїх домівок та які зазнали травм.

У 2019 році Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration), у якій наголошується на важливості продовження освіти під час збройного конфлікту та захисті навчальних закла-

49 Провнесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питання проведення обов'язкової евакуації : Проект Закону від 23.12.2024 р. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2694083> (17.01.25).

50 Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

51 Пархоменко П. І. Діяльність Комітету ООН з прав дитини : практичний посібник. Чернівці : Громадська організація «МАРТ», 2021. 91 с., С. 9. URL : [Діяльність-Комітету-ООН.pdf \(mart-ngo.org.ua\)](https://mart-ngo.org.ua)

дів від військового використання.⁵² Основний меседж цього документу – належним чином організована освітня система може допомогти захистити дітей і молодь від смерті, травм та експлуатації. Положення Декларації ще не імplementовані в українське законодавство, проте в серпні 2021 року Кабінет Міністрів затвердив план заходів щодо її реалізації. Серед поставлених завдань – забезпечення безперервності навчання, запровадження моніторингу нападів на заклади освіти, їх захист від нападів та відновлення в разі пошкодження.⁵³

Статтею 57¹ Закону України «Про освіту» закріплено державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану:

1. Здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, наукових установ, у тому числі тим, які в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану в Україні чи окремих її місцевостях, оголошених у встановленому порядку (особливий період) були вимушені змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від місця їх проживання (перебування) на час особливого періоду гарантується:

- організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників;
- збереження місця роботи, середнього заробітку, здійснення виплати стипендії та інших виплат, передбачених законом;
- місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчуванням (у разі потреби).

2. Забезпечення державних гарантій, створення безпечного освітнього середовища, організацію здобуття освіти, освітнього процесу в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) у межах своєї компетенції здійснюють:

- органи виконавчої влади, органи військового командування, військові, військово-цивільні адміністрації та органи місцевого самоврядування, їх представники, посадові особи (керівники, голови, начальники), органи управління (структурні підрозділи) у сфері освіти;

52 Safe Schools Declaration. *Global Coalition to Protect Education from Attack*. URL : https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/ documents_safe_schools_declaration-final.pdf

53 План заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл : розпорядження Кабінет Міністрів України від 04.08.2021 р. № 898-пп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2021-%D1%80#Text>

- заклади освіти, установи освіти, наукові установи, їх засновники;
- громадські об'єднання, благодійні організації та фізичні особи, які здійснюють благодійну (волонтерську) діяльність.⁵⁴

Стаття 1 Закону України «Про освіту» надає визначення безпечного освітнього середовища як сукупності умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди. Однією зі складових безпечного освітнього середовища є відсутність дискримінації за будь-якою ознакою. В свою чергу, системою освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників є інклюзивне навчання. А інклюзивне освітнє середовище визначено законом як сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей. Інклюзивна освіта є одним із засобів протидії дискримінації.⁵⁵

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 червня 2024 р. № 527-р було схвалено Національну стратегію розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року, стратегічною метою якої є забезпечення доступу до якісної освіти кожній особі з урахуванням індивідуальних потреб та можливостей, із створенням умов для розвитку її потенціалу. Цим нормативним документом передбачено ефективні шляхи та заходи для створення недискримінаційного освітнього середовища у закладі освіти з інклюзивним навчанням та наголошено, що незважаючи на повномасштабну збройну агресію Російської Федерації проти України, реформування інклюзивного навчання продовжується разом із визначенням нових пріоритетів та завдань для подальшого розвитку освіти в Україні.⁵⁶ Також у Стратегії зазначається, що незважаючи на значний прогрес протягом останніх років у забезпеченні інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами існують перешкоди

⁵⁴ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19>

⁵⁵ І. Сидорук. Дискримінація осіб з інвалідністю в закладі освіти з інклюзивним навчанням й шляхи її подолання. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2024, № 3, С. 87–94. DOI: <https://doi.org/10.32782/apv/2024.3.13>

⁵⁶ Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024-2026 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 червня 2024 р. № 527-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text>

для доступу таких осіб до освіти. Проаналізувавши цей документ, можемо виділити основні перешкоди:

- стигматизація та дискримінація;
- відсутність індивідуалізованих методик навчання, що орієнтовані на дитину з особливими освітніми потребами;
- відсутність допоміжних засобів для навчання;
- недоступність навчальних матеріалів;
- фізична недоступність закладів освіти та захисних споруд цивільного захисту при закладах освіти для осіб з особливими освітніми потребами; обмеження фінансування;
- недостатній кадровий потенціал у сфері інклюзивного навчання, незадовільний рівень фахової підготовки та перепідготовки педагогічних працівників;
- недостатні зусилля значної частини органів місцевого самоврядування щодо облаштування інклюзивної інфраструктури;
- руйнування інфраструктури, необхідної для здобуття освіти здобувачами освіти з особливими освітніми потребами, через воєнні дії;

Серед цілей вище вказаної Стратегії, які мають першочергове значення в умовах дії воєнного стану, визначено обов'язок держави забезпечити доступність закладів освіти для всіх учасників освітнього процесу. Для цього необхідно:

- створити зручне, доступне та безпечне інклюзивне освітнє середовище у закладах освіти;
- забезпечити доступність закладів освіти для осіб з особливими освітніми потребами;
- забезпечити наявність у закладах освіти захисних споруд цивільного захисту (укриттів) та їх доступність для всіх учасників освітнього процесу.

Ефективному забезпеченню прав дитини в умовах воєнного стану в Україні має сприяти діяльність ряду державних органів та інституцій, зокрема органів прокуратури, органів внутрішніх справ, органів опіки та піклування, Державної служби України у справах дітей, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Представника Уповноваженого з прав дитини .

Стаття 52 Протоколу 1 Женевської конвенції «Про захист жертв міжнародних збройних конфліктів» передбачає, що цивільні об'єкти не

можуть бути об'єктами нападу чи насильства. При цьому фіксується: «У разі плутанини щодо того, чи об'єкт зазвичай призначений для цивільних цілей, наприклад, місце відправлення культу, житловий будинок чи інша будівля або школа, такий об'єкт буде вважатися таким, що використовується для цивільних цілей».⁵⁷ Але РФ систематично обстрілює школи, дитсадки та інші будівлі, які також є цивільними об'єктами для обслуговування дітей.

Враховуючи загрозу обстрілів закладів освіти, навчальний процес у закладах переривається через необхідність прямувати до укриттів під час оголошення повітряної тривоги. Альтернативний спосіб ведення навчального процесу дистанційно також додає проблем: відсутність у частини дітей доступу до технологій, підключення до інтернету та електроенергії внаслідок обстрілів енергетичної інфраструктури або ж внутрішнього переміщення і неможливості обладнати простір для навчання в новому місці проживання означає, що багато учнів не мають доступу до освіти.⁵⁸ Через це діти та молодь позбавляються повної та належної реалізації свого права на гідну освіту.

4. Забезпечення зрозумілої, адаптованої та доступної для всіх дітей інформації. Стаття 17 Конвенції встановлює, що держави-учасниці мають сприяти розробці належних принципів захисту дитини від інформації і матеріалів, що завдають шкоди її благополуччю. Це положення разом із положеннями, що стосуються прав дітей на захист від шкоди, на нормальний розвиток, психічне та фізичне здоров'я, покладають на державні органи обов'язок забезпечити передачу інформації про події війни в спосіб, адаптований для дітей та молоді різного віку.

Право на інформацію є конституційним правом. Стаття 34 Конституції України гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.⁵⁹ Законом України «Про доступ до

57 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 08.06.1977 р. : станом на 8 груд. 2005 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

58 Дмитро Лубінець. Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд. URL : <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proti-ukrainy-zahalnyi-ohliad#ref15> (15.01.25).

59 Конституція України. Верховна Рада України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/cony>

публічної інформації»⁶⁰ не встановлено вікових обмежень для запитувача інформації. Будь-яка фізична особа без обмежень у віці може отримати відповідь на запит.

У дитини є право мати свої погляди і думки та вільно їх висловлювати. При цьому дитина має бути захищеною від тиску з боку дорослих, які намагаються вплинути на дитину, щоб змусити її змінити погляди і думки. Це право тісно пов'язане з правом дитини знати, що відбувається, отримувати доступ до інформації, яка її цікавить, право шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини. Реалізація дитиною права на доступ до інформації дає дитині можливість зрозуміти, що відбувається, і скласти власну думку про це. Але, в той же час, діти та підлітки є найвразливішою категорією населення, на яку можна впливати та якою можна маніпулювати, особливо коли їх психіка втомлена війною.

Найбільша інформаційна війна та психологічний тиск відбувається у соціальних мережах – саме там діти та підлітки отримують найбільше інформації. Соцмережі та месенджери дозволяють дітям творчо самовиражатися, спілкуватися з друзями та рідними, навчатися, дізнаватися новини та багато іншого. Однак варто пам'ятати та нагадувати дітям про те, що ці канали не варто використовувати як правдиві новинні ресурси, адже їм бракує контексту та перевірки фактів. Отже, така інформація може просто вводити в оману. Понад те, контент про війну, з яким діти стикаються в додатках, також може містити відверті зображення та відео, емоційно травмуючі історії людей, які постраждали від війни, а також дезінформацію.⁶¹

В Україні започатковано освітній проєкт щодо захисту дітей в інтернеті – #stop_sexтинг⁶², який пропонує покрокову інструкцію з поводження в інтернеті для дітей різних вікових категорій, окремі вправи згідно з віком дитини. Для того, щоб більш детально обговорити з дітьми тему онлайн-злочинів під час війни та розвинути нові навички безпечного інтернету запропоновано завдання в інтерактивній формі, які можна провести як

60 Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI, із змін. та доп.; URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

61 Діти дізнаються про війну із соцмереж: що потрібно знати батькам? *Освітторія*. URL : <https://osvitoria.media/opinions/dity-diznayutsya-pro-vijnu-iz-sotsmerezh-shho-potribno-znaty-batkam/> (20.01.25).

62 Stopsexтинг : вебсайт. URL : <https://stop-sexting.in.ua/adult/orhanizatsiia/> (20.01.25).

під час освітнього процесу з учнями чи вдома з власними дітьми. Також розроблено спеціальну брошуру щодо онлайн-злочинів під час війни, в якій виокремлено основні причини, які спонукають дітей та підлітків до передачі таємної інформації злочинцям (наведення на об'єкти для авіаударів) або інших злочинних дій: «популярність» серед однолітків та відчуття «особливості», коли дитину обрали для виконання ніби надважливого та таємного завдання; шантаж злочинцями (часом злочинці можуть погрожувати дитині завдати шкоду їй чи її близьким, якщо дитина не виконає певне завдання); віра в безкарність (злочинці можуть казати дитині, що їй нічого не загрожує, якщо вона зробить таке завдання, адже вона дитина, хоча насправді, існує відповідальність за такі дії за ст. 113 Кримінального кодексу України; бажання заробити гроші, адже доволі часто злочинці пропонують кошти за виконання таких завдань).⁶³

Державні органи влади повинні сприяти педагогічним працівникам, батькам і самим дітям у пошуку інструментів для захисту дитячої психіки на реагування на травматичні сцени та скеровувати їх до усвідомленого вибору джерел інформації. У відповідних випадках слід запобігати впливу на дітей шкідливого для їх психічного здоров'я вмісту. Але співвідношення між бажанням захистити дітей і молодь від травматичних фактів та їхнім правом знати, розуміти та формулювати позицію на основі достовірної й чіткої інформації повинно бути адекватним. Баланс залежить, серед іншого, від віку та наявності поруч дорослих людей, які можуть пояснити та підтримати.

5. Примусове рекрутування та використання дітей у військових діях. Інше серйозне питання, яке виникає під час війни, – примусове рекрутування та використання дітей у воєнних діях. Це протирічить міжнародним стандартам, адже, згідно з Додатковим протоколом до Женевських конвенцій, «сторони, що перебувають у конфлікті, вживають усіх практично можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях...». ⁶⁴ Проте, погоджуємося з В. Белевцевою, що протокол не захищає дітей від непрямої участі в бойових діях, що є не менш небезпечним.⁶⁵

63 Онлайн-злочини за участю дітей під час війни. *Stopsexting*. URL : <https://stop-sexting.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/broshura-nasylstvo-v-interneti.pdf> (20.01.25).

64 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 08.06.1977 р. : станом на 8 груд. 2005 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

65 Белевцева В. Правові засади міжнародного захисту прав дитини під час збройного конфлікту. Захист прав дітей в умовах війни : збірник матеріалів круглого столу до 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, 17 травня 2022 р. Вінниця, 2022. С. 10-17.

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах покладає на держави-учасниці зобов'язання забезпечити, щоб особи, які не досягли 18-річного віку, не підлягали обов'язковому призову до їхніх збройних сил та не брали прямої участі у військових діях.⁶⁶ Як Україна так і РФ ратифікували даний протокол. Набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях визнається воєнним злочином відповідно до п. xxvi ч.2 ст. 8 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду.⁶⁷

За даними Аналітичного звіту коаліції «Україна. П'ята ранку» існують свідчення про залучення неповнолітніх осіб на окупованих територіях як до кампанії примусової мобілізації, так і до участі у воєнізованих формуваннях, таких як «Юнармія», організації таборів воєнізованого руху до яких залучалися діти від 8 років. В рамках таборів проводяться військово-спортивні збори, де дітей вчать збирати та розбирати зброю, проводять уроки стрільби та розмінування, фізичної підготовки та поведінки з парашутом. Неповнолітніх представників даного руху також залучають до мобілізаційних рейдів, зокрема, повідомляється про випадки допиту ними однолітків щодо місцезнаходження батьків. Неповнолітніх також використовують як важіль впливу на їхніх родичів-чоловіків, що переходять від мобілізації.⁶⁸

Відповідно до статті 30 Закону України «Про охорону дитинства», участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей із метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганда війни забороняються. Держава повинна вживати всіх можливих заходів для запобігання вербуванню та

66 Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 20.11.2014 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text

67 Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Міжнародний Суд Організації Об'єднаних Націй від 17.07.1998 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

68 Примусова мобілізація Російською Федерацією громадян України на окупованій території України: факти та правова кваліфікація. Аналітичний звіт. URL : https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/mobilization_ukr.pdf

використанню дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, виявлення завербованих дітей та звільнення їх від військової служби.⁶⁹

Однак, за повідомленнями уповноваженого Верховної ради з прав людини Дмитра Лубінця, з території РФ вербують українських дітей та змушують їх, наприклад, повідомляти про фейкові замінування шкіл та інших закладів. У тимчасово окупованому Криму виник навчально-методичний центр військово-патріотичного виховання українських дітей, де підлітки навчаються основ військової служби. У Луганській області російські загарбники почали мобілізувати студентів денної форми навчання і відкривають центри підготовки підлітків для фронту. Усі ці дії є військовими злочинами.⁷⁰

Служба безпеки України спільно з Національною поліцією продовжує загальнонаціональну інформаційну кампанію «Спали» ФСБшника». Вона спрямована на протидію вербуванню молоді російськими спецслужбами та запобіганню підпалам, терактам і диверсіям. Адже такі злочини як підпали майна ЗСУ, держустанов чи їхнє мінування класифікуються Кримінальним кодексом України як тероризм або диверсія. І за них передбачена сувора кримінальна відповідальність навіть для неповнолітніх. Використовуючи ключовий меседж – «Не пали своїх! «Спали» ворога!», СБУ закликає молодь повідомляти про будь-які спроби вербувань у спеціальний чат-бот.⁷¹

Підсумовуючи викладене, можемо зазначити, що зобов'язання, які покладаються на державу, її органи та установи щодо захисту прав дітей під час війни, виконуються не в повному обсязі. Діти війни в Україні стають жертвами несправедливості та порушення прав людини. Цілком погоджуємося з С. Мельничук, що сам механізм правового регулювання не є достатнім елементом механізму захисту прав людини і громадянина в сучасний період, тому що сама фіксація поведінки в нормі не передбачає безпосередню її дію. Насамперед потрібно, щоб нормативні акти опосередковували можливість їх реалізації.⁷²

69 Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III, із змін. та доп. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

70 Росіяни вербують українських дітей та змушують їх повідомляти про «мінування». *Слово і діло* : аналітичний портал. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2023/11/11/novyna/suspilstvo/rosiyan-verbuyut-ukrayinskykh-ditej-ta-zmushuyut-yix-povidomyaty-pro-minuvannya-ombudsmen>

71 СБУ проводить інформкампанію «Спали» ФСБшника» для протидії вербуванню молоді спецслужбами рф. *Служба безпеки України*. URL : <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-provodyt-informkampaniiu-spaly-fsbshnyka-dlia-protydii-verbuvanniu-molodi-spetssluzhbyam-rf-video> (17.01.25).

72 Мельничук С. М. Механізм захисту прав людини і громадянина: проблеми функціонування. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2023. № 4. С. 24–34. DOI : <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.24-34>

У звіті Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) «Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні: 2024» зазначається, що в Україні відсутні узгоджені державні політики щодо моніторингу прав дитини, що призводить до фрагментованих та некоординованих зусиль. Ця неефективність перешкоджає захисту та добробуту дітей. Відсутність надійних управлінських структур та комплексної системи моніторингу підриває ефективне виконання та оцінку політик щодо прав дитини.⁷³

При Міністерстві соціальної політики України діє Департамент захисту прав дітей та усиновлення в структурі якого створено відділ правового забезпечення та моніторингу виконання конвенції ООН. Цей відділ забезпечує підготовку та здійснює моніторинг виконання щорічних планів заходів Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини»; бере участь, у межах компетенції, в організації співпраці з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ); забезпечує діяльність Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства; готує щорічну державну доповідь про становище дітей в Україні та подає її Президентові України; готує проекти нормативно-правових актів у сфері компетенції відділу; готує інформаційно-аналітичні матеріали з питань, що входять до компетенції відділу.⁷⁴

Беззаперечно, держава в особі уповноважених органів певною мірою намагається виконувати зобов'язання щодо захисту прав дітей у реаліях сьогодення. Але, на наш погляд, сам механізм реалізації певних норм, програм та заходів, спрямованих на захист прав людини, в тому числі прав дитини, залежить багато в чому від рівня комунікації з населенням. Вважаємо, що першочергово – це відповідальність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які повинні здійснювати безперервну та ефективну комунікацію з жителями громад, вживати невідкладних заходів для забезпечення захисту прав дітей, надання гуманітарної допомоги та відновлення освітніх і соціальних структур. Тому необхідно в кожній громаді створювати офіційні канали комунікації в соціальних мережах, активно взаємодіяти з засобами масової інформації, щоб своєчасно інформувати населення про права людини та заходи щодо їх захисту. Також має бути налагоджена постійна взаємодія між місцевими органами влади та керівництвом навчальних

73 Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні: 2024. *Звіт ЮНІСЕФ*. URL : <https://www.unicef.org/ukraine/reports/sitan2024>

74 Департамент захисту прав дітей та усиновлення : вебсайт. URL : <https://www.msp.gov.ua/content/pro-nas1.html>

та позанавчальних закладів з питань створення безпечних умов для дітей та проведення роз'яснювальних заходів серед батьків. Важливу роль може відігравати також надання безоплатної правової допомоги, зокрема через університетські юридичні клініки, які мають активно поширювати інформацію щодо своєї діяльності. Тільки через спільні зусилля можна створити умови для того, щоб діти відчували себе захищеними та мали можливість розвиватися в безпечному оточенні, незважаючи на труднощі воєнного часу.⁷⁵

На прикладі українських дітей стало зрозуміло, що у світі немає єдиної глобальної системи безпеки дітей. Про це зазначила уповноважена Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Дар'я Герасимчук.⁷⁶ Тому необхідно докладати спільних зусиль для захисту прав дітей в умовах війни, проводити подальші наукові дослідження щодо проблем забезпечення прав людини загалом і прав дитини зокрема, щоб привернути увагу до необхідності дотримання міжнародних стандартів та сприяння відновленню прав дітей в умовах війни.

DOI: 10.51587/9798-9917-51902-2025-021-137-168

75 Маланчук Т. В. Захист дітей в умовах війни: проблеми та виклики з погляду прав людини. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106) Ч.1. С. 29–39. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.29-39>

76 Депортовані українці у так званих «пунктах тимчасових розміщень» – місце перебування чи нові табори? Укрінформ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3778720-deportovani-ukrainci-u-punkтах-timcasovih-rozmisen-misce-perebuvanna-ci-novi-tabori.html> (17.01.25).

Marharyta CHABANNA,

Doctor of Political Sciences, Associate Professor
National University of “Kyiv-Mohyla Academy”
ORCID ID: 0000-0002-0898-8290

THE LEGAL AND INSTITUTIONAL ASPECTS OF REGULATING HIGHER EDUCATION IN UKRAINE DURING THE FULL-SCALE WAR

The war in Ukraine, which began in 2014, has significantly impacted all aspects of public life, particularly the higher education system. After the large-scale invasion in 2022, universities faced unprecedented challenges related to relocation, infrastructure damage, and the need to ensure the accessibility of education for students affected by the war. In 2022, the gov-

ernment was forced to rapidly adapt the regulatory framework to these new realities. A series of legislative acts had to be adopted to ensure the operation of higher education institutions during martial law. At the same time, international support played a crucial role in ensuring the resilience and development of the educational system, continuing to influence higher education and the prospects for future cooperation.

The challenges caused by the war that have been recognized as urgent include the danger to participants in the educational process, extensive destruction of educational infrastructure (damage to educational institution buildings and technical training facilities), forced relocation of participants in the educational process in Ukraine and abroad, disruption of the continuity of the educational process, and others¹.

The aim of the study is to identify the main aspects of state regulation of higher education during wartime, identify key challenges, and propose recommendations for overcoming them, as well as to highlight the role of international support in the implementation of educational activities and the further internationalization of higher education. The study applies a multidisciplinary approach, analyzing legal acts adopted during martial law, statistical data, and survey data. Legal aspects related to higher education during the war include a series of legislative and regulatory initiatives aimed at supporting universities, students, and faculty.

One of the key areas of legal regulation is ensuring the continuity of the educational process, including the transition to distance learning and the adaptation of curricula to new realities. Legislative changes concern not only the organization of learning but also the funding of higher education institutions, ensuring the rights of students and faculty, and guaranteeing safety for participants in the educational process.

Since 2015, such regulation has primarily been carried out in accordance with the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”, which established new principles of institutional and legal regulation of the education sector, transferring the powers of local authorities, particularly in terms of managing educational institutions, to military administrations in the respective areas². At the same time, the Ministry of Education and Science remains the central authority in the field of

1 Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник // Міністерство освіти і науки України. Київ, 2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf> (30.12.2024).

2 Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>, Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (30.12.2024).

education, science, scientific-technical, and innovative activities, as well as in the field of state control over the activities of educational institutions³.

The situation remained unchanged with the onset of full-scale war. The first government action for regulating the education sector at all levels was the order of the Ministry of Education and Science “On the Establishment of the MoES Situational Center”, which allowed for the functioning of a consultative and advisory body during martial law. The main task of the MoES Situational Center was to ensure the activities of the relevant minister during the period of martial law. In addition, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022–2032 and the Operational Plan for its Implementation in 2022–2024, which outlines the priorities of the higher education system and aims to mitigate the effects of russian armed aggression⁴.

In these conditions, the priority task remains ensuring the safety of participants in the educational process. The war has led to the destruction of some university buildings, libraries, and laboratories, particularly in Eastern and Southern regions of Ukraine. The damages of technological infrastructure led to the limited access to essential academic resources. Many institutions were forced to relocate, with some setting up temporary campuses in safer regions. According to the MoES order “On Certain Issues of Organizing the Work of Vocational Pre-Higher and Higher Education Institutions During Martial Law” dated March 7, 2022, institutional foundations were created to implement measures for protecting participants in the educational process, preserving educational institution property, conducting evacuation procedures, organizing special learning conditions for students in the Armed Forces of Ukraine or territorial defense units, and establishing legal conditions for the evacuation and relocation of educational institutions from occupied areas and those where active hostilities are taking place⁵. In March 2022, the Ministry of Education and Science recommended temporarily suspending educational processes or using distance or blended learning formats⁶ to ensure

3 Чабанна М. В. Регламентация вищої освіти в період повномасштабної війни в Україні: відповідь держави на виклики. // *Empirio*. 2024. Т. 1, № 2. С. 35–44.

4 Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 №286-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286> (30.12.2024).

5 Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник // Міністерство освіти і науки України. Київ, 2022. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna_%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analitic.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf (30.12.2024).

6 Чабанна М. В. Регламентация вищої освіти в період повномасштабної війни в Україні: відповідь держави на виклики. // *Empirio*. 2024. Т. 1, № 2. С. 35–44.

the safety of students and faculty. One of the immediate responses to the war was the rapid transition to remote and hybrid forms of learning. This transition, while essential for ensuring the continuity of education, posed numerous challenges. The digital divide, particularly in rural areas and among displaced populations, hindered students' access to online learning platforms. And although universities in Ukraine had made strides in digitalization before the war, the scale and speed of the shift to remote education were unprecedented. The transition to online learning was regulated by the Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution No. 123 of 2022, which established the right of higher education institutions to adapt curricula for distance learning. On the one hand, for displaced students and those who resumed operations in the pre-war format, maintaining distance or blended learning became a way to preserve human resources and student numbers. At the same time, the use of distance formats and the mentioned digitalization have provided expanded opportunities for the further internationalization of education, which has become one of the priority directions for maintaining the quality of the educational process⁷. (By the end of the 2022–2023 academic year, most institutions continued to operate in mixed (53 %) and distance (29 %) formats, with 18 % holding in-person classes⁸).

Overall, maintaining the appropriate level of educational services and scientific activities within universities is a challenging but achievable task that leading institutions are successfully carrying out. At the same time, the institutional quality level of education is ensured by the National Agency for Quality Assurance in Higher Education, in collaboration with the government and the Ministry of Education and Science⁹.

In 2022, the Verkhovna Rada adopted the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Features of Organizing the Educational Process Under Martial Law”. This law provides for simplifying the admission process for applicants from conflict zones, including the cancellation of external independent testing in certain cases and the introduction of a National Multidisciplinary Test. The specifics of the admission process for higher education were outlined in the Ministry of Education and Science order “On Amendments

7 Чабанна М. В. Регламентация вищої освіти в період повномасштабної війни в Україні: відповідь держави на виклики. // *Empirio*. 2024. Т. 1, № 2. С. 35-44.

8 Більшість викладачів та студентів позитивно оцінили організацію освітнього процесу у 2022/2023 навчальному році // Державна служба якості освіти України. URL: <https://sqe.gov.ua/bilshist-vikladachiv-ta-studentiv-po/> (30.12.2024).

9 Чабанна М. В. Регламентация вищої освіти в період повномасштабної війни в Україні: відповідь держави на виклики. // *Empirio*. 2024. Т. 1, № 2. С. 35-44.

to the Admission Procedure for Higher Education in 2022”. Conditions were also created for privileged categories of entrants and higher education seekers, which applied to special conditions for participation in competitive selection¹⁰. In total, in 2022, the format of external independent assessment was changed to a national multimedia test in the format of computer-based online testing in educational institutions¹¹. Legislation also provides for the creation of special quotas for students who lost the ability to study due to displacement. Additionally, resolutions have been adopted to regulate the redistribution of funding to support higher education institutions hosting internally displaced persons (IDPs).

So, universities faced challenges in implementation, including insufficient funding, technical obstacles (as distance learning requires access to quality internet and modern equipment), and bureaucratic hurdles (as some legal acts have complex implementation mechanisms, creating difficulties for higher education institutions in meeting legislative requirements). Although the state budget was adapted to allocate additional resources to support higher education institutions through subsidies for infrastructure restoration, ensuring digital technologies, and providing grants to universities that suffered the greatest losses, the budget deficit became a key barrier to fully implementing these measures. Prior to the war, Ukrainian universities were primarily funded through a combination of government allocations, tuition fees, and external research grants. However, the onset of the full-scale invasion led to an immediate shift in government priorities, with substantial portions of the national budget redirected towards defense and emergency measures. As a result, universities saw a reduction in state funding, which traditionally constituted a large portion of their operating budgets. The financial pressure on the state budget forced universities to operate under severely constrained fiscal conditions. Many universities redirected funds that would have gone toward infrastructure development, academic research, and other projects to cover more immediate operational costs, such as ensuring the safety of staff and students, maintaining online or hybrid learning platforms, and adapting to the needs of displaced people. Another significant challenge for university financing was the disruption to student enrollment patterns. Economic instability caused by the war, along with inflation and unemployment, affected the ability of students to contribute to university finances. In response, some

10 Фахова передвища і вища освіта в умовах воєнного стану / Міністерство освіти і науки України. 16.11.2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/fahova-peredvisha-i-visha-osvita-v-umovah-voyennogo-stanu> (30.12.2024).

11 Чабанна М. В. Регламентация вищої освіти в період повномасштабної війни в Україні: відповідь держави на виклики. // *Empirio*. 2024. Т. 1, № 2. С. 35-44.

universities introduced flexible payment schemes or tuition fee reductions for affected students, further straining the universities' financial positions. Despite these challenges, many Ukrainian universities were able to secure international funding through donations, grants, and partnerships with foreign institutions. However, such funding was often limited and not always sufficient to cover the full range of needs. In addition to state and international funding, some universities sought financial support from the private sector. Collaborations with businesses, particularly in technology and innovation sectors, helped supplement university budgets. Many universities sought partnerships for research projects, offering expertise in various fields that aligned with the interests of private companies, thus securing additional funding through collaborative initiatives. Moreover, according to the Ministry of Education and Science of Ukraine, approximately 20 % of higher education institutions were affected by destruction or occupation. This complicates the normal functioning of universities and requires significant funds for their restoration.

Another factor worth noting is the migration of students and faculty caused by the military actions in the country. As a result, many universities faced a decline in the number of students, especially in regions close to active combat zones. It is also important to consider that the transition to distance learning occurred unevenly due to technical and organizational difficulties. For example, some students lacked access to quality internet or the necessary equipment. Additionally, the transition to distance learning increased the workload on faculty members, who had to quickly adapt to new teaching formats.

At the same time, the achievements include the flexibility of the educational process (which allows adapting curricula and educational processes to wartime conditions), the development of education internationalization, particularly through the introduction of international standards (as the mobility mechanisms introduced promote the integration of Ukrainian higher education into the global educational community), and support for faculty and students from combat zones and internally displaced persons. A significant achievement is also the use of digital platforms for learning, which provided access to education even in remote regions. Overall, the war stimulated the implementation of modern technologies in the learning process. Specifically, universities began actively using online platforms (Moodle, Zoom, Microsoft Teams) and developing their own resources for distance learning. This contributed to an increase in digital literacy among both students and faculty.

Some universities established partnerships with European and American institutions, which facilitated Ukraine's integration into the global educational community. The main forms of international support include financial assistance (grants from the European Commission, the World Bank, and other international organizations for the restoration of universities and support for scientific research, as well as scholarship programs for students who were forced to leave their homes due to the war), technical assistance (in the form of computer equipment, access to licensed software and educational materials, as well as support in creating online platforms for distance learning), and the development of cooperation between Ukrainian and foreign universities, including joint research, student and faculty exchange, and participation of Ukrainian universities in programs such as Erasmus+, Horizon Europe, and other international initiatives.

The relevant financial assistance allows for the restoration of damaged university buildings, the purchase of equipment, and the creation of safe learning spaces. International programs promote the implementation of modern teaching methods, the development of digital competencies among faculty and students, and the expansion of access to educational resources. Thanks to participation in international projects, Ukrainian universities have gained the opportunity to integrate into the global educational community, attract international students and faculty. It is also worth noting the growing popularity of academic mobility mechanisms for students and faculty, particularly through exchange programs with international partner universities, which allowed students to temporarily study at foreign institutions while maintaining their place at Ukrainian universities.

To coordinate the involvement and use of international aid aimed at supporting the implementation of state policies to achieve declared strategic priorities in education and science, the Sectoral Working Group "Education and Science" was created at the Ministry of Education and Science of Ukraine, with participation from international organizations, foreign diplomatic missions, non-governmental organizations, and projects that implement programs supporting Ukrainian education and science¹². To assist with the coordination of domestic students' enrollment in foreign higher education institutions, the "Ukrainian Global University" program was established, which "helps Ukrainians apply to foreign educational institutions with the condition that graduates return

12 Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник // Міністерство освіти і науки України. Київ, 2022. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna_%20serednya/serpneva-konferencija/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analitic.zbirk-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf (30.12.2024).

to Ukraine after their studies”¹³. Among the institutions participating in this program are universities from France, Germany, Italy, the United States, and Canada. Moreover, one of the immediate needs for the education sector during the martial law period is the establishment of educational hubs abroad to assist Ukrainian refugees, provide them with the opportunity to study according to national standards, and offer psychological support¹⁴.

At the same time, it is important to consider that Ukrainian universities face bureaucratic barriers and a lack of experience in implementing international projects, and dependence on international aid could create risks for the sustainability of the education system.

These achievements and challenges are reflected in surveys of students and faculty. Some respondents acknowledged that the war conditions stimulated the search for new solutions and increased the flexibility of the education system. According to a survey presented by the State Service for Quality Education of Ukraine, the overwhelming majority of respondents (86 %) were satisfied with the format of the educational process. The vast majority of academic staff (89 %) indicated that they were satisfied with the chosen format, with the highest satisfaction reported by lecturers working in classrooms (96 %). Nearly half of the faculty members (44 %) who worked remotely preferred the blended format, while one in five (19 %) would have preferred in-person teaching. Sixteen percent of the academic staff preferred the distance learning format (this position among faculty members did not change during the second half of the 2022-2023 academic year)¹⁵. The students, particularly those studying remotely (86 %), were most satisfied with the learning format. More than a third of respondents among professional pre-higher and higher education students (40 %) would prefer distance learning if possible, while a quarter (25 %) preferred in-person learning.

Data from a faculty survey conducted as part of the “Education during the War” project, supported by the Ministry of Education and Science of Ukraine and the European University Association in November 2023, showed the following: 70 % of faculty members reported an increased workload due to the transition to

13 Шацька З. Адаптація закладів вищої освіти України до умов воєнного стану. URL: er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20211/1/PIONBUG_2022_P053-054.pdf (30.12.2024).

14 Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник // Міністерство освіти і науки України. Київ, 2022. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna_%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analitic.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf (30.12.2024); Чабанна М. В. Регламентація вищої освіти в період повномасштабної війни в Україні: відповідь держави на виклики. // *Empirio*. 2024. Т. 1, № 2. С. 35-44.

15 Більшість викладачів та студентів позитивно оцінили організацію освітнього процесу у 2022/2023 навчальному році / Державна служба якості освіти України. URL: <https://sqe.gov.ua/bilshist-vikladachiv-ta-studentiv-po/> (30.12.2024).

new forms of learning, 55 % noted insufficient technical resources at universities for organizing quality distance learning, and 40 % of faculty members indicated the need to improve qualifications in digital technologies.

Therefore, state regulation of higher education during the war has demonstrated significant potential for adaptation but also revealed critical issues. Overall, legislative regulation of higher education during wartime became a key tool for adapting the education system to crisis conditions. Major achievements include the implementation of distance learning, support for internally displaced persons, and the simplification of enrollment procedures. However, to effectively implement these measures, it is necessary to address several obstacles related to funding, technical support, and bureaucratic barriers.

Reduced government support, declining student enrollment, and the need for financial reallocation to wartime priorities have forced universities to become more resourceful and flexible in their financial management. While international donations and private sector collaborations have helped mitigate some of the impact, the ongoing financial sustainability of Ukrainian higher education institutions will rely on continued external support, creative funding mechanisms, and long-term investments in rebuilding the sector post-war. Despite the immense financial challenges, Ukrainian universities have shown considerable resilience. Many institutions adopted creative strategies to maintain their operations, such as organizing virtual fundraisers, forming academic collaborations with foreign universities, and launching crowdfunding campaigns. Additionally, universities have been exploring new models of financing, including greater reliance on research grants, online programs, and services for international students.

In this context it is essential to continue improving the regulatory framework, taking into account the experiences of other countries. At the same time, innovations introduced under crisis conditions may serve as the foundation for the long-term development of the education system. Strengthening international cooperation, improving mechanisms for financial support to educational institutions, and focusing on the development of infrastructure, the digitalization of education, and the removal of technical and financial barriers will be key areas for future efforts.

Viktor SHPAK,

doctor of historical sciences, professor,
professor of the department of media production and publishing,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
ORCID ID: 0000-0002-7007-0683

Nina FOKINA,

Chief Librarian of the Information Resources Formation Department
V. O. Sukhomlynsky State Scientific and Pedagogical Library of
Ukraine
ORCID ID: 0009-0004-9906-5548

UKRANIAN MEDIA AS A TOOL OF POLITICAL MARKETING IN 1991–2010

One of the most significant features that characterizes the degree of democracy in the country is the level of communication between the political system and society. The practice of states that adhere to the democratic path of development shows that the most optimal mediator in this interaction is independent mass media.

The political and civic function of the mass media is fundamental. It is associated with informing citizens about events, phenomena, situations and problems in society and the world, interpreting and assessing the political and cultural situation, criticizing or approving the actions of certain political actors, promoting mutual understanding between social groups and institutions that have different points of view, controlling the way in which power is exercised and used, encouraging society to learn, hold elections, engage in public affairs, rather than passively observe events, etc¹.

This function is implemented with the help of publishing products, radio, television, Internet technologies. Despite the pessimistic predictions of skeptics, printed products (newspapers, magazines, almanacs, brochures and books) are still a significant factor in the political struggle in Ukraine. Thus, according to the data of the all-Ukrainian survey conducted by the Institute of Social and Political

1 Kostenko, N. & Ruchka A., (Ed.) (2008). Media. Democracy. Culture. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 356 p. P. 23–24.

Psychology of the Academy of Political Sciences of Ukraine on November 24–30, 2009, among voters who have already decided who they will vote for during the 2009 presidential campaign, 30.2 % noted that their decision was most influenced by television news releases; 19.3 % of respondents recognized the influence of publications in newspapers on their decision; the influence of advertising spots on television – 15.9 %; the influence of information posted on the Internet – 6.7 % of respondents².

Trust in the media in Ukraine remains quite high, which is, first of all, an echo of the Soviet times, when any critical speech in the press was met with an instant reaction from the authorities. Even today, most people believe that it is possible to change the situation thanks to critical speeches in the media. Speculating on this, political information, not always correct, and sometimes simply dirty, gradually replaced all other types of information and ended up in first place in the ratings. The psychological postulate was confirmed – everything forbidden is more attractive and desirable. So this «fried» information became what people wanted to hear and see more in the media. Based on this, the media increasingly provide political «curiosities» that fuel the public's interest in politics and encourage political leaders to use these opportunities. Of course, the value of such political communication is questionable.

Considering that elections are a kind of apotheosis of the entire political struggle, even this small example shows that the press, magazine and book production, influencing people's consciousness, play an important role in politics. This conservatism, which consists in considerable trust in the printed word, is natural, since for many generations of Ukrainians it was books and newspapers that were, and for a large group of fellow citizens remain, the main sources of information through which they learn about various aspects of public life. The press has taught ordinary citizens to consider themselves part of the wider world and to react to events taking place in it. It is the media that interpret the most important phenomena and events taking place in the country and abroad and convey information to the population. The formation of political culture, economic thinking as the basis for the functioning of the political system largely depends on them. The media are also a source of political information, and an intermediary, and a channel of direct information contact with representatives of the authorities. In addition, they, accumulating

2 Nykyforenko, N. (2010). The Role of the Media in Political Communication during the 2009 Presidential Campaign in Ukraine // Grani. No. 4. Pp. 106–111. P. 110.

the experience and will of the community, reflect and form public opinion, influence not only consciousness, but also actions, group actions of people, thereby becoming an important component of managing social processes in a democratic state.

The mass media carry out their role in society by presenting problematic issues on their pages, discussing them, supporting or condemning various judgments, views, ideas, proposals for political programs, both individuals and political parties, government structures, public associations, etc. Thanks to journalistic investigations, performing the functions of critical analysis and control, the mass media influence those in power and politicians, forcing them not only to listen to what the press writes about their actions and themselves, but also to respond to criticism.

By performing their functions well, the media contribute to the strengthening of a democratic state and its political institutions. In turn, politicians are interested in the development of the media, since they need them as a means of disseminating their ideas, concepts, and views.

The media in developed countries today have enormous opportunities to influence both public opinion and state institutions. I will give just one example. In 2003, while part of a delegation of Ukrainian mass media leaders in Canada, we visited the editorial office of one of the most popular daily newspapers, The Globe and Mail (Toronto), and witnessed the formation of the next issue of the publication, including the discussion at a meeting of the editorial board of the main topics of publications. And we cannot express our surprise when the next day the traditional 50-minute «warm-up» in the Canadian parliament began with a discussion of the newspaper's materials. Deputy Prime Minister Mr. Gray, in the presence of journalists from electronic and print media, was forced to give exhaustive answers to the opposition on the issues raised.

It is not without reason that in modern political science the media are characterized by such sonorous titles as “the eyes and ears of society”, “the great arbiter”, “the fourth branch of government” (along with the legislative, executive and judicial branches), “the watchdog of public interests”. The belief in the omnipotence of the mass media is so great that it is not uncommon among politicians to think that the one who controls the media controls the entire country.

These capabilities of the media, against the background of their ever-increasing penetration into the political sphere, their transformation into one of

the most important instruments for implementing the political process, cannot but arouse interest from all players in the political market. Depending on whose hands they are in, they can be used both for objective and prompt information of people about real events in the world, their education and upbringing, and for manipulation in the interests of certain groups of people.

Ideal conditions in the political sphere can be considered a situation when politicians understand that they are part of civil society and reflect the opinion of their voters, and the media – the same as part of the same civil society, but reflecting the opinion of their readers. In other words, the media cover what politicians do, and politicians in publications read what the people think. Thus, the media act as an indicator of the interaction between politicians and society. To perform precisely this function in society, absolutely independent, both from an economic and political point of view, mass media are needed.

The euphoria of building such relationships in Ukraine passed in the mid-90s of the last century, when the media was actually structured, and today we have a media-holding clan-party-oligarchic monopoly on the formation of the information space in the state. For the most part, these associations are politically biased and often do not set a goal to make a profit, which is typical of a market economy, but on the contrary, they invest money even in unprofitable media with the sole purpose of getting political dividends from it. The rest of the publications are economically powerless and are forced to become easy prey for big business or politicians or beggars in state institutions.

All the problems of the media as a political communicator appear most clearly and vividly during elections. It is then that you can see the level of dependence of a particular media outlet on a certain political force, business structure, and really determine their influence on political processes. The election campaign is considered a litmus test of the level of freedom of speech and the democratic nature of society.

A necessary condition for the formation of a democratic state based on the rule of law is multi-party system. It allows for a more complete consideration of the interests of all citizens in state policy and contributes to the stable and dynamic development of society. According to the Ministry of Justice of Ukraine, as of November 2010, 185 political parties were officially registered in Ukraine. 107 political parties participated in the last elections to the Verkhovna Rada, 16 of which became parliamentary³.

3 Register of public organizations // Unified register of public formations: [site] / Ministry of Justice of Ukraine. URL: : <http://www.minjust.gov.ua/0/18501> (10.01.21).

The formation of multi-party system took place in 1990–1995, when the demarcation took place mainly according to ideological criteria, at the second stage (1996–1999) – based on the attitude to the political regime, since 2000 socio-cultural factors have become decisive⁴.

The times of the development of multi-party system coincide with the beginning of the development of freedom of speech in Ukraine. Some researchers call it the period of Kravchuk's «pink» democracy. Ukrainian publishing houses, media are deprived of communist ideology and are given the opportunity to write about what they want and publish what they want, censorship in any form is prohibited. The processes of adopting laws protecting the interests of the industry are being activated. The information market is beginning to form.

Having received the long-awaited freedom of speech, Ukrainian publishing is somewhat confused. Society, weakened by mass political repressions, divided along territorial lines and spiritually unprepared for independence, was unable to replace political elites. High-ranking communist figures continued to rule not only on the Pechersk hills, but also in most regions of the country. In 1991, five candidates from new political parties received only 32.24 % of the votes of voters who took part in the vote. Ukrainian society was not ready to accept freedom as such. This can be partly explained by its general conservatism and the fact that Ukrainians, on the one hand, are characterized by detachment from politics and individualism, and on the other – conformism and «obedience»⁵.

The same period also saw a technical and technological revolution in the industry. Editorial offices faced problems with the need to take care of the printing and material and technical base, distribution, etc. In addition, Ukraine entered a period of economic crisis, which led to rampant inflation. As a result, the media, having lost their nomenclature, fell into a new dependence: state-owned media – on the state, and commercial media – respectively, on the owners who provided investments in exchange for supporting their financial and political interests. In this situation, a number of leading newspapers («Holos Ukrainy», «Molod Ukrainy», «Robitnycha

4 Yakymenko, Yu. Evolution of the party system of Ukraine: initial positions, public demands, possible alternatives: selected materials of the All-Ukrainian conference ["Political parties in Ukraine: representation and participation"], (Kyiv, December 10, 2010) // Ukrainian Independent Center for Political Research. URL: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=603277591> (10.12.20).

5 Vladimirov, V. (1998). History of Ukrainian journalism (1917–1997): teaching aids. Luhansk: Publishing House of the Eastern Ukrainian State University, 210 p. P. 154.

Gazeta», «Radyanska Ukraina», «Silski Visti», «Sportivna Gazeta», etc.) appealed to the state for help. The government resolution of March 3, 1994, published for the first time a list of subsidized publications. Thus, the state used the existing difficulties in its interests, firmly linking the support of newspaper publishers with the ability to control and direct their activities. Newspapers and magazines were mostly loyal to the state, and the state, in turn, reacted quite calmly even to critical speeches. The book publishing business was busy saturating the scarce market and practically did not participate in political processes. However, publishing products in the form of information posters and leaflets were actively used.

Gradual negative changes began to occur with the election of L. Kuchma as President of Ukraine in 1994. It was during his presidency that not only publishers but also society felt the presence of censorship, and later – total control over the media. At the end of 1994, under the cover of regulatory institutions, state control bodies were created, designed to monitor the activities of the media. Thus, the Ministry of Press and Information was created, whose responsibilities included state registration of print media, keeping records of publishing houses and publishing organizations, printing enterprises and book distribution, ensuring information security in the press, protection against disclosure of information, the dissemination of which could harm the state, consideration of controversial issues related to the provision and use of information, control over the content of advertising, consideration of materials intended for movement abroad that may contain state secrets, etc. But in practice, it was one of the bodies of influence on publishers.

Having created a vertical press service of all executive bodies, the state began to dose and sift information, reducing the possibilities of access to it.

In 1997, the law “On State Support of the Mass Media and Social Protection of Journalists”⁶ was adopted. The authorities divided the journalistic environment, actually bribing media workers who worked in state and municipal media. Opposition opinion practically disappeared from the columns of newspapers and magazines. They fell under direct dependence on the owners of the media, or rather, on their political views, interests and opportunities. The most powerful media holdings pursued a pro-presidential policy. Therefore, in fact, in each media outlet there were topics for criticism and those that could not be

6 Law of Ukraine “On State Support of Mass Media and Social Protection of Journalists” dated 23.09.97 No. 540/97-VR: 5 Jan. 2011 / Verkhovna Rada of Ukraine. Official source: website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=540%2F97-%E2%F0>.

touched. This unwritten rule was violated only during periods of aggravation of the political struggle between the president and parliament, between the president and the opposition, during parliamentary and presidential elections. Problems or misunderstandings between the owner of the media outlet and the relevant government institutions were almost automatically reflected in one or another publication. The media outlets were punished for their disobedience by closure, numerous inspections by various regulatory bodies, blocking of bank accounts, refusal of printing houses to print copies, and even confiscation of finished copies⁷

The editor-in-chief of the Den newspaper, Larisa Ivshyna, frankly spoke about the specifics of the authorities' pressure on opposition media outlets in an article published in the Vechirnyi Kyiv newspaper on December 14, 1999: "In the three years that I have been at the helm of the newspaper, I have never once received a call from the authorities demanding to print or not to print this or that material, to change my position, or to indicate who the newspaper should support and who to criticize. Now the authorities have other means of pressure or influence on the opposition press – a tax or fire inspector can legally come to the editorial office and really mess things up."

The judicial branch of government was drawn into the political struggle. Lawsuits by officials against publications for the protection of honor and dignity with absurdly huge amounts of compensation for moral damages became a common practice. For example, in 1995, the newspaper "Evening Kyiv" was simultaneously a defendant in 9 lawsuits for such claims and did not win any of them⁸. [153, p. 242] Another example is the newspaper "Vseukrainskie Vedomosti" ceased publication, having satisfied an absurd lawsuit for the protection of honor and dignity with an enormous amount of compensation for moral damages – 3.5 million hryvnias. In the last issue of the newspaper, the editorial staff wrote: "We are being squeezed from all sides: the account is blocked, we are unable to pay for paper, printing, delivery. The threat to the safety and even the lives of the editorial staff has become real (the day before, on March 22, 1998, unknown persons threw bottles with incendiary mixture at the editorial office premises – author's italics). The only thing left for us in this situation is to suspend the publication of the newspaper".

7 Kostyleva, S. (2001). Printed Mass Media of Ukraine (1986–2000): History of Formation, Development Trends. — Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, 304 p. P. 120.

8 Karpenko, V. (2003). The Press and Independence of Ukraine: Practice of Media Policy 1988–1998: Textbook. Kyiv: Kyiv National University named after Taras Shevchenko, Institute of Journalism, Nora-Druk, 350 p. P. 242.

In general, according to the Union of Journalists of Ukraine and the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Freedom of Speech and Information, in 1999 alone, 2,258 lawsuits were filed against the media, which contained demands to pay the plaintiffs over 90 billion UAH, which is almost three times the State Budget of Ukraine.

Well-known and high-profile examples of violations of the law regarding the media are: the cessation of the publication of «Silskie Vesti», the closure of the newspaper «Politika», the arrest and seizure of the circulations of the newspapers «Svoboda», «Tovarysh», «Ukrainian Bourgeois Nationalist», the arbitrariness of tax officials regarding the newspaper «Vechernye Vesti», the temporary cessation of the publication of «Pravda Ukrainy». The newspaper «Politika» has become a permanent participant in legal proceedings

«... In Ukraine, with the participation of executive authorities, as well as the Prosecutor General's Office of Ukraine and some courts, the practice of persecuting opposition and other mass media outlets critical of executive authorities, and their leaders, is spreading... Political censorship is actually carried out in various ways,» the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine and Other State Authorities in Ensuring Freedom of Speech, Meeting the Information Needs of Society and Developing the Information Sphere in Ukraine» of February 16, 1999 stated. during the «Government Day» on information issues in the Verkhovna Rada⁹.

It was during the mid-1990s that there was an increase in cases of intimidation, beatings and even murders of unwanted journalists. (According to the Union of Journalists of Ukraine, since August 1991, 38 journalists have died in Ukraine, whose deaths are attributed to their professional activities.)

Socio-political groups, united by financial and industrial interests, headed mainly by representatives of regional elites, began to organize themselves into political organizations for the convenience of lobbying their interests. Almost every such group founded or bought mass media that would defend its positions. The number of its own mass media became a kind of argument in the struggle for the favor of the heads of state. The media, which were under the influence of these structures, were forced to praise or at least not to praise the owner or sponsor and

⁹ Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine and other state authorities in ensuring freedom of speech, satisfying the information needs of society and developing the information sphere in Ukraine dated 16.02.99 No. 430-XIV / Verkhovna Rada of Ukraine. Official source: website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=432-14>

strongly criticized opponents, thus turning into hostages and a means of struggle between clans. Ordered articles, a «war of compromising materials», mutual accusations became everyday life. Divided on different sides of the barricades, journalists were forced to either accept these rules of the game or leave political journalism for other fields in order to save face.

Any regrouping in the Ukrainian political arena, as if in a mirror, is necessarily reflected in the media. The media are actually turning into an instrument of political struggle, manipulation technologies of the authorities, political parties, financial and industrial groups. Even formally independent newspapers were clearly influenced by individual politicians and parties (“Den” – the entourage of Ye. Marchuk, “Silski Visti” – the team of O. Moroz, “Chas-Time” – the national democrats led by V. Chornovol and others). Serving narrow-group and even personal interests, focusing on supporting individual politicians, instead of being the “fourth power”, expressing the interests of civil society in its interaction with the state, the national press is losing its authority. People prefer the local press and the proven programs of “Radio Liberty”, BBC and “Voice of America” in Soviet times.

Often, during conflicts between branches of government, the media not only failed to play the role of a stabilizing factor in Ukrainian society, but, on the contrary, contributed to the aggravation of the confrontation. “Black PR” was distributed in millions of copies, pseudo-publications often appeared, as happened with the newspaper of the Verkhovna Rada of Ukraine “Holos Ukrainy”, when on November 29, 1999, under its name, a so-called special free issue with a fake provocative appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine to the citizens of Ukraine was printed in a huge circulation.

In general, after the parliamentary elections of 1998 and the presidential elections of 1999, the control of the executive branch over the media became even tighter. The Presidential Administration took full control of all information flows in Ukraine, and “temniki” appeared – unofficial, closed directives to the media leadership, which contained detailed instructions on how to cover political events in Ukraine in the news, in what tone to present this or that information.

Already during this period, the publishing industry joined the political struggle. Mass editions of publications with a programmed political basis of both a positive and critical nature were printed (works by D. Chobot, O. Shekhovtsov, K. Bondarenko, V. Chemerys, V. Skachko, and others). Individual party leaders

resorted to book production to promote their ideas. Brochures with party or bloc programs were published.

The practice of the media included a system of “incentives” either to publications or directly to journalists for creating a positive image of politics, business, sports teams and their leaders on the pages of newspapers. Which is generally contrary to the basic principles of the profession. The example of journalists from Germany is illustrative. In May 2007, in Kyiv, to honor the memory of the football players of Kyiv “Dynamo” who died during the war (the tragic “match of death”), a friendly game was held between Ukrainian and German media workers, represented by the newspaper “Der Spiegel”. Given the significance of the event, the German Bundeswehr allocated a plane to transport German journalists. But the journalists flew in on a regular plane at their own expense. As the head of the delegation, Mr. Sontheimer, explained: “Our journalistic ethics do not allow us to take any steps that could later be interpreted as dependence on anyone.” That’s how it should be for us.

The 2002 parliamentary elections in Ukraine for the first time demonstrated the possibility of victory not of a communist or leftist idea, but of a democratic force. The new political class needed its own information channels, which led to the transformation and even development of the media market in Ukraine. State media increasingly lost the trust of readers, and therefore their traditional importance for the authorities. They were replaced by the most rated business media projects, which were also completely controlled by the authorities, but had a much larger readership, and therefore had much more attractive opportunities in the political struggle. The positive tone of their publications regarding the institutions of power and the negative tone regarding the rapidly advancing opponents remained unchanged. At the same time, in 2002, journalists dared to openly declare the pressure on the media and the actual destruction of freedom of speech in Ukraine. A movement began for the right to a profession, independence of the media.

On the eve of the 2004 elections manipulative technologies were already being implemented centrally, through the system of the same «temniki», but not only, as was the case in 2002, in the media controlled by one party, but also in all electronic and print publications, of all forms of ownership, controlled by the regime.

Open political advertising was absent in the national and especially regional media during August-September. Instead, the pro-government

candidate was advertised under various informational pretexts. Special methods, according to the monitoring conducted by the NGO «Europe XXI Foundation», were used in regional media. In circulation publications and on TV channels, there were frequent cases when the editorial staff received «wholesale» cash from certain individuals in the amount of payment for political advertising from other candidates with the condition that such advertising would not appear. 2004 became the peak of the «era of control» and «unity of disinformation policy»¹⁰.

However, the situation was significantly different from previous election races. A number of independent publications, in particular, such a popular newspaper as «Dzerkalo Tyzhnia», won the respect of readers for their impartiality, serious analysis of materials, frankness of judgments and impartiality, and became centers of trust. Cities and villages were covered with political posters, leaflets, the content of which, often, was not only far from elementary principles of morality, but also simply violated constitutional norms.

The turbulent events of the fall of 2004 divided the media, as well as the entire society. The Association of Periodical Publishers stated that during the election campaign there were facts of deviation from professional standards of balance and impartiality in covering political events in Ukraine: «Some publications embarked on the path of inciting radical sentiments of the electorate, bordering on sharp political intolerance. Such publications cast a shadow over the entire domestic press and undermine the trust of the majority of readers.»¹¹

Analyzing the role of Ukrainian media in the 2004–2006 election campaigns, we can conclude that they were much more involved in their course than in their provision, which did not allow them to fulfill their main function of high-quality, pluralistic and unbiased information to consumers of information, to provide voters with the information necessary to make a conscious choice possible. Often, the role of the media was reduced to the role of a powerful technological component of the agitation and advertising campaigns of certain political forces, and not as an independent player in the political field.

According to a survey by the Center for Political Studies of participants in the protest action in Kyiv, the motivation for participation in them was characterized as follows: falsification of election results – 41.18 %; rejection of

10 Ligachova, N. & Ganzha, L. (2005). *Journalistic Revolution – 2004. Events, People, Discussions*. Kyiv: Vistka, 284 p. P. 11.

11 Ibid. P. 32–33

the existing realities of life in Ukraine – 32.09 %; desire to build a democratic society in Ukraine of the European model – 20.86 %. The most active supporters of reforms were entrepreneurs (66.67 %) and employees of private firms (47.83 %). 60 % of whom had the highest income among those surveyed – over 1000 UAH. per month¹². This indicates that the middle class, interested in political stability, highly appreciating freedom and human rights, inclined to compromise and reconciliation of political poles, having moderate political demands, fairly high competence and activity in making electoral and political decisions, has intervened in politics. The middle class plays a significant political, stabilizing role in the state. Small and medium-sized businesses, of which the publishing business is a part, belong to this group.

Interestingly, the largest group of protesters was made up of those who have from 100 to 500 books in their library – 31.18 %, a significant group was made up of participants who have more than 500 books in their libraries – 22.04 %. That is, the share of those who have more than 100 books in their home library was – 53.22 %¹³. These data indicate not only the formally high educational level of the participants in the action, but also that these people are characterized by conscious, independent behavior, which is a product of training and independent work on increasing their own educational level.

During the elections, the press literally changed before our eyes. Participants in a round table held in mid-December in Kyiv, dedicated to the role of the media in the conduct of elections, stated that Ukrainian journalists should always be critical of the authorities. The editor-in-chief of the weekly «Dzerkalo Tyzhnia» V. Mostovy said in his speech that the media «should be a spy for the people in power.» In his opinion, journalists should be critical of the actions of the authorities: «No matter who comes to power, I know that we will still be in opposition.» The president of the Academy of the Ukrainian Press V. Ivanov made a similar statement: «If we do not clap our hands and do not beat the authorities on the head, then everything will remain as before, only the name of the president will change.»¹⁴

The slogans of the Maidan to revive freedom of speech, protect journalists, reveal all high-profile cases, and clear away all the «trash» that had accumulated during the previous government were gladly supported by the publishing

12 Ligachova, N. & Ganzha, L. (2005). *Journalistic Revolution – 2004. Events, People, Discussions*. Kyiv: Vistka, 284 p. P. 68.

13 Ibid. P. 67

14 Ibid. P. 32.

community – a new stage of its development had begun. The newly elected President promised that he and his government would ensure transparency, honesty, and competitiveness of the information space of Ukraine.

Many journalists and researchers note that it was in the period from the end of 2004 that real freedom of the press began, and with it the development of democracy in Ukraine. The Orange Revolution, which swept through the squares of Ukrainian cities and souls, was the beginning of the end of the technology of the «temniki». Owners, editors, journalists felt free for the first time in recent years. They stopped following the illegal and immoral instructions of state and party bodies. And no one sent these «comments» anymore. And most importantly, why would one want to believe that no one would follow these instructions anymore¹⁵.

After decades of distrust, citizens began to gradually change their attitude towards Ukrainian publishers, and primarily towards the media, and believed that the pages of publications could contain truthful information. The society itself, which had breathed a breath of freedom, also changed.

But, once again, the feeling of euphoria did not last long. Having destroyed centralized censorship, the state did not go further. Empty promises remained: the denationalization of the press, the legislative consolidation of the independence of journalists and editorial teams from the owners, the transparency of media ownership, the creation of conditions for the economic independence of publishing houses, etc. In this situation, some returned to old traditions, already singing along with the new authorities and new political forces, while others disappeared altogether, unable to withstand the competition.

So, what remained was the censorship of the owner, which in one way or another controls editorial policy, realizing certain clan oligarchic interests. But the state did not really like this either, since not all media magnates were supporters of the new authorities. A proven method was used – encouragement and support for state and municipal media.

Clashes in the columns of publications between the government and the opposition, within the government and the opposition, between financial and industrial groups are often perceived by Ukrainians as freedom of speech. According to the human rights organization Freedom House, Ukraine ranked

15 Kipiani, V. (Ed.) (2005). *The Power of Darkness and Temniks. A Reader on Political Censorship in Ukraine, 2001–2004*. Kyiv: Prosvita, 308 p.

115th out of 195 in the world freedom of speech ranking, with negative trends: from 92nd in 2007 to 115th in 2009¹⁶.

The influence of the media on the political struggle in 2009–2010 was not much different from the previous ones. The same filth, the same division into friends and strangers, the same dependence on the owner and the absence of one's own position, the practical absence of influence and control over the mass media by the public. Money rules the day again. Among the differences: the political confrontation took place not only along the line of “government – opposition”, it also took place between the centers of power – the president and the prime minister; even greater disillusionment among citizens about the future; widespread use of the Internet. The press remained in demand in small towns and especially villages, because here the share of Internet users, according to a study conducted in February 2009 by Gemius Ukraine, was only 6 % of the entire Ukrainian Internet audience¹⁷.

The new and old authorities were in no hurry to solve the existing problems in the publishing industry. However, the desire to dominate the information space did not disappear. The facts of pressure on writers and withdrawal of book editions became regrettable. As happened with the book by the famous Ukrainian writer M. Matios “Torn Pages from an Autobiography”, which, by the way, was recognized as the “Book of the Year – 2010”. It seemed that the authorities were not averse to returning to the usual methods of the late 90s. Lawsuits against newspapers (“Kyiv Post”, online publication “Oglyad”, etc.) from the “powerful of this world” to protect honor and dignity in court again appeared.

According to a sociological survey conducted by the Research & Branding Group company in 24 regions of Ukraine and Crimea in December 2010, more than half of Ukrainians (51 %) were convinced that there is a threat to freedom of speech in Ukraine. The objectivity of information provision in the media, in their opinion, is influenced by the political views of the owner – 53.6 %, censorship by the authorities – 38 % and self-censorship of the journalist – 10.6 %. 56 % of Ukrainians generally trusted the media and 38.5 % did not. 37 % of respondents received information from local media. 48.6 % of respondents agreed with the statement that the information field of Ukraine is a real reflection of the situation

16 Kovalenko, N. & Lashchenko, O. “The Price of Speech”. The situation with freedom of speech in Ukraine has worsened // Sounds of Life: [site] / Radio Svoboda. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1745846.html> (03.09.22).

17 Dutsyk, D. News from the fronts of media wars // Ukrainian Pravda. URL: http://www.media.parlament.org.ua/Analitika/action/article_detail/article_id/2591 (03.01.23).

in the country, while 20.3 % disagreed¹⁸. So, the authorities changed, but the problems remained. It turned out that the elimination of the state monopoly, the introduction of private ownership of the mass media, the abolition of political censorship – processes are certainly necessary for a democratic state, but they are not sufficient to speak of the independence of the media.

According to the Windhoek Declaration (adopted by the UNESCO General Conference in 1991 and the International Federation of Journalists in Montreal in 1992), “by an independent press we mean a press that is independent of governmental, political or economic control, as well as of control of the materials and infrastructure necessary for the production and distribution of newspapers, magazines and periodicals... By a pluralistic press we mean the end of any monopoly and the existence of as many newspapers, magazines and periodicals as possible, reflecting as wide a range of views as possible in society.” In addition, the declaration states that, according to Article 19 of the Universal Declaration of Human Rights, “the establishment, support and strengthening of an independent, pluralistic and free press are essential for the development and promotion of democracy and economic development in a country”¹⁹.

Based on the previous analysis, it can be stated that the media can be independent, and therefore capable of being independent players in the political struggle and fulfilling their main purpose, only under two circumstances: the first is the presence of legal and social mechanisms that will exclude the possibility of manipulating the media; the second is the creation of public media, the owner of which will be the entire society, which will provide all the material needs of the publishing house at the expense of public funding, and will allow journalists to work in the interests of society as a whole.

Only under such circumstances can the media become a full-fledged link in the political system. And the very emergence of public media will force the rest of the media to restructure, will lead to a weakening of journalists' dependence on their owners, and will serve to democratize the press.

DOI: 10.51587/9798-9917-51902-2025-021-177-191

18 Most Ukrainians saw a threat to freedom of speech // Interfax-Ukraine: [site] / Ukrainian Pravda. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2010/12/16/5681347> (16.12.23).

19 Kostenko, N. & Ivanov, V. News VS. Election campaign in news TV programs / Institute of Sociology of the NAS of Ukraine; Institute of Journalism Kyiv. National University named after T. Shevchenko; Academy of the Ukrainian Press. Kyiv: Central Press, 2005. 212 p.